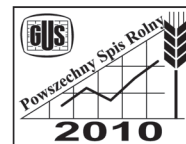

GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY

Zmiany zachodzące w gospodarstwach rolnych w latach 2002–2010

Praca zbiorowa wykonana pod kierunkiem
prof. dr hab. W. Józwiaka i prof. dr hab. W. Ziętary

Powszechny Spis Rolny 2010

WARSZAWA 2013

Zespół autorski:

- Wstęp - prof. dr hab. Wojciech Józwiak
- I. Warunki gospodarowania oraz zmiany zachodzące w rolnictwie w latach 1989-2010 – prof. dr hab. Wojciech Józwiak
 - II. Gospodarstwa osób fizycznych
 - II.1. Gospodarstwa nastawione na typową produkcję roślinną – mgr inż. Marek Zieliński
 - II.2. Gospodarstwa nastawione na prowadzenie plantacji trwałych i uprawę warzyw – mgr Jolanta Sobierajska
 - II.3. Gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi – mgr inż. Marcin Adamski i mgr Piotr Dzun
 - II.4. Gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi – mgr inż. Maria Zdzieborska i mgr Zofia Mirkowska
 - II.5. Gospodarstwa z chowem różnych gatunków zwierząt – mgr inż. Adam Kagan
 - II.6. Gospodarstwa nastawione na produkcję mieszaną roślinno-zwierzęcą – dr inż. Grażyna Niewęglowska
 - III. Gospodarstwa osób prawnych – prof. dr hab. Włodzimierz Dzun i mgr Piotr Dzun
 - IV. Podsumowanie
 - IV.1. Zmiany zachodzące w gospodarstwach osób fizycznych i prawnych o różnych typach produkcji – prof. dr hab. Wojciech Ziętara
 - IV.2. Wnioski odnoszące się do wszystkich krajowych gospodarstw rolnych – prof. dr hab. Wojciech Józwiak
- Aneks – prof. dr hab. Wojciech Józwiak

Współpraca:

dr inż. Dariusz Osuch - IERiGŻ-PIB
mgr inż. Izabela Cholewa – IERiGŻ-PIB
mgr Urszula Wojno - GUS
mgr inż. Renata Kaczkowska - GUS

Recenzenci:

dr hab. Adam Sadowski, profesor Uniwersytetu w Białymstoku
prof. dr hab. Michał Świtłyk, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie.

Projekt okładki

Lidia Motrenko-Makuch

ISBN: 978-83-7027-530-3

Publikacja dostępna na <http://www.stat.gov.pl>

Druk i oprawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych
al. Niepodległości 208, 00-925 Warszawa

PRZEDMOWA

Niniejsza publikacja zawiera wyniki prac analitycznych o charakterze naukowo-badawczym, wykonanych w Instytucie Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowym Instytucie Badawczym, pod kierunkiem prof. dr hab. Wojciecha Józwiaka i prof. dr hab. Wojciecha Ziętary.

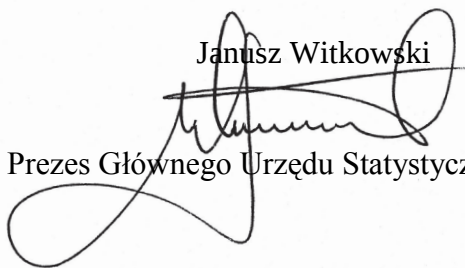
W opracowaniu, przygotowanym przez pracowników IERiGŻ-PIB oraz Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, przedstawiono analizę trendów charakteryzujących procesy zachodzące w polskim rolnictwie i w różnych pod względem typów produkcji grupach gospodarstw rolnych w latach 2002-2010, z podziałem na gospodarstwa osób fizycznych i osób prawnych. Lata objęte charakterystyką i analizą są przełomowe, bo obejmują 2 lata przed akcesją, rok akcesji i 6 lat następnych.

Podstawowymi źródłami danych w prezentowanej publikacji są wyniki Powszechnych Spisów Rolnych 2002 i 2010 (PSR 2002, PSR 2010). Dodatkowo, do analiz wykorzystano materiały Polskiego FADN, Rachunków Ekonomicznych Rolnictwa, Wielkiej Ankiety IERiGŻ-PIB, rachunki kosztów jednostkowych, statystyczne modele trendów zachodzących w polskim rolnictwie, a także dostępną literaturę tematu.

Prezentowana publikacja została wysoko oceniona przez recenzentów dr hab. Adama Sadowskiego, profesora Uniwersytetu w Białymstoku oraz prof. dr hab. Michała Świtłyka z Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie. Obaj recenzenci podkreślili, że opracowanie jest bardzo istotnym studium poświęconym analizie zmian, jakie zaszły w strukturze polskich gospodarstw rolnych w okresie przystąpienia do jednolitych struktur europejskich. Porównanie wyników pochodzących z kolejnych spisów rolnych, pozwoliło autorom na uchwycenie zmian i opisanie zachodzących procesów w wielu obszarach polskiego rolnictwa.

Wyrażam przekonanie, że prezentowane opracowanie ma ogromną wartość merytoryczną i informacyjną dla badaczy przemian polskiego rolnictwa przed i po akcesji do Unii Europejskiej, a także dla środowisk politycznych i gospodarczych, producentów rolnych, agrobiznesu, działaczy samorządowych, doradców rolnych, pracowników nauki, studentów, nauczycieli różnych szkół rolniczych i pokrewnych

Warszawa, lipiec 2013 r.

Janusz Witkowski

Prezes Głównego Urzędu Statystycznego

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	3
WSTĘP	7
I. WARUNKI GOSPODAROWANIA ORAZ ZMIANY ZACHODZĄCE W ROLNICTWIE W LATACH 1989-2010	12
1. Lata 1989-2003.....	12
2. Lata 2004-2010.....	19
II. GOSPODARSTWA OSÓB FIZYCZNYCH	24
II.1. GOSPODARSTWA NASTAWIONE NA TYPOWĄ PRODUKCJĘ ROŚLINNĄ	24
1. Gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych	25
2. Gospodarstwa z różnymi uprawami	40
II.2. GOSPODARSTWA NASTAWIONE NA PROWADZENIE PLANTACJI TRWAŁYCH I UPRAWĘ WARZYW	53
1. Gospodarstwa specjalizujące się w uprawach trwałych	54
2. Gospodarstwa specjalizujące się w uprawach ogrodniczych	68
II.3. GOSPODARSTWA SPECJALIZUJĄCE SIĘ W CHOWIE ZWIERZĄT ŻYWIOTNYCH PASZAMI OBJĘTOŚCIOWYMI	79
1. Pogłowie zwierząt w całym rolnictwie w latach 2002-2010 na tle lat 1996-2002	80
2. Zmiany ilościowe i jakościowe w zbiorowości gospodarstw charakteryzowanego typu w latach 2002-2010	84
3. Wnioski	95
II.4. GOSPODARSTWA SPECJALIZUJĄCE SIĘ W CHOWIE ZWIERZĄT ŻYWIOTNYCH PASZAMI TREŚCIWYMI	97
II.5. GOSPODARSTWA Z CHOWEM RÓŻNYCH GATUNKÓW ZWIERZĄT	113
1. Liczba gospodarstw i przyczyny zmian	113
2. Użytkowanie podstawowych czynników produkcji	118
3. Produkcja rolnicza	123
4. Wyposażenie w sprzęt rolniczy i liczba gospodarstw stosujących nawożenie	127
5. Wnioski	129
II.6. GOSPODARSTWA NASTAWIONE NA PRODUKCJĘ MIESZANĄ ROŚLINNO-ZWIERZĘCĄ	132
1. Liczba gospodarstw.....	132
2. Użytkowanie podstawowych czynników produkcji.....	134
3. Produkcja rolnicza.....	137
4. Wyposażenie gospodarstw w ciągniki i maszyny rolnicze	142
5. Wnioski	143
III. GOSPODARSTWA OSÓB PRAWNYCH	145
1. Struktura prawno-własnościowa	145
2. Liczba i struktura gospodarstw	147
3. Liczba gospodarstw i powierzchnia użytków rolnych według województw	156
4. Wybrane aspekty zmian w prowadzonej działalności rolniczej	158
4.1. Ogólne tendencje zmian w działalności rolniczej	158
4.2. Gospodarstwa według typów rolniczych	166
5. Wielkość ekonomiczna gospodarstw	171
6. Liczba pracujących osób	174
7. Wnioski	176
IV. PODSUMOWANIE	182
1. Zmiany zachodzące w gospodarstwach osób fizycznych i prawnych o różnych typach produkcji	182
2. Wnioski odnoszące się do wszystkich krajowych gospodarstw rolnych	195
ANEKS	199

WSTĘP

Producenci rolni, tak jak osoby prowadzące każdy inny rodzaj działalności gospodarczej, dążą do uzyskania możliwie największej nadwyżki ekonomicznej. W gospodarstwach osób fizycznych jest nią dochód rolniczy, a w przedsiębiorstwach prywatnych lub publicznych – zysk. Tak rozumiana nadwyżka ekonomiczna jest podstawą dochodów osób pracujących w gospodarstwie, ważnym źródłem środków umożliwiających powiększanie potencjału wytwórczego gospodarstw oraz ich modernizacji i ewentualnie wolnego kapitału dla właściciela.

Dłuższy okres stabilizacji warunków gospodarowania pozwala gospodarstwom osiągnąć stan swoistej równowagi ekonomicznej, który wyraża się możliwie najkorzystniejszym wykorzystaniem posiadanych zasobów. Zmiana warunków gospodarowania wytrąca gospodarstwa z tego stanu i wtedy producenci podejmują i realizują decyzje, które przywracają pożądaną dla nich równowagę ekonomiczną. Jest to oczywiście równowaga na nowym poziomie podyktowanym zmianami: cen produktów rolniczych oraz nabywanych środków produkcji obrotowych i trwałych, wynagrodzenia pracy najemnej, kosztów korzystania z obcego kapitału, itd.

Podstawowe decyzje producentów dotyczą:

- materialnego potencjału wytwórczego gospodarstw (majątku). Producent może go powiększać w drodze kupna, budowy (np. budynków), czy też dzierżawy środków,
- zatrudniania pracowników najemnych oraz zaciągania kredytów i pożyczek. W gospodarstwach osób fizycznych o charakterze rodzinnym dochodzą do tego decyzje związane z zatrudnianiem członków własnej rodziny nie na podstawie umowy o pracę.
- struktury (kierunku) produkcji, kiedy to bardziej opłacalne w danych okolicznościach rodzaje produkcji zastępują (substytuują) rodzaje produkcji mniej lub całkiem nieopłacalne,
- intensywności produkcji, poprzez wzrost nakładów do granic dyktowanych opłacalnością ostatniej jednostki każdego rodzaju nakładów,
- substytucji (zastępowania) nakładów jednych czynników lub środków produkcji innymi, tańszymi w danych warunkach.

Najkorzystniejsze uzyskiwane efekty ekonomiczne są nie tylko wynikiem pełnego wykorzystania posiadanego potencjału wytwórczego (majątku). Producenci mogą poza tym wyłączyć z użytkowania część posiadanych zasobów, odlogując na przykład część ziemi

gorszej jakości, ograniczając nakłady pracy najemnej, itd. Posiadacze gospodarstw osób fizycznych mogą też zmienić strukturę produkcji w celu ograniczenia nakładów pracy własnej lub członków swoich rodzin, by móc zarobkować poza gospodarstwem.

Producenci rolni mają zatem szereg możliwości, które pozwalają im przywrócić ekonomiczną równowagę posiadanego gospodarstwa w przypadku daleko idącej zmiany warunków gospodarowania. Co więcej, jeśli są właścicielami, mogą gospodarstwo wydzierżawić lub sprzedać, kiedy uzyskane dzięki temu środki przyniosą więcej korzyści ekonomicznej poza sferą działalności rolniczej.

Drobne i cząstkowe zmiany warunków gospodarowania zachodzą stale, nawet w czasie jednego roku. Sezonowym zmianom ulegają np. ceny produktów pochodzenia rolniczego i gospodarstwa nie reagują na nie. Zdarzają się jednak okresy, kiedy warunki gospodarowania ulegają głębokim, rozległym i trwałym przeobrażeniom, a wtedy gospodarstwa muszą reagować. Tak się stało wraz ze zmianą systemu gospodarczego z nakazowo-rozdzielczego na rynkowy, zapoczątkowaną 1 sierpnia 1989 roku.

Istotnym skutkiem tych zmian była postępująca polaryzacja sytuacji gospodarstw rolnych. W 2002 roku zaledwie około 6% gospodarstw będących w posiadaniu osób fizycznych i powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych cechowała reprodukcja rozszerzona majątku i tylko one powiększyły swój udział w krajowej towarowej produkcji rolniczej. Ocenia się jednak, że tylko część spośród nich (17-25%) wyróżniała się zdolnością konkurencyjną w stosunku do gospodarstw rolnych w innych krajach unijnych. Charakteryzowały się one nie tylko rozszerzoną reprodukcją majątku trwałego, ale także dochodami przeznaczanymi na utrzymanie posiadaczy gospodarstw i ich rodzin równymi bądź większymi od średnich krajowych wynagrodzeń pracowników najemnych, a więc parytetową lub ponad parytetową „opłatą pracy własnej” w gospodarstwie rolnym.

Odmierna była sytuacja ogromnej większości gospodarstw rolnych. Zaliczały się do nich głównie małe i średniej wielkości gospodarstwa osób fizycznych. Gospodarstwa te ze względu na niewielkie dochody nie odtwarzały w pełni posiadanego majątku, a część ograniczyła intensywność produkcji. W latach 1996-2002 postępował w związku z tym ich ubytek w średnim rocznym tempie 0,8% i była to ważna przyczyna wyraźnego spadku udziału małych i średniej wielkości gospodarstw osób fizycznych w krajowej rolniczej produkcji towarowej.

Na tle całości charakteryzowanej grupy gospodarstw będących w posiadaniu osób fizycznych wyróżniały się gospodarstwa osób prawnych. Ich udział w krajowej wartości

produkcji towarowej uległ bowiem tylko niewielkiemu ograniczeniu i utrzymały one rozszerzoną reprodukcję majątku trwałego, choć skala działalności inwestycyjnej została znacznie ograniczona.

Sytuacja ta budziła niepokój osób bezpośrednio zainteresowanych, a także części polityków i opinii publicznej, szczególnie wobec zbliżającej się akcesji. Tylko około 1,5% ogółu gospodarstw rolnych posiadało bowiem zdolność konkurencyjną, a to groziło paraliżem krajowej podaży produktów pochodzenia rolniczego i pogorszeniem warunków życia dużej części ludności wiejskiej.

Szok związany ze zmianą warunków spowodowany akcesją był jednak mniejszy niż się spodziewano, bowiem akcesja została dobrze przygotowana i przyniosła korzystną odmianę sytuacji krajowych gospodarstw rolnych. W 2004 roku wzrosła o około 135% w stosunku do roku poprzedniego łączna kwota dochodów rolniczych osiąganych przez gospodarstwa osób fizycznych i zysków gospodarstw będących w posiadaniu osób prawnych. Ten nowy, dużo większy poziom dochodów rósł w kolejnych latach, nawet jeśli go liczyć w cenach stałych.

Część gospodarstw rolnych skorzystała ponadto ze środków unijnych uruchomionych przed akcesją na adaptację krajowych podmiotów funkcjonujących w ramach gospodarki żywnościowej do warunków, które miały zaistnieć po 2004 roku, a później ze środków polityki rolnej uruchomionych wraz z akcesją. Pozwoliło im to doskonalić sposoby prowadzenia produkcji i dopasowywać jej strukturę, rozmiary i jakość do nowych warunków gospodarowania. W efekcie liczba gospodarstw, które miały dodatnią reprodukcję majątku trwałego wzrosła w latach 2002-2008 na tyle, że ich udział w ostatnim roku tego okresu wyniósł 15-16% ogółu gospodarstw z powierzchnią powyżej 1 ha użytków rolnych. Udział gospodarstw wyróżniających się zdolnością konkurencyjną wzrósł natomiast do około 4%. Nastąpił zatem około trzykrotny wzrost ich udziału w porównaniu z sytuacją sprzed akcesji. Szacuje się, że wytwarzały one 34-35% krajowej wartości produkcji rolniczej, podczas gdy przed akcesją udział ten wynosił zaledwie kilka procent.

Dodać trzeba, że w latach 2002-2010 wykrystalizowała się grupa gospodarstw, które miały przesłanki, by móc osiągnąć zdolność konkurencyjną. Ich udział wynosił pod koniec tego okresu około 6% łącznej krajowej liczby gospodarstw i wytwarzały one około 23% krajowej wartości produkcji rolniczej.

Powyższe oznacza, że ogromna większość gospodarstw krajowych charakteryzowała się niewielką, a w części też malejącą aktywnością i stosunkowo dużym średnim rocznym tempem ubytku ich liczby (około 3,3%).

Powyższa krótka ocena wskazuje na kierunki i zakres ewolucji polskich gospodarstw rolnych w latach 1989-2010. Ewolucja ta przebiegała odmiennie w zależności od wielkości gospodarstw i ich form prawno-własnościowych. Jak dotąd w krajowej literaturze ekonomiczno-rolniczej najmniej uwagi poświęcono znaczeniu zmian ilościowych i jakościowych zachodzących w gospodarstwach o różnych typach rolniczych (różniących się ukierunkowaniem bądź specjalizacją produkcji). Książka ta ma tę lukę uzupełnić.

Celem książki jest analiza zjawisk, problemów i procesów, które ujawniły się w latach 2002-2010 w grupach polskich gospodarstw rolnych różniących się typami produkcji, z podziałem na gospodarstwa będące w posiadaniu osób fizycznych i osób prawnych. Ma więc z założenia charakter mezoekonomiczny i zarazem poznawczy. Analizie poddano gospodarstwa ze sklasyfikowanym typem rolniczym, a tam gdzie analiza wyszła poza ten zakres zostało to wyraźnie podkreślone.

Pierwsza część opracowania, poświęcona analizie zmian zachodzących w gospodarstwach według typów rolniczych obejmuje tylko gospodarstwa osób fizycznych. Punktem wyjścia do tej analizy stało się opracowanie GUS pt. „Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe a kierunki produkcji” z czerwca 2005 roku. Publikacja ta zawiera między innymi dane charakteryzujące gospodarstwa według typów rolniczych ustalone na podstawie wyników powszechnego spisu rolnego z 2002 roku. Na podstawie identycznego sposobu grupowania gospodarstw i zakresu ich charakterystyki przetworzone zostały liczby pochodzące z wyników powszechnego spisu rolnego z 2010 roku. Porównanie obu tych zbiorów liczb pozwoliło uchwycić tendencje wyrażające się zmianą liczby gospodarstw różniących się typami produkcji i wskazać ważniejsze procesy, które wywarły wpływ na to zjawisko, takie jak zmiana: nakładów pracy, zasobów ziemi, stanu posiadania ważniejszych maszyn i stopnia specjalizacji produkcji, a także organizacji i intensywności produkcji. Zwrócona została nadto uwaga na zmiany regionalne liczby i udziału gospodarstw poszczególnych typów.

Rozdział poświęcony gospodarstwom osób prawnych ma, w porównaniu do części pierwszej, znacząco odmienny zakres i strukturę. Sektor gospodarstw osób prawnych jest bowiem bardzo zróżnicowany wewnętrznie według form prawno-własnościowych, a poza tym w rozwoju poszczególnych form występują przeciwstawne tendencje, często uwarunkowane ustrojowo. Przykładem jest zmniejszanie się liczby gospodarstw sektora publicznego w związku z zaplanowaną prywatyzacją tej formy prawno-własnościowej. W związku z tym w rozdziale przedstawiono w ramach każdej z form zmiany w: liczbie gospodarstw, powierzchni użytków rolnych, strukturze według wielkości obszarowej

i ekonomicznej, liczbie pracujących. Przedstawiono także zmiany w prowadzonej działalności rolniczej, w tym także zmiany według typów rolniczych wyodrębnionych według identycznej metody jak w przypadku gospodarstw osób fizycznych.

Przygotowując prezentowaną książkę kierowano się określonymi definicjami pojęć, których charakterystyka znajduje się w aneksie.

Charakteryzując sposób postępowania przyjęty przy opracowywaniu tej książki trzeba zwrócić uwagę na jeszcze jedno istotne zagadnienie, które się z tym wiąże. Liczba gospodarstw z niesklasyfikowanym typem rolniczym w 2010 roku jest w tej książce większa niż liczby podane w opracowaniach GUS zawierających wyniki powszechnego spisu rolnego z 2010 roku (np. „Charakterystyka gospodarstw rolnych”, Powszechny Spis Rolny 2010, GUS, Warszawa 2012, str. 399). Przyczyną jest zmiana Wspólnotowej Typologii Gospodarstw Rolnych polegająca na rozszerzeniu liczby działalności, dla których są liczone współczynniki klasyfikacyjne. Liczba gospodarstw z niesklasyfikowanym typem rolniczym liczona według współczynników SO „2007”, które zostały wykorzystane w publikacjach wyników spisu z 2010, nie jest więc równa liczbie gospodarstw niesklasyfikowanych ustalanej według współczynników SGM „2002”, które zostały użyte do klasyfikacji według typów produkcji wykorzystanej w tej książce.

Podsumowując część wstępną prezentowanej książki można stwierdzić, że materiały zaczerpnięte z wcześniej wzmiankowanej książki pt. „Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe a kierunki produkcji”, dotyczące sytuacji z 2002 roku i będące punktem wyjścia do dalszych ustaleń miały swoje ograniczenia. Grupy gospodarstw poszczególnych typów można było np. charakteryzować na tej podstawie tylko przy pomocy liczb średnich, za gospodarstwa uznano część tych z powierzchnią mniejszą od 1 ha użytków rolnych, itd. Te ograniczenia ze względu na przyjętą metodę postępowania przeniosły się na 2010 rok. Tym niemniej prezentowana książka poszerza wiedzę o możliwościach dalszego rozwoju rolnictwa krajowego. Dostarcza zarazem unikalnych informacji o ewolucji w latach 2002-2010 gospodarstw rolnych osób fizycznych o poszczególnych typach produkcji i gospodarstw osób prawnych według form prawno-własnościowych, również z podziałem według typów produkcji. Zawiera także szereg szczegółowych informacji, szczególnie w odniesieniu do gospodarstw osób prawnych, które mogą stać się podstawą dalszych pogłębionych badań.

I. WARUNKI GOSPODAROWANIA ORAZ ZMIANY ZACHODZĄCE W ROLNICTWIE W LATACH 1989-2010¹

1. Lata 1989-2003

Na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku nastąpiła w Polsce zmiana systemu gospodarczego, która wprowadziła istotną korektę do ekonomicznych warunków gospodarowania w rolnictwie. Początkowo warunki te w rolnictwie ukształtowały się głównie w wyniku uruchomienia rynkowego kształtowania się cen, otwarcia rynku rolno-żywnościowego na konkurencję zagraniczną i likwidacji większości dotacji budżetowych do produktów rolniczych i żywnościowych, a także do środków produkcji. Do tego należy dodać jeszcze zniesienie od początku 1990 roku urzędowego ustalania stóp procentowych kredytów rolnych i nasilanie się zjawiska bezrobocia wśród osób z rodzin rolniczych pracujących poza swym gospodarstwem rolnym.

Zarysowały się dwojaki, ważne konsekwencje tej sytuacji. Pierwsza znalazła wyraz w bardzo ograniczonym tempie przyrostu cen produktów rolniczych na tle przyrostów cen środków produkcji kupowanych przez producentów rolnych (tabl. I.1).

Tabl. I.1. Wskaźniki „nożyc cen”^{a)} w polskim rolnictwie w latach 1989-1995
(rok poprzedni = 100)

Lata	Wielkość wskaźnika (%)
1989	107,3
1990	49,5
1991	74,8
1992	115,5 ^{b)}
1993	97,6
1994	108,9
1995	101,8
Wskaźnik skumulowany (rok 1988=100)	49,6

a) relacja przyrostu cen produktów rolniczych do przyrostu cen środków produkcji kupowanych przez producentów rolnych,

b) przyczyną ukształtowania się korzystnego dla rolnictwa wskaźnika „nożyc cen” w 1992 r. była zapewne głęboka susza, która objęła dużą część kraju.

Źródło: W. Ziętara [Ziętara 2003]

Drugi istotny rodzaj konsekwencji, to ponad 2,5-krotny wzrost obciążenia rolnictwa kredytami, co było spowodowane w głównej mierze przeszacowaniem przez banki wartości zadłużenia. W konsekwencji zmalały znacząco dochody osobiste rodzin producentów rolnych

¹ Tę część prezentowanej książki przygotowano głównie na podstawie rozdziałów: „Adaptacja gospodarstw rolnych do warunków spowodowanych zmianą systemu społeczno-gospodarczego (lata 1989-1995)” i „Gospodarstwa rolne w warunkach strukturalnej nadwyżki produktów rolno-żywnościowych w latach 1996-2002” z książki napisanej pod kier. W. Józwiaka [Józwiak 2003].

i nastąpiło zmniejszanie zdolności rozwojowych gospodarstw rolnych. Co więcej, rosnące jawne i utajone bezrobocie na obszarach wiejskich ograniczało dochody rodzin dysponujących niewielkimi gospodarstwami rolnymi i czerpiących część swych dochodów spoza gospodarstwa rolnego. Zjawisko to ograniczało ponadto podaż ziemi w obrocie sąsiedzkim.

Wszystko to hamowało przemiany struktury agrarnej i tym samym poprawę efektywności funkcjonowania gospodarstw. W obliczu zaistnienia tych niekorzystnych zjawisk nastąpiła korekta polityki rolnej. Wprowadzona w połowie 1990 roku ograniczyła stopień liberalizacji polityki rolnej, a polegało to na:

- wzmocnieniu ochrony polskich producentów rolnych przed konkurencją zagraniczną,
- prowadzeniu przez agendy rządowe interwencyjnych zakupów i sprzedaży wybranych produktów rolniczych oraz ich przetworów na rynku wewnętrznym i na rynkach zewnętrznych,
- intensyfikacji gospodarki państwowymi rezerwami produktów pochodzenia rolniczego.

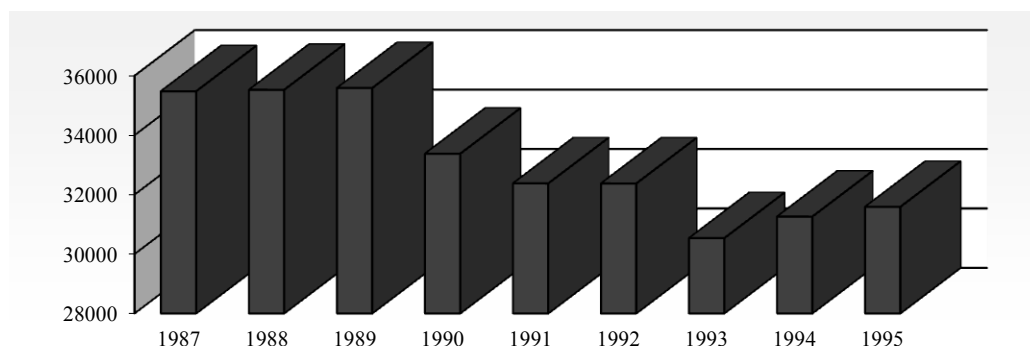
Mimo to, w kolejnych latach rósł udział użytków, na których zaniechano prowadzenia produkcji rolniczej. Szacuje się, że w latach 1990-1995 zjawisko to objęło około 6% krajowego obszaru użytków rolnych, a więc niemal dziesięciokrotnie więcej aniżeli w okresie poprzednim.

Równocześnie zachodziło zjawisko ograniczania jednostkowych nakładów obrotowych środków produkcji. W produkcji roślinnej na przykład zwraca uwagę znaczne ograniczenie nakładów środków plonotwórczych, a więc nawozów mineralnych i organicznych, oraz środków ochrony roślin. Trwał więc spadek produkcji. Największy wystąpił w trzyleciu 1992-1994, bo aż o około 14% w stosunku do lat 1986-1988 (patrz wykres I.1) i dopiero w latach następnych tempo spadku produkcji zostało zahamowane.

Liczba gospodarstw rolnych osób fizycznych o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych zmalała w latach 1988-1996 o 126 tysięcy. Średnie roczne tempo było zatem niewielkie i wyniosło zaledwie 0,7%. Pojawiły się natomiast gospodarstwa o większej powierzchni, ponieważ zniesione zostały istniejące ograniczenia prawne, które dotąd to uniemożliwiały. W 1996 roku było już ich 3,4 tys. i dysponowały one 1125 tys. ha użytków rolnych. Gospodarstwa te powstawały głównie z majątku likwidowanych gospodarstw państwowych oraz spółdzielczych. W wyniku tego zjawiska zasoby ziemi państwowej uległy znacznemu ograniczeniu i w 1996 roku gospodarstwa państwowe dysponowały już tylko 4,7% ogółu użytków rolnych w kraju. Pozostały głównie gospodarstwa państwowe ukierunkowane na hodowlę roślin oraz zwierząt. Ubyło poza tym około 20% rolniczych

spółdzielni produkcyjnych, które po zaistniałych przemianach włądały już tylko 2,7% krajowego obszaru użytków rolnych.

Wykres I.1. Wartość produkcji globalnej polskiego rolnictwa (trzyletnie średnie ruchome) w latach 1986-1996

Źródło: ustalenia własne sporządzone na podstawie danych liczbowych GUS.

Część zwalnianej w toku przemian ustrojowych ziemi została zagospodarowana przez funkcjonujące gospodarstwa rolne osób fizycznych, co spowodowało, że liczba tych z powierzchnią 15-50 ha użytków rolnych wzrosła o około 25%, tworząc przesłanki do poprawy efektywności gospodarowania. Wzrosła też o około 11% liczba gospodarstw dysponujących użytkami rolnymi o powierzchni 1-2 ha, będących w swej większości w posiadaniu osób, których rodziny czerpały dochody z co najmniej dwóch źródeł. Posiadacze tych gospodarstw zapewniali sobie w ten sposób minimalny choćby poziom egzystencji w okresach, kiedy dochody spoza gospodarstwa malały lub kończyły się. Malą natomiast liczba gospodarstw o pośredniej wielkości. Przyczyną był niewielki ich potencjał wytwórczy i związane z tym skromne możliwości samofinansowania, a także przestarzałe sposoby prowadzenia produkcji. Fakty te świadczyły o nasileniu się polaryzacji sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych, z tym jednak, że na jednym biegunie znalazła się niewielka, ale rosnąca grupa gospodarstw prosperujących coraz lepiej, na drugim natomiast bardzo liczna i zarazem malejąca grupa tych, które miały ograniczone szanse rozwojowe.

W połowie dekady lat dziewięćdziesiątych XX wieku nastąpiło dalsze ograniczenie stopnia liberalizacji polityki rolnej zapoczątkowanej na przełomie dekad lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. Część zakładów przetwórstwa rolno-spożywczego otrzymała budżetowe wsparcie do realizowanych inwestycji, co w efekcie poprawiło jakość krajowych artykułów żywnościowych, umożliwiając im skuteczną konkurencję z dobrami importowanymi. Nastąpiło poza tym ożywienie w pozarolniczych sferach gospodarki

narodowej, co z pewnym opóźnieniem przełożyło się na wzrost popytu na produkty wytwarzane w rolnictwie.

Wzrost popytu na produkty pochodzenia rolniczego był jednak ograniczony, na co złożyły się:

- wciąż bardzo niski poziom dochodów ludności kraju, obniżony gwałtownie na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku po przemianach ustrojowych,
- ewolucja diety stosowanej przez Polaków. Konsumenci ograniczali między innymi spożycie najbardziej kalorycznych artykułów żywnościowych (cukier, słonina, smalec, pieczywo, ziemniaki);
- poprawa efektywności produkcji rolniczej, co znajdowało między innymi wyraz w racjonalizacji żywienia zwierząt. Tylko w latach 1985-1996 doprowadziło to do ograniczenia jednostkowego zużycia pasz średnio o około 15%;
- wysoki poziom cen części produktów rolno-spożywczych wytwarzanych w kraju, uniemożliwiający ich wyeksportowanie bez odpowiednich dopłat budżetowych.

W warunkach wzrostu produkcji powstała sytuacja nadmiaru większości dóbr pozyskiwanych w krajowym rolnictwie, która powodowała, że ceny produktów zaczęły rosnąć wolniej niżli ceny środków produkcji. Informują o tym liczby zestawione w tabeli I.2.

Tabl. I.2. Wskaźniki nożyc cen w polskim rolnictwie w latach 1996-2003
(rok poprzedni =100)

Lata	Wielkość wskaźnika (%)
1996	96,0
1997	95,8
1998	91,4
1999	91,5
2000	103,0
2001	97,5
2002	90,9
2003	97,5
Wskaźnik skumulowany (rok 1995=100)	74,8

Źródło: [Rolnictwo... 2003] i [Rolnictwo...2006]..

Odpowiedzią na zaistniałą sytuację była korekta polityki rolnej. Polegała ona na dotowaniu środkami budżetowymi eksportu dóbr, których nie można było sprzedać na rynku krajowym. Początkowo były to ilości niewielkie. W latach 1996 i 1997 wyeksportowano na przykład w ten sposób sproszkowane mleko i masło, których udział po przeliczeniu na

surowiec mleczny wyniósł około 0,5% całkowitej jego podaży. W latach 1999-2002 dotowanie wzrosło kilkakrotnie. Wyeksportowano wtedy produkty mleczarskie będące (w zależności od roku) odpowiednikiem 2,4-3,2% krajowej podaży surowca mlecznego. Dotowany był też eksport innych produktów wytwarzanych z surowców pochodzenia rolniczego. Charakteryzowany instrument polityki rolnej ograniczał niekorzystne dla rolnictwa zmiany cen, ale ich nie eliminował, zapewne z powodu zbyt ograniczonej skali interwencji.

Nie było zatem nic zaskakującego w tym, że powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach rolnych była w 2002 roku mniejsza o 982 tys. ha (o 5,5%) niż w 1996 roku. Grunty wypadające charakteryzowały się na ogół cechami niekorzystnymi dla prowadzenia opłacalnej produkcji rolniczej, na co pośrednio wskazuje bardzo duży spadek powierzchni uprawy roślin uprawianych na glebach złej jakości (żyto, owies, ziemniaki), a także duże rozdrobnienie rozłogów gospodarstw. Niecelowość prowadzenia produkcji rolniczej w takich warunkach nie była jednak przyczyną jedyną. Część użytków rolnych przeznaczona została bowiem na cele nierolnicze, pod budownictwo mieszkaniowe, nowe drogi, powstające obiekty rekreacyjne, itd.

Liczba osób zatrudnionych w rolnictwie w charakteryzowanym okresie nie uległa istotniejszej zmianie. Rósł więc dystans między wydajnością pracy w rolnictwie, a wydajnością pracy w innych działach gospodarki narodowej [Ziętara 2003]. Odnotowano natomiast niewielki wzrost produktywności ziemi.

Wartość produkcji globalnej liczona w cenach stałych była w latach 2001 i 2002 mniejsza, odpowiednio o 2,1% i 2,8% niż w 1996 roku. Był to spadek mniejszy aniżeli stopień ograniczenia powierzchni użytków rolnych, a przyczyną tego zjawiska był między innymi wzrost intensywności produkcji. Nakłady nawozów mineralnych w przeliczeniu na czysty składnik i jednostkę powierzchni użytków rolnych były bowiem w rolnictwie w roku gospodarczym 2001/2002 większe o 4,7% stosunku do roku 1995/1996. Jednostkowe nakłady środków ochrony roślin liczone w masie substancji aktywnej były natomiast większe w 2002 roku o 56,4% niż w 1995 roku.

Producenci rolni zaczęli poza tym upatrywać możliwości wzrostu uzyskiwanych dochodów w poprawie jakości wytwarzanych dóbr. Wzrósł na przykład udział cukru w burakach. W roku gospodarczym 1999/2000 był on na przykład o około 7% większy, aniżeli średnio w latach 1991/92-1995/96. W chowie krów odnotowano natomiast trwałą poprawę jakości surowca mlecznego. W 2000 roku na przykład udział mleka najwyższej jakości w skupie ogółem wyniósł około 50%, podczas gdy rok wcześniej udział ten był mniejszy o 15 punktów procentowych.

Mimo poprawy jakości wytwarzanych dóbr, rezygnacji z uprawy gruntów złej jakości i wspomnianego wcześniej spadku jednostkowych nakładów pasz w produkcji zwierzęcej,

dochody gospodarstw nie zadowalały producentów rolnych. Mniejsze tempo wzrostu wydajności pracy w rolnictwie niż w innych działach gospodarki narodowej i niekorzystne dla rolnictwa relacje cen doprowadziły bowiem do pogorszenia relacji dochodów rodzin producentów rolnych względem dochodów rodzin pracowniczych. Z liczb zestawionych w tabeli I.3 wynika, że w nieco korzystniejszej sytuacji poczynając od 1998 roku znaleźli się producenci rolni, którzy część swych dochodów osobistych czerpali ze źródeł pozarolniczych (w tabeli I.3 ta grupa producentów nosi nazwę „pracowników użytkujących gospodarstwa rolne”). Spadek dochodów będący wynikiem niekorzystnych dla rolnictwa relacji cenowych dotyczył ich bowiem w mniejszym stopniu, niż producentów czerpiących dochody głównie bądź wyłącznie z rolnictwa.

Tabl. I.3. Dochody rozporządzalne gospodarstw domowych indywidualnych producentów rolnych w latach 1993-2000

Rok	Gospodarstwa domowe (<i>dochody gospodarstw domowych pracowniczych = 100</i>):	
	producentów rolnych	pracowników użytkujących gospodarstwo rolne
1993	96,1	80,1
1994	87,4	82,9
1995	93,7	86,6
1996	86,8	81,3
1997	90,3	81,8
1998	74,5	76,8
1999	69,4	74,0
2000	69,4	73,6

Źródło: J.S. Zegar [Zegar 2002].

Liczba gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych będących w posiadaniu osób fizycznych była w 2002 roku mniejsza o około 90 tysięcy niż w 1996 roku, co oznaczało średnie roczne tempo ubytku o blisko 0,9%. Liczba tych, które produkowały głównie lub wyłącznie na rynek spadła o około 6%, zaś produkujących wyłącznie lub głównie na potrzeby rodzin posiadaczy (czyli na tak zwane samozaopatrzenie) o około 25%. Ubywające gospodarstwa towarowe zasilły najprawdopodobniej grupę gospodarstw produkujących głównie bądź wyłącznie na potrzeby rodzin posiadaczy, te ostatnie zaś przede wszystkim grupę gospodarstw nie prowadzących produkcji rolniczej. Liczba gospodarstw bez produkcji rolniczej wzrosła bowiem o 207 tysięcy, czyli o około 164%. W efekcie ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw osób fizycznych w 2002 roku przekraczał nieco 17% i był większy o 10,9 punktu procentowego niż w 1996 roku.

Liczba gospodarstw z powierzchnią 1-2 ha użytków rolnych wzrosła w 2002 roku o około 12% w stosunku do stanu z 1996 roku, ale tylko nieliczne spośród nich prowadziły produkcję rolniczą przeznaczoną wyłącznie lub głównie na rynek. Posiadanie takiego gospodarstwa i prowadzenie produkcji pozwalało uzupełniać dochody rodzin posiadaczy czerpane z innych źródeł niż prowadzona produkcja rolnicza, ale nie był to cel jedyny. Posiadacze i członkowie ich rodzin podejmowali pracę poza gospodarstwem, lub uruchamiali bądź rozwijali pozarolniczą działalność gospodarczą bez konieczności rezygnacji z prawa do korzystnego opodatkowania i ubezpieczenia społecznego obowiązującego w rolnictwie.

Liczba gospodarstw z powierzchnią 1-2 ha użytków rolnych była znacząca (około 517 tysięcy w 2002 roku, czyli 26,4% ogółu), ale w ich posiadaniu znajdowało się tylko 4,7% powierzchni użytków rolnych.

Tabl. I.4. Wielkość gospodarstw rolnych a stopa reprodukcji majątku trwałego ^{a)} w latach 1997-1999

Wielkość gospodarstw w ESU	Stopa reprodukcji majątku trwałego w gospodarstwach polskich (%)
1 – 3,99	- 2,4
4 – 7,99	0,3
8 – 15,99	1,0
16 – 99,99	4,0

a) relacja wartości inwestycji netto do wartości środków trwałych

Źródło: ustalenia własne sporządzone na podstawie wyników monitoringu gospodarstw rolnych prowadzonego w ZRR IERiGŻ.

Gospodarstwa o powierzchni 2-20 ha użytków rolnych tworzyły grupę, której stan liczebny uległ w latach 1996-2002 znacznemu ograniczeniu, bo o 11,5%. Znajdowały się wśród nich też takie, które nie prowadziły produkcji rolniczej, lub prowadziły ją wyłącznie bądź głównie na potrzeby rodzin posiadaczy. Największy udział wśród gospodarstw ukierunkowanych na produkcję towarową miały te z produkcją wielostronną, nie wyspecjalizowaną. Niewielka skala produkcji i przestarzałe sposoby jej prowadzenia nie dawały ekonomicznych podstaw do inwestowania w stopniu umożliwiającym reagowanie na rosnące wymogi rynku i w efekcie uzyskiwanie wyższych dochodów (tabl. I.4).

W korzystniejszej sytuacji były gospodarstwa z produkcją owoców i warzyw, a większe spośród nich wyróżniała nawet znaczna aktywność inwestycyjna i korzystanie z kredytów, co umożliwiało wzrost dochodów i w konsekwencji powiększanie oraz modernizację majątku.

Udział gospodarstw o powierzchni 2-20 ha użytków rolnych wyniósł w 2002 roku 67,5% ogólnej liczby gospodarstw rolnych, a dysponowały one wtedy 53,6% łącznej powierzchni użytków rolnych kraju.

Liczba gospodarstw o powierzchni 20 i więcej ha użytków rolnych wzrosła w analizowanym okresie o 27,9%. Ich udział w 2002 roku wyniósł 6,1% ogółu gospodarstw rolnych w kraju, a w ich dyspozycji znajdowało się 41,7% ogółu użytków rolnych. Wśród tej grupy gospodarstw dało się wyróżnić dwie podgrupy. Pierwsza to te z przewagą rodzinnych (głównie o powierzchni 20-200 ha), a druga z powierzchnią 200 i więcej ha, w większości z najemną siłą roboczą.

Większość gospodarstw o powierzchni 20-200 ha, w przeważającej części rodzinnych, była ukierunkowana w dużym stopniu na specjalistyczną produkcję zwierzęcą. Duża skala produkcji pozwalała osiągać znaczące efekty ekonomiczne, a poza tym gospodarstwa te korzystały z tak zwanych kredytów preferencyjnych, które były dostępne w latach 1994-1998. Umożliwiało to inwestowanie wprowadzoną działalność gospodarczą w stopniu, który pozwalał unowocześniać sposoby prowadzenia produkcji, by móc sprostać rosnącym wymogom rynku. Dzięki temu gospodarstwa te jako jedyne zwiększyły swój udział w wartości krajowej produkcji rolniczej. Wzrósł on o około 10 p.p., z około 19% w 1996 roku do około 29% w 2002 roku.

Na tym tle sytuacja gospodarstw z powierzchnią 200 ha użytków rolnych i w większości z pracą najemną przedstawiała się nieco inaczej. Obniżył się o 1-2% punktów procentowych ich udział w wartości krajowej produkcji rolniczej, a ich zbiorowość zmniejszyła się o około 9% z powodu upadłości części tych, które dysponowały gruntami złej jakości. W ostatnim roku analizowanego okresu, jednak około 57% charakteryzowanych gospodarstw inwestowało i był to największy udział wśród ogółu gospodarstw w kraju. W ujęciu średnim gospodarstwa tej podgrupy utrzymały rozszerzoną reprodukcję majątku trwałego, ale poziom reprodukcji był znacząco mniejszy niż przed sześcioma laty.

2. Lata 2004-2010

Zmiana warunków gospodarowania, która miała zakłócić równowagę ekonomiczną gospodarstw rolnych rysującą się po zmianach ustrojowych, zaczęła być dostrzegana wyraźniej w 2002 roku. Zaczął wtedy funkcjonować współfinansowany przez Unię Europejską program SAPARD, który dostarczył dodatkowych środków na rozwój rolnictwa oraz obszarów wiejskich. Realizacja programu trwała do końca 2006 roku², a kwota środków wydatkowanych wynosiła średnio rocznie około 228 mln zł w przeliczeniu na ceny z 1999 roku. Środki te służyły rozwojowi gospodarstw rolnych i mimo stosunkowo niewielkich kwot miały

² Do napisania części rozdziału charakteryzującego wybrane aspekty polityki rolnej prowadzonej w latach 2002-2008 wykorzystano głównie opracowanie J. Rowińskiego [Rowiński 2010].

duże znaczenie dla procesu dostosowywania krajowej gospodarki żywnościowej (szczególnie w części gałęzi przemysłu rolno-spożywczego) do warunków produkcji, które miały zaistnieć po uzyskaniu przez Polskę członkostwa w Unii Europejskiej, czyli po akcesji.

W 2004 roku zarówno gospodarka żywnościowa, jak i obszary wiejskie zostały objęte unijnym systemem wsparcia. Złożył się nań Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004-2006 i Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich”. Realizacja ich trwała do końca 2008 roku, a łączna kwota środków przeznaczona na ten cel wyniosła 20,6 mld zł. Środki te miały służyć poprawie konkurencyjności gospodarki żywnościowej i wspierać zrównoważony rozwój rolnictwa oraz obszarów wiejskich, ale realizacja odbiegła częściowo od tych założeń. Oszacowano bowiem, że około 40% środków pochłonęło wsparcie dochodów i pomoc socjalna, ale i tak środki liczone średnio rocznie, które wspierały pożądane przemiany w gospodarce żywnościowej, były wielokrotnie większe niż środki oferowane w ramach programu SAPARD.

W 2007 roku zaczął obowiązywać nowy program rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich (PROW 2007-2013), który objął: poprawę konkurencyjności rolnictwa i leśnictwa, poprawę środowiska naturalnego i obszarów wiejskich, jakość życia na tych obszarach oraz różnicowanie gospodarki wiejskiej, a także wspieranie inicjatyw lokalnych. Program ten, obowiązujący do 2013 roku, przyniósł kolejny poważny wzrost środków wspomagających pożądane przemiany w rolnictwie, leśnictwie i na obszarach wiejskich.

Uzyskanie przez Polskę członkostwa w Unii Europejskiej zmieniło na lepsze warunki funkcjonowania gospodarstw rolnych, a to znalazło wyraz we wzroście osiąganych przez nie dochodów (dochody rolnicze gospodarstw osób fizycznych i zyski gospodarstw osób prawnych). Liczone w cenach bieżących były one w latach 2004-2006 około dwukrotnie większe niż w trzyleciu 2001-2003.

Na znaczący przyrost efektów ekonomicznych w podmiotach prowadzących produkcję rolniczą złożyło się kilka przyczyn. Około sześciokrotnie wzrosły subsydia budżetowe, które powiększały ich dochody i zyski, a ponadto podmioty te mogły korzystać ze środków wspomagających modernizację gospodarstw. W okresie poakcesyjnym nastąpił poza tym wzrost produktywności środków wydatkowanych w ramach zużycia pośredniego w stosunku do okresu sprzed akcesji [Józwiak 2011]. Liczona w cenach stałych wartość produkcji rolniczej przypadająca na 100 zł wartości tych środków, wzrosła bowiem z około 143 zł średnio w latach 1999-2003 do 162 zł średnio w latach 2005-2009, a więc o około 13%. Złożyła się na to głównie rezygnacja z uprawy użytków rolnych o niekorzystnych warunkach gospodarowania i nierentownej produkcji roślinnej oraz zwierzęcej prowadzonych na małą skalę, a także dyfuzja innowacji i związany z tym postęp.

Tabela I.5. Wskaźniki „nożyc cen” w latach 2004-2010 (rok poprzedni=100)

Lata	Wielkość wskaźnika (%)
2004	102,6
2005	96,0
2006	102,0
2007	107,7
2008	91,0
2009	96,0
2010	110,1
Wskaźnik skumulowany (rok 2003=100)	104,1

Źródło: [Rolnictwo... 2006] i [Rolnictwo... 2012].

Mimo że innowacje różnego rodzaju znalazły zastosowanie najprawdopodobniej tylko w 18-19% ogółu gospodarstw, to dysponowały one ponad połową krajowego obszaru użytków rolnych. Korzystne były też w sumie zmiany relacji cen produktów rolniczych do cen środków produkcji użytych do ich pozyskiwania, a informują o tym liczby z tabeli I.5.

Znaczące były dokonania krajowego rolnictwa w nowej sytuacji, a wartość dodana brutto jest istotnym ich miernikiem. Liczona bez dopłat i w cenach stałych wzrosła ona w pięcioleciu poakcesyjnym (lata 2005-2009) o 37% w porównaniu do pięciolecia poprzedzającego akcesję (lata 1999-2003). Na to korzystne zjawisko złożył się wzrost wartości produkcji o 8,6% i spadek wartości zużycia pośredniego o 3,7%.

Rosła liczebnie grupa gospodarstw wyróżniających się zdolnością konkurencyjną. Duże i rosnące ich dochody informują o aktualnych przewagach (mocnej pozycji na rynku), a rozmach inwestycyjny o przystosowywaniu się do zmieniającego się otoczenia, co jest warunkiem trwałości przewag konkurencyjnych. Jeśli przed 2004 rokiem około 25 tysięcy gospodarstw rolnych miało cechy wskazujące na posiadanie zdolności konkurencyjnej, to w latach 2006-2008 ich liczba wyniosła już 77 tysięcy (głównie tych o wielkości 16 i więcej ESU), a więc wzrosła około trzykrotnie. Szacuje się, że udział tej ważnej grupy gospodarstw w krajowej wartości produkcji rolniczej wzrósł jeszcze szybciej, bo z 2-3% do 34-35%, a więc ponad dziesięciokrotnie.

Okazało się poza tym, że nawet wśród gospodarstw o wielkości 2-8 ESU (zapewne bliżej tej górnej granicy) jest około 27% (około 140 tysięcy) takich, które mają przesłanki, by osiągnąć zdolność konkurencyjną. W przypadku gospodarstw o wielkości 8-16 ESU udział ten wynosi około 51% (74 tysiące gospodarstw). W Polsce w drugiej połowie pierwszej dekady lat bieżącego wieku funkcjonowało zatem około 295 tysięcy gospodarstw osób fizycznych i prawnych, które wyróżniały się zdolnością konkurencyjną, lub mogły taką zdolność osiągnąć. Szacuje się, że wytwarzały one około 64% krajowej wartości produkcji rolniczej.

Oceniając powyższe informacje należy pamiętać o zjawisku polaryzacji sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych. Ponieważ mechanizm rynkowy premiuje silniejsze podmioty, więc te wyróżniające się zdolnością konkurencyjną koncentrowały się na jednym biegunie. Każde z nich dysponowało w 2002 roku użytkami rolnymi o powierzchni co najmniej 30 ha. Liczba tych gospodarstw wzrosła w latach 2002-2010 o około 50%. Na drugim biegunie natomiast znajdowało się 1263 tysięcy gospodarstw o gorszej kondycji, a wskazuje na to pośrednio tempo ich likwidowania (wypadania) i udział tych, które nie prowadziły produkcji rolniczej. W najgorszej sytuacji znajdowały się gospodarstwa najmniejsze obszarowo (z powierzchnią 1-2 ha użytków rolnych), ponieważ w latach 2002-2010 ubytek ich liczby wyniósł około 34%, a ponadto część spośród istniejących nie prowadziła produkcji rolniczej.

Uzyskiwane przez gospodarstwa efekty ekonomiczne były w latach 2008-2010 ograniczane rosnącymi obciążeniami (ponoszone koszty i ograniczenia wolumenu produkcji) wynikającymi z realizacji zasady wzajemnej zgodności (*cross compliance*), głównie tych związanych z przestrzeganiem reguł dobrych praktyk rolniczych [Józwiak, Niewęglowska i Jabłoński 2012]. Szybko jednak rosły obciążenia powiązane z wdrażaniem reguł rządzących tak zwanym dobrostanem zwierząt, które zaczęły obowiązywać w 2012 roku. Szacuje się, że ich udział w owym roku wyniósł 55-56% ogólnej kwoty obciążeń związanych z realizacją zasady wzajemnej zgodności, a to oznacza, że obciążenia dotknęły w większym stopniu gospodarstw specjalizujących się w produkcji zwierzęcej. Korzyści wynikające z przestrzegania zasady wzajemnej zgodności (pojawiające się z pewnym opóźnieniem), tylko częściowo zrównoważyły poniesione koszty i ograniczenie wolumenu produkcji. Zły to prognostyk na przyszłość, tym bardziej że spodziewane jest ograniczenie w latach 2014-2020 kwot subwencji budżetowych wypłacanych producentom rolnym.

Literatura:

1. Józwiak W.: *Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002*, GUS, Warszawa 2003, str.13-37.
2. Józwiak W.: *Konkurencyjność oraz postęp w polskim oraz rolnictwie i projekcja średnioterminowa*, w pracy zespołowej pod red. nauk. A. Kowalskiego, M. Wigiera i M. Dudka pt. „Konkurencyjność gospodarki żywnościowej w warunkach globalizacji i integracji europejskiej”, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2012, Program Wieloletni 2011-2014, nr 60, str. 47 i 57.
3. Józwiak W., Niewęglowska G., Jabłoński K.: *Dbłość o środowisko i dobrostan zwierząt a wyniki ekonomiczne w rolnictwie*, materiały na konferencję międzynarodową nt. „Propozycje rozwiązań WPR 2013+ a konkurencyjność

gospodarki żywnościowej i obszarów wiejskich”, IERiGŻ-PIB, Kazimierz Dolny, 18-20.06.2012 r.

4. *Rolnictwo w 2002 r.*, Departament Statystyki Rolnictwa i Środowiska GUS, Warszawa 2003, str. 151.
5. *Rolnictwo w 2005 r.*, Departament Statystyki Rolnictwa i Środowiska GUS, Warszawa 2006, str.135.
6. *Rolnictwo w 2011 r.*, Departament Rolnictwa GUS, Warszawa 2012, str. 148.
7. Rowiński J. (2010): *Wpływ funduszy współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej na rozwój rolnictwa i regionów wiejskich (studium porównawcze)*, w pracy zbiorowej pt. „Wpływ funduszy współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej na rozwój rolnictwa i regionów wiejskich. Raport końcowy”, wykonanej pod kierunkiem J. Rowińskiego, IERiGŻ-PIB, Program Wieloletni 2005-2009, nr 178, Warszawa 2010, str. 13-49.
8. Zegar J. S.: *Dochody rolników indywidualnych*, w pracy zbiorowej pt. „Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2001 roku” wykonanej pod kier. A. Wosia, IERiGŻ, Warszawa 2002, str. 65.
9. Ziętara W.: *Przemiany w rolnictwie polskim w latach 1990-2001*, Roczniki Nauk Rolniczych, seria G – Ekonomia Rolnictwa, tom 90, zeszyt 1, Warszawa 2003, str. 34 i 48.

II. GOSPODARSTWA OSÓB FIZYCZNYCH

II.1. GOSPODARSTWA NASTAWIONE NA TYPOWĄ PRODUKCJĘ ROŚLINNĄ

Członkostwo Polski w Unii Europejskiej wzmocniło proces specjalizacji i koncentracji produkcji rolniczej w polskim rolnictwie. Proces ten powoduje, że coraz więcej gospodarstw zwiększa swoją efektywność i konkurencyjność na rynku krajowym i europejskim. Nie jest to ani nowa, ani odosobniona opinia. Specjalizacja gospodarstw jest bowiem powszechnie uważana za ważny sposób poprawy ich efektywności, a w rezultacie i konkurencyjności (Ziętara, Zieliński 2011, 2012). Mając to na uwadze, pozytywnie należy ocenić wzrastające znaczenie gospodarstw specjalizujących się w uprawie polowej w strukturze polskich gospodarstw rolnych. Specjalizacja ta, mimo wielu zalet niesie za sobą jednak i zagrożenia. Często bowiem niepokojąco niska obsada zwierząt oraz duży udział zbóż w zmianowaniu wydatnie ograniczają możliwości zbilansowania zawartości substancji organicznej w glebie. Występuje więc zagrożenie obniżenia wartości plonotwórczej ziemi, a także dodatkowa emisja dwutlenku węgla (CO₂) do atmosfery. Specjalizacja w produkcji upraw polowych wymaga więc od rolników nie tylko dużej sprawności organizacyjnej, ale i wielokierunkowej wiedzy.

Jak już wspomniano, jednym z czynników poprawy sytuacji ekonomicznej gospodarstw rolnych jest wzrost specjalizacji produkcji. Warto mieć jednak na uwadze, że w polskim rolnictwie znaczenie mają również gospodarstwa niewyspecjalizowane, w tym gospodarstwa z różnymi uprawami. Realizowanie w gospodarstwie rolnym możliwie wielu działalności produkcyjnych zapewnia m.in. optymalne wykorzystanie potencjału produkcyjnego, zrównoważenie bilansów w gospodarstwie, w tym bilansów pasz i nawożenia, zmniejsza ryzyko produkcyjne. Niemniej jednak, jak pisał swego czasu Brinkmann (Brinkmann 1935): „*zróżnicowanie działalności produkcyjnych w gospodarstwie musi przynosić korzyści, które równoważyć będą zalety specjalizacji*”.

Warto więc pokusić się o wskazanie kierunku i zakresu zmian zachodzących w latach 2002-2010 w gospodarstwach dwóch typów, tych specjalizujących się w uprawach polowych i tych z różnymi uprawami. Pierwszy z nich obejmuje gospodarstwa, w których wartość standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM) z upraw polowych wynosi ponad 2/3 ogólnej kwoty SGM w gospodarstwie. Drugi natomiast to gospodarstwa, w których wartość SGM z całej produkcji roślinnej jest większa od 2/3 ogólnej wartości SGM.

1. Gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych

Wyniki powszechnego spisu rolnego (PSR) z 2010 roku, w porównaniu z PSR z 2002 roku, wskazują na spadek liczby gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych z 726,2 tys. do 658,9 tys., a więc o 67,3 tys., tj. o 9,3% (tabl. II.1.1.1). Największy spadek odnotowano wśród gospodarstw o wielkości ekonomicznej do 2 ESU, gdzie ich liczba zmniejszyła się o 86,1 tys., a ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw charakteryzowanego typu zmniejszył się z 90,1% w 2002 roku do 86,3% w 2010 roku. Niemniej jednak, udział ten nadal należy uznać za wysoki. Zmniejszyła się także liczba gospodarstw o wielkości ekonomicznej 100-250 i 250 oraz więcej ESU, ale pomimo tego ich udział pozostał na niezmiennym poziomie. Odmienna sytuacja wystąpiła natomiast wśród gospodarstw pozostałych klas wielkościowych. W porównaniu z danymi ze spisu 2002 roku wystąpił wzrost ich liczby z 0,6 tys. (40-100 ESU) do 10,1 tys. (2-4 ESU).

Tabl.II.1.1.1. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych w latach 2002 i 2010 według wielkości ekonomicznej

Gospodar- stwa:	Ogółem	Wielkość ekonomiczna (ESU)									
		0-2	2-4	4-6	6-8	8-12	12-16	16-40	40-100	100-250	250 i więcej
2002											
W liczbach bezwzględ- nych	726203	654428	34536	13252	7094	7204	3290	4754	1176	374	95
W %	100,0	90,1	4,8	1,8	1,0	1,0	0,4	0,6	0,2	0,1	0,0
2010											
W liczbach bezwzględ- nych	658850	568302	44680	16234	8442	8380	4134	6521	1763	353	41
W %	100,0	86,3	6,8	2,5	1,3	1,3	0,6	0,9	0,2	0,1	0,0

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych PSR 2010 i opracowania „Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe a kierunki produkcji”, GUS, Warszawa, czerwiec 2005 rok.

Analizując strukturę gospodarstw według powierzchni użytków rolnych należy zauważyć, że w 2010 roku, w porównaniu z 2002 rokiem odnotowano spadek liczby gospodarstw najmniejszych, tj. o powierzchni do 1 ha włącznie i 1-2 ha, odpowiednio o 166,9 i 24,6 tys., przy jednoczesnym spadku ich udziału w ogólnej liczbie gospodarstw o 21,4 i 1,4 p.p. (tabl. II.1.1.2). Odrębna sytuacja charakteryzowała pozostałe grupy obszarowe gospodarstw, w których odnotowano zjawisko zwiększania się ich liczby. Największy wzrost odnotowano wśród gospodarstw o powierzchni użytków rolnych 3-5 i 5-10 ha. Wyniósł on

odpowiednio 34,1 tys. i 38,9 tys., przy jednoczesnym wzroście ich udziału odpowiednio o 6,3 i 6,9 p.p.. Natomiast najmniejszy wzrost odnotowano wśród gospodarstw o powierzchni 50-100 i 100 oraz więcej ha, odpowiednio o 2,8 i 1,8 tys.

Struktura wielkościowa gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych w zależności od wielkości ekonomicznej i powierzchni użytków rolnych zmieniła się w latach 2002-2010. Niestabilna koniunktura w rolnictwie oraz rosnące wymagania jakościowe stawiane polskim producentom rolnym przyczyniły się do spadku liczby gospodarstw najmniejszych. Niemniej jednak są wśród nich zapewne i takie, które powiększyły posiadaną powierzchnię użytków rolnych, co może oznaczać wzrost ich potencjału produkcyjnego oraz wielkości ekonomicznej.

Tabl.II.1.1.2. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych według grup obszarowych użytków rolnych w latach 2002 i 2010

Grupy obszarowe gospodarstw w ha	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %
Ogółem	726203	100,0	658850	100,0
Do 1 ha łącznie	275971	38,0	109009	16,6
1-2	160744	22,1	136148	20,7
2-3	77947	10,7	96270	14,6
3-5	80677	11,1	114746	17,4
5-10	76599	10,6	115538	17,5
10-15	23892	3,3	37461	5,7
15-20	9803	1,3	15591	2,4
20-30	8111	1,1	13231	2,0
30-50	5712	0,8	9427	1,4
50-100	4048	0,6	6886	1,0
100 i więcej	2699	0,4	4543	0,7

Źródło: jak w tabeli II.1.1.1.

W porównaniu z poprzednim spisem, zmianom uległo zróżnicowanie regionalne gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych (tabl. II.1.1.3). Niemniej jednak zakres i kierunek tych zmian był różny. Wzrost liczby gospodarstw odnotowano w czterech województwach, natomiast spadek w województwach pozostałych.

Największy wzrost odnotowano w województwie lubelskim i podlaskim, odpowiednio o 8,3 tys. i 5,2 tys., przy jednoczesnym zwiększeniu ich udziału w ogólnej liczbie gospodarstw specjalizujących się w uprawie polowej odpowiednio o 2,5 p.p. i 1,1 p.p. W województwie łódzkim i mazowieckim wzrost ten wyniósł natomiast odpowiednio 3,9 tys. i 4,4 tys., przy jednoczesnym zwiększeniu ich udziału odpowiednio o 1,4 p.p. i 1,7 p.p. Największy spadek liczby gospodarstw zanotowano natomiast w województwie małopolskim

i śląskim, bo odpowiednio o 25,4 tys. i 16,4 tys., a ich udział zmniejszył się o 2,7 p.p. i o 1,9 p.p. Natomiast najmniejszy w województwie świętokrzyskim i wielkopolskim – odpowiednio o 2,0 tys. i 2,1 tys., ale przy jednoczesnym zwiększeniu ich udziału o 0,3 p.p. i o 0,5 p.p.

Tabl.II.1.1.3. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych według województw w latach 2002 i 2010

Województwa	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %
Polska	726203	100,0	658850	100,0
Dolnośląskie	50209	6,9	41401	6,3
Kujawsko – pomorskie	32179	4,4	28230	4,3
Lubelskie	91986	12,7	100327	15,2
Lubuskie	15795	2,2	12070	1,8
Łódzkie	51849	7,1	55720	8,5
Małopolskie	83560	11,5	58178	8,8
Mazowieckie	72550	10,0	76984	11,7
Opolskie	24070	3,3	16845	2,6
Podkarpackie	88353	12,2	76545	11,6
Podlaskie	22830	3,1	27982	4,2
Pomorskie	17239	2,4	15961	2,4
Śląskie	45354	6,3	28930	4,4
Świętokrzyskie	40569	5,6	38595	5,9
Warmińsko-mazurskie	17371	2,4	13847	2,1
Wielkopolskie	53378	7,3	51287	7,8
Zachodniopomorskie	18911	2,6	15949	2,4

Źródło: jak w tabeli II.1.1.1.

Analizę liczby i struktury osób pełnozatrudnionych (AWU) w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach polowych prowadzących działalność rolniczą w 2002 i 2010 roku przeprowadzono w sytuacji niepełnej porównywalności. Wynikała ona z braku możliwości określenia w 2002 roku liczby pełnozatrudnionych pracowników najemnych stałych i dorywczych, pomocy sąsiedzkiej i pracowników kontraktowych.

W 2010 roku liczba osób pełnozatrudnionych ogółem w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach polowych różniła się znacznie od spisanej w 2002 roku (tabl. II.1.1.4). Według wyników ostatniego spisu rolnego liczba ta wyniosła 569,9 tys. i od poprzedniego spisu zwiększyła się o 49,0%. Co więcej, w omawianym okresie zanotowano wzrost tej liczby w przeliczeniu na gospodarstwo z 0,53 AWU do 0,86 AWU, a więc o 62,3%.

Zdecydowaną większość pełnozatrudnionych stanowili użytkownicy gospodarstw i członkowie ich rodzin. W latach 2002 i 2010 ich udział w ogólnej liczbie pełnozatrudnionych zwiększył się z 94,9 do 96,8%. Wobec tego, udział pracowników

pozostałych, a więc najemnych stałych i dorywczych, pomocy sąsiedzkiej oraz pracowników kontraktowych zmniejszył się z 5,1% do 3,2%. W procesie produkcyjnym dominowała zatem praca własna, a jej rola rosła.

W 2010 roku, wśród pracowników pozostałych największy udział odnotowano w gronie stałych pracowników najemnych, który wyniósł 1,4%. W przypadku pracowników najemnych pracujących dorywczo i pomocy sąsiedzkiej udział ten wynosił odpowiednio 1,2% i 0,5%, natomiast udział pracowników kontraktowych był najmniejszy i wynosił zaledwie 0,1%.

Tabl.II.1.1.4. Nakłady pracy w AWU w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach polowych w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %
Członkowie rodziny użytkownika (wraz z użytkownikiem)	363070	94,9	551669	96,8
Pozostali pracownicy	19 509	5,1	18 242	3,2
w tym:				
stali najemni	.	.	7808	1,4
najemni pracujący dorywczo	.	.	6930	1,2
pomoc sąsiedzka	.	.	2884	0,5
kontraktowi	.	.	620	0,1
Razem osoby pełnozatrudnione	382580	100,0	569911	100,0
Pełnozatrudnieni/gospodarstwo	0,53	x	0,86	x

Źródło: jak

Z liczb zawartych w tabl. II.1.1.5 wynika, że w omawianym okresie występowały różnice w latach prowadzenia analizowanych gospodarstw przez osoby kierujące. W grupie 11-20 lat ich udział zwiększył się z 25,2 do 33,3% tj. o 8,1 p.p., a w grupie 21 lat i więcej z 30,2% do 33,6% tj. o 3,4 p.p. Znaczący spadek (o 10,0 p.p.) odnotowano natomiast w grupie do 1 roku. Zmniejszył się także udział w grupie 2-5 lat i 6-10 lat, ale spadek ten był niewielki i wyniósł odpowiednio 0,4 p.p. i 1,0 p.p.

Tabl.II.1.1.5. Liczba gospodarstw różniących się latami prowadzenia przez osoby kierujące w latach 2002 i 2010

Lata prowadzenia gospodarstwa	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %
Liczba gospodarstw ogółem	726203	100,0	658850	100,0
Do 1 roku	88094	12,1	13872	2,1
2-5	91458	12,6	80152	12,2
6-10	144588	19,9	124320	18,9
11-20	182894	25,2	219345	33,3
21 lat i więcej	219169	30,2	221162	33,6

Źródło: jak w tabeli II.1.1.1.

Liczba gospodarstw z gruntami ogółem i z użytkami rolnymi zmniejszyła się w analizowanym okresie (tabl. II.1.1.6) w takim samym stopniu jak łączna liczba gospodarstw analizowanego typu, co jest oczywiste. Wzrosła natomiast w dużym stopniu, bo o 71,1% liczba gospodarstw posiadających lasy, co mogło być spowodowane uczestnictwem części z nich w działaniu „Zalesianie gruntów rolnych oraz zalesiania gruntów innych niż rolne” określonym w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Spadek liczby gospodarstw z gruntami pozostałymi o 16,3% mógł być spowodowany możliwością uzyskiwania przez gospodarstwa dopłat bezpośrednich za utrzymanie ziemi w dobrej kulturze rolnej. Charakteryzowane zmiany mogły zatem pojawić się w wyniku objęcia polskiego rolnictwa wspólną unijną polityką rolną.

Tabl.II.1.1.6. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych według rodzaju posiadanych gruntów w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	w procentach (3-2)/2*100
1	2	3	4
Grunty ogółem	726203	658850	-9,3
Użytki rolne	726203	658850	-9,3
Lasy	149227	255377	71,1
Pozostałe grunty	646337	540864	-16,3

Źródło: jak w tabeli II.1.1.1.

W omawianym okresie zmianie uległa liczba gospodarstw analizowanego typu posiadających użytki rolne różnego rodzaju (tabl. II.1.1.7).

Zmiana liczby gospodarstw z zasiewami była całkowicie zbieżna ze zmianą liczby wszystkich gospodarstw analizowanego typu, co oczywiście nie może dziwić. Zmniejszyła się natomiast o 2,8% liczba gospodarstw z ugorami, a to oznacza wzrost ich udziału w łącznej liczbie gospodarstw analizowanego typu. Zwraca poza tym uwagę wzrost liczby gospodarstw z sadami o 111,8%. Były to jednak sady niewielkie, o czym świadczy fakt, że średnia ich powierzchnia wzrosła w analizowanym okresie z 0,30 ha do 0,57 ha, na co wskazują liczby z tabeli II.1.1.9. Zjawisko to świadczy o tym, że gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych poszerzały zakres produkcji wychodząc poza ramy swojej specjalizacji. O istnieniu tego zjawiska świadczy również i to, że w 2010 roku, 51,9% ogółu gospodarstw z uprawami polowymi posiadało łąki trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej, 19,8% ogrody przydomowe, 7,6% pastwiska trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej, a 1,5% uprawy trwale inne niż sady.

Tabl.II.1.1.7. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych z użytkami rolnymi różnego rodzaju w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach (3-2)/2*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Użytki rolne	726203	658850	-9,3
Zasiewy	726203	658850	-9,3
Ugory	58600	56935	-2,8
Ogrody przydomowe	.	130739	.
Łąki trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	.	341733	.
Pastwiska trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	.	49532	.
Sady	24542	51988	111,8
Inne uprawy trwałe	.	9563	.

Źródło: jak w tabeli II.1.1.1.

Powierzchnia gruntów ogółem należących do gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych wzrosła w analizowanych latach z 3686,7 do 5241,5 tys. ha, tj. o 42,2% (tabl. II.1.1.8). Zmianie tej towarzyszył wzrost powierzchni użytków rolnych z 3322,4 tys. ha do 4666,2 tys. ha, tj. o 40,5%, a w przeliczeniu na gospodarstwo z 4,57 ha do 7,08 ha tj. o 54,9%. Gospodarstwa analizowanego typu były więc w swej większości gospodarstwami niewielkimi obszarowo, co potwierdza wcześniej sformułowany wniosek, że duża część gospodarstw analizowanego typu była jedynie źródłem dodatkowych dochodów dla ich posiadaczy oraz ich rodzin.

Inne liczby z tabl. II.1.1.8 i II.1.1.6 wskazują natomiast, że średnia powierzchnia lasów wzrosła w analizowanym okresie z 1,07 ha do 1,22 ha, a gruntów pozostałych (powierzchnia ogólna pomniejszona o powierzchnię lasów) z 0,32 ha do 0,49 ha.

Tabl.II.1.1.8. Grunty ogółem (w ha) i ich specyfikacja w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach polowych w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %
Grunty ogółem	3686710,5	100,0	5241496	100,0
Użytki rolne	3322424	90,1	4666218	89,0
Lasy	159698,1	4,3	311433	6,0
Pozostałe grunty	204588,4	5,6	263844	5,0
Powierzchnia użytków rolnych na gospodarstwo	4,57	x	7,08	x

Źródło: jak w tabeli II.1.1.1.

W 2010 roku struktura użytków rolnych różniła się w niewielkim stopniu od tej z 2002 roku (tabl. II.1.1.9). Podobnie jak w 2002 roku dominowały zasiewy, niemniej jednak ich areal w 2010 roku wyniósł 3817,7 tys. ha i w porównaniu z poprzednim spisem zwiększył się o 1142,8 tys. ha, tj. o 42,7%. Podobnie było w przypadku sadów, których powierzchnia była większa o 22,2 tys. ha, tj. o 298,1%. Zwiększyła się również powierzchnia ugorów o 16,2 tys. ha tj. o 21,7%. Jeśli wzrost dotyczył też powierzchni ugorów zielonych, zjawisko to należy oceniać pozytywnie, gdyż ich obecność w strukturze użytków rolnych zwiększało możliwości zbilansowania zawartości substancji organicznej w glebie.

Ponadto, w 2010 roku gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych posiadały odpowiednio 530,5 tys. ha i 71,4 tys. ha łąk i pastwisk trwałych utrzymanych w dobrej kulturze rolnej, a więc łącznie 0,65 ha w przeliczeniu na gospodarstwo z tymi rodzajami użytków. Była to zatem powierzchnia wystarczająca zaledwie do wyżywienia 1 sztuki przeliczeniowej zwierząt żywionych paszami objętościowymi. Natomiast powierzchnia ogrodów przydomowych i innych upraw trwałych wyniosła odpowiednio 12,1 tys. ha i 3,8 tys. ha, a więc również niewiele w przeliczeniu na gospodarstwo.

Tabl.II.1.1.9. Powierzchnia i wykorzystanie użytków rolnych (ha) oraz ich struktura w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach polowych w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002		2010		Różnica w punktach procentowych (5-3)	Różnica w procentach [(4-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %		
1	2	3	4	5	6	7
Użytki rolne	3322424	100,0	4666218	100,0	0,0	40,5
w tym:						
zasiewy	2674938	80,5	3817711	81,8	1,3	42,7
ugory	74651,1	2,2	90860	1,9	-0,3	21,7
ogrody przydomowe	.	.	12104	0,3	.	.
łąki trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	.	.	530508	11,4	.	.
pastwiska trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	.	.	71382	1,5	.	.
sady	7456,5	0,2	29684	0,6	0,4	298,1
inne uprawy trwałe	.	.	3801	0,1	.	.

Źródło: jak w tabeli II.1.1.1

Poprawa struktury obszarowej gospodarstw, zmiany preferencji rolników odnośnie gatunków uprawianych roślin oraz ich skali, a także finansowe wsparcie Unii Europejskiej dla

polskiego rolnictwa były ważnymi przyczynami wzrostu liczby gospodarstw z uprawami polowymi posiadających ciągniki rolnicze oraz pozostałe maszyny i urządzenia rolnicze.

W omawianym okresie odnotowano zmiany w liczbie gospodarstw posiadających ciągniki rolnicze. Przy zmniejszającej się liczbie gospodarstw i jednoczesnym wzroście ich powierzchni oraz siły ekonomicznej, liczba gospodarstw posiadających ciągniki zwiększyła się o 114,4 tys., tj. o 58,8%, a udział gospodarstw posiadających co najmniej jeden ciągnik rolniczy w ogólnej liczbie gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych zwiększył się z 26,8% w 2002 roku do 46,9% w 2010 roku. W tym ostatnim roku nadal 53,1% gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych nie posiadało ciągnika rolniczego, wobec 73,2% w 2002 roku.

Zróznicowany był w latach 2002-2010 wzrost liczby gospodarstw wyposażonych w ciągniki rolnicze w zależności od ich mocy (tabl. II.1.1.10). Największy wzrost odnotowano wśród gospodarstw posiadających ciągniki o mocy 15-25 i 25-40 kW. Liczba tych pierwszych zwiększyła się do 135,9 tys. w 2010 roku, wobec 52,6 tys. w 2002 roku, natomiast tych drugich do 109,9 tys., wobec 73,8 tys. w 2002 roku, tj. odpowiednio o 158,5% i 49,0%. Mniejszy wzrost odnotowano wśród gospodarstw posiadających ciągniki o mocy do 15 kW. Ich liczba zwiększyła się o 2,5 tys., tj. o 19,6%. W 2010 roku 84,5% (w 2002 roku – 71,5%) gospodarstw analizowanego typu posiadających co najmniej jeden ciągnik wyposażonych było w ciągnik mniejszej mocy. Przypuszczać należy, że jest to w dużym stopniu efekt bardzo dużego udziału gospodarstw mniejszych obszarowo w ogólnej liczbie analizowanych gospodarstw. Gospodarstwa te korzystają z ciągników mniejszej mocy, gdyż poziom i technologia prowadzonej w nich produkcji rolniczej nie wymaga ciągników specjalistycznych.

Zdecydowanie mniej gospodarstw posiadało ciągniki o większej mocy, niemniej jednak w porównaniu ze spisem rolnym z 2002 roku ich liczba wzrosła. Największy wzrost odnotowano wśród gospodarstw wyposażonych w ciągniki o mocy 60-100 kW, bo o 13,9 tys., tj. o 79,9%. Natomiast liczba gospodarstw z ciągnikami o mocy 40-60 kW zwiększyła się o 5,7 tys., tj. o 9,4%, a o mocy 100 kW i więcej o 3,3 tys., tj. o 50,4%.

Tabl.II.1.1.10. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych i posiadających ciągniki w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Ogółem	194443	308827	58,8
Do 15 kW	12691	15175	19,6
15-25	52573	135889	158,5

Tabl.II.1.1.10. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych i posiadających ciągniki w latach 2002 i 2010 (dok.)

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
25-40	73794	109942	49,0
40-60	60221	65884	9,4
60-100	17448	31392	79,9
100 i więcej	6598	9920	50,4

Źródło: jak w tabeli II.1.1.1.

W okresie między spisami odnotowano wzrost liczby gospodarstw posiadających maszyny i urządzenia rolnicze z 113,4 tys. do 247,8 tys., tj. o 118,5% (tabl. II.1.1.11). W 2010 roku ponad 1/3 (37,6%) gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych posiadało je na wyposażeniu, podczas gdy w 2002 roku zaledwie 15,6%. Co ważne, znacząca liczba gospodarstw o tym ukierunkowaniu produkcyjnym nadal ich nie posiada. Budzi zatem niepokój zarówno poziom jak i technologia prowadzonej w nich produkcji roślinnej, chyba że usługi produkcyjne, z których one korzystają są dobrej jakości.

Wzrost przeciętnej powierzchni użytków rolnych w przeliczeniu na gospodarstwo, przy jednoczesnym utrzymaniu się w strukturze dużego udziału zbóż oraz wzrostu udziału rzepaku, a także zmiany w technologii ich uprawy wpłynęły na wyraźny wzrost liczby gospodarstw posiadających kombajny zbożowe i agregaty uprawowe odpowiednio o 98,0% i 178,5%. Co więcej w omawianym okresie zanotowano wzrost ich liczby w przeliczeniu na 100 gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych odpowiednio z 2,6 szt. do 5,7 szt. oraz z 6,6 szt. do 20,2 szt., tj. o 119,2% i o 206,1%. Wzrost nastąpił również wśród gospodarstw posiadających kosiarki ciągnikowe. Ich liczba zwiększyła się o 37,3 tys., tj. o 80,6%. Natomiast ładowacze chwytakowe w 2010 roku znajdowały się w 35,0 tys. gospodarstw, wobec 22,5 tys. w 2002 roku. Ich liczba zwiększyła się zatem o 55,4%.

Powyższe liczby można zreasumować następująco: około 43% gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych i z mechaniczną siłą pociągową było w 2010 roku wyposażone w sposób należyty. Udział ten w odniesieniu do ogółu gospodarstw analizowanego typu był jednak dużo mniejszy i wynosił około 20%.

Tabl.II.1.1.11. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych
i posiadających maszyny w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Ogółem maszyny	113397	247816	118,5
Kombajny zbożowe	18991	37596	98,0
Kombajny ziemniaczane	11403	19319	69,4
Kosiarki ciągnikowe	46312	83620	80,6
Ładowacze chwytałkowe	22529	35010	55,4
Kopaczki do ziemniaków	50795	89251	75,7
Sadzarki do ziemniaków	48271	79968	65,7
Agregaty uprawowe	47656	132732	178,5

Źródło: jak w tabeli II.1.1.1.

W omawianym okresie odnotowano znaczące zmiany w liczbie gospodarstw zajmujących się uprawą roślin rolniczych. Spośród grup roślin wymienionych w tabeli II.1.1.12 zwiększyła się liczba gospodarstw uprawiających zboża oraz rośliny przemysłowe. Liczba tych pierwszych wyniosła 586,9 tys. w 2010 roku i była większa o 41,3 tys., tj. o 7,6%, od liczby gospodarstw wykazanej w spisie rolnym z 2002 roku. Natomiast liczba gospodarstw uprawiających rośliny przemysłowe w 2010 roku zwiększyła się o 31,2 tys., tj. o 83,1%. Na wzrost liczby gospodarstw uprawiających rośliny przemysłowe wpływ miało zwiększenie liczby gospodarstw uprawiających rzepak o 32,6 tys. tj. o 175,0%. W grupie gospodarstw z roślinami przemysłowymi odnotowano natomiast spadek liczby gospodarstw uprawiających buraki cukrowe o 1,7 tys., tj. o 9,2%. Wpływ na wzrost atrakcyjności uprawy rzepaku miał zapewne rozwój rynku biopaliw, który zwiększył opłacalność produkcji. Natomiast na spadek liczby gospodarstw uprawiających buraki cukrowe wpływ wywarła reforma rynku cukru w Unii Europejskiej, której głównym założeniem było zmniejszenie powierzchni ich uprawy i w efekcie obniżenie produkcji cukru. Wprowadzenie nowych regulacji począwszy od kampanii 2006/2007 wpłynęło na spadek dochodowości uprawy buraków cukrowych, a to skłoniło wiele mniejszych gospodarstw do rezygnacji z ich uprawy, przy jednoczesnym wzroście powierzchni uprawy w gospodarstwach większych.

Wzrost atrakcyjności uprawy zbóż oraz rzepaku, miało swój wyraz w spadku liczby gospodarstw uprawiających rośliny strączkowe jadalne, ziemniaki, buraki cukrowe, warzywa gruntowe i pod osłonami oraz truskawki. Największy spadek liczby gospodarstw odnotowano w uprawie ziemniaków (z 483,3 tys. ha do 277,0 tys. ha, tj. o 42,7%), a następnie warzyw gruntowych bo z 223,3 tys. ha do 31,3 tys. ha, tj. o 86,0%, podczas gdy z uprawy warzyw pod

osłonami i truskawek zrezygnowało odpowiednio 0,4 tys. i 52,4 tys. gospodarstw, tj. odpowiednio 79,5% i 79,0%. Zmniejszeniu uległa również liczba gospodarstw uprawiających rośliny strączkowe jadalne. W omawianym okresie ich liczba spadła o 6,3 tys., tj. o 31,4%.

Tabl.II.1.1.12. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych i prowadzących uprawę wybranych gatunków i grup roślin w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Zasiewy	726203	658850	-9,3
Zboża	545603	586876	7,6
Strączkowe jadalne	20081	13782	-31,4
Ziemniaki	483321	277011	-42,7
Przemysłowe	37541	68723	83,1
w tym:			
buraki cukrowe	18512	16803	-9,2
rzepak	18627	51228	175,0
Warzywa gruntowe	223254	31317	-86,0
Warzywa pod osłonami	474	97	-79,5
Truskawki	66373	13946	-79,0

Źródło: jak w tabeli II.1.1.1.

Powyższe liczby wskazują, że w analizowanym typie gospodarstw postępowało w latach 2002-2010 zjawisko odchodzenia od uprawy roślin pracochłonnych i wymagających dużych nakładów w przeliczeniu na jednostkę powierzchni uprawnej na rzecz uprawy roślin mniej pracochłonnych i o mniejszych kosztach ponoszonych na 1 ha.

Jednocześnie w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach polowych następowało ograniczanie chowu zwierząt gospodarskich (tabl. II.1.1.13). W 2010 roku odnotowano 223,7 tys. gospodarstw prowadzących chów zwierząt gospodarskich, a więc w porównaniu z poprzednim spisem nastąpił ich spadek o 6,3 tys., tj. o 2,7%. Wyraźnie zmniejszyła się liczba gospodarstw zajmujących się chowem trzody chlewnej (z 42,6 do 30,0 tys., tj. o 29,6%), w tym również loch (z 16,2 do 12,5 tys. tj. o 23,0%). W efekcie spadku opłacalności produkcji zmniejszyła się ponadto liczba gospodarstw utrzymujących kozy (o 3 tys.) i owce odpowiednio (o 0,1 tys.), tj. odpowiednio o 54,45 i 3,5%. Natomiast zmniejszenie liczby gospodarstw posiadających konie, to efekt słabnącego ich znaczenia jako siły pociągowej. Ich liczba zmniejszyła się o 2,0 tys., tj. o 13,8%. Tylko o 0,4% zmniejszyła się natomiast liczba gospodarstw prowadzących chów drobiu kurzego. W 2002 roku ich liczba wyniosła 197,2 tys., a w 2010 roku 196,4 tys.

Inaczej było w przypadku bydła z wyłączeniem krów mlecznych. Mimo iż, w porównaniu do 2002 roku liczba gospodarstw prowadząca chów krów mlecznych zmniejszyła się o 7,3 tys., tj. o 30,8%, to w odniesieniu do bydła pozostałego nastąpił wzrost o 1,7 tys., tj. o 24,5%. Zapewne gospodarstwa te upatrywały dodatkowego źródła dochodu w chowie bydła z przeznaczeniem na rzeź, szczególnie wtedy, gdy w ich posiadaniu były trwałe użytki zielone znajdujące się w dobrej kulturze.

Tabl.II.1.1.13. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych i utrzymujących zwierzęta gospodarskie w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Zwierzęta ogółem	230002	223742	-2,7
Bydło	30379	24769	-18,5
w tym:			
krowy	23606	16340	-30,8
Trzoda	42628	30006	-29,6
w tym:			
lochy	16227	12490	-23,0
Owce	2101	2027	-3,5
Kozy	5501	2510	-54,4
Drób kurzy	197202	196372	-0,4
Konie	14281	12318	-13,8

Źródło: jak w tabeli II.1.1.1.

W sumie średnia liczba zwierząt w gospodarstwie była bardzo mała i w 2010 roku wynosiła zaledwie 0,35 sztuki przeliczeniowej, co w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych czyniło 0,05 takiej sztuki dużej (tabl. II.1.1.14). Niepokoi zatem zarówno spadek liczby gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych i posiadających zwierzęta gospodarskie, jak i niewielka ich obsada przypadająca na 1 ha użytków rolnych. Niedostatek nawozów organicznych pochodzenia zwierzęcego i ewentualny brak stosowania substytutów tego nawożenia zmniejsza bowiem biologiczną aktywność gleby, co pośrednio prowadzi do spadków plonów i większych ich wahań z roku na rok.

Zużycie nawozów jest ważnym wskaźnikiem oceny intensywności prowadzenia produkcji rolniczej i pośrednio świadczy o kondycji finansowej i celach jakim mają służyć gospodarstwa rolne. Ocena gospodarstw analizowanego typu z tego punktu widzenia budzi jednak kontrowersje.

Tabl.II.1.1.14. Liczba zwierząt gospodarskich w przeliczeniu na 1 gospodarstwo i 1 ha użytków rolnych w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach polowych w 2010 roku

Wyszczególnienie	2010
	w liczbach bezwzględnych
Liczba zwierząt w przeliczeniu na:	
1 gospodarstwo (LU/gospodarstwo)	0,35
1 ha użytków rolnych (LU/ha)	0,05

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych PSR 2010.

W 2010 roku liczba gospodarstw stosujących przynajmniej jedną z wyróżnionych grup nawozów mineralnych wyniosła 506,1 tys. i w porównaniu do 2002 roku zwiększyła się o 115,5 tys., tj. o 29,6% (tabela II.1.1.15). W 2010 roku 76,8 % ogółu gospodarstw z uprawami polowymi stosowało nawozy mineralne, wobec 53,8% w 2002 roku. Wyraźny wzrost odnotowano w liczbie gospodarstw stosujących nawożenie azotowe: wyniósł on 45,0%. Zatem w 2010 roku blisko 9 na 10 gospodarstw (89,5%) stosujących nawożenie mineralne wykorzystywało nawożenie azotowe w produkcji rolniczej. Wzrost odnotowano również w przypadku liczby gospodarstw stosujących nawozy wieloskładnikowe, ale był on mniejszy i wyniósł 7,0%. Niemniej jednak, w 2010 roku ponad połowa (56,9%) gospodarstw analizowanego typu stosowała nawożenie tego rodzaju. Spadek nastąpił natomiast w przypadku liczby gospodarstw stosujących nawozy fosforowe i potasowe, odpowiednio o 73,1% i 73,3%. W efekcie niekorzystnych zmian cen, wiele gospodarstw ograniczało nawożenie fosforem i potasem, a tylko niewielka ich część substytuowała je nawozami wieloskładnikowymi. Budzi to obawy, gdyż podstawową zasadą w nowoczesnym nawożeniu roślin jest nawożenie zrównoważone, ściśle według potrzeb pokarmowych roślin³. Mimo że nawożenie azotem jest elementem agrotechniki mającym największy bezpośredni wpływ na wielkość i jakość plonu roślin uprawnych, to nawożenie fosforem i potasem wspomaga prawidłowy wzrost systemu korzeniowego, a tym samym zwiększa tolerancję roślin na stresy. Wszystkie te trzy rodzaje nawozów wpływają, więc na wzrost plonów i poprawę ich jakości.

W porównaniu do spisu rolnego z 2002 roku zmniejszyła się liczba gospodarstw stosujących nawozy wapniowe o 36,7 tys., tj. o 39,0%. W 2010 roku tylko 8,7% gospodarstw z uprawami polowymi stosowało nawożenie wapniowe, podczas gdy w 2002 roku ich udział

³ Warto pamiętać, że nadmierne nawożenie roślin azotem mineralnym powiększa emisję bezpośrednią do atmosfery podtlenku azotu (N₂O) z gleby, oraz pośrednią towarzyszącą procesom nityfikacji i denitryfikacji. Co ważne, emisja do atmosfery 1kg N₂O odpowiada emisji 310 kg CO₂. Potencjał globalnego ocieplenia w przypadku N₂O jest, więc wielokrotnie większy (IPCC 2007).

wyniósł 13,0%. Stosunkowo niewielkie zainteresowanie gospodarstw stosowaniem nawozów wapniowych w sytuacji nadmiernej kwasowości polskich gleb należy ocenić negatywnie.

Tabl.II.1.1.15. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych i stosujących nawozy mineralne, wapniowe i organiczne pochodzenia zwierzęcego w latach 2002 i 2010

Rodzaje nawozów	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Nawozy mineralne (NPK) ogółem			
w tym:	390581	506091	29,6
Azotowe	312431	453156	45,0
Fosforowe	205562	55273	-73,1
Potasowe	188718	50333	-73,3
Wieloskładnikowe	269285	288053	7,0
Nawozy wapniowe	94153	57428	-39,0
Nawozy organiczne pochodzenia zwierzęcego	159811	200028	25,2

Źródło: jak w tabeli II.1.1.1.

Inaczej było w przypadku liczby gospodarstw stosujących nawozy organiczne pochodzenia zwierzęcego. Ich liczba zwiększyła się do 200,0 tys. w 2010 roku, wobec 159,8 tys. w 2002 roku, tj. o 25,2%. Obecnie 30,4% gospodarstw z uprawami polowymi stosuje tego rodzaju nawożenie, podczas gdy w 2002 roku tylko 22,0%. Zjawisko to można byłoby ocenić pozytywnie, gdyby obsada zwierząt była większa od tej, o której pisano wcześniej.

Wnioski

Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych zmniejszyła się w latach 2002- 2010 z 726,2 tys. do 658,9 tys., ale ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw sklasyfikowanych według typów rolniczych wzrósł z 33,9% do 40,7%, a więc o 6,8 p. p.

Spadek liczby gospodarstw analizowanego typu wystąpił w gospodarstwach najmniejszych, z powierzchnią do 2 ha użytków rolnych, wzrosła natomiast liczba tych z powierzchnią 2 i więcej ha użytków rolnych. W omawianym okresie wzrastał zatem potencjał produkcyjny analizowanych gospodarstw. Świadczą o tym między innymi następujące spostrzeżenia. W 2010 roku w dyspozycji gospodarstw specjalizujących się w uprawach polowych znajdowało się 36,4% ogólnej powierzchni użytków rolnych będącej w dyspozycji gospodarstw sklasyfikowanych według typów produkcyjnych, wobec 24,7% w 2002 roku. Liczba osób pełnozatrudnionych (liczonych w AWU) stanowiła natomiast 29,2% ogólnych nakładów pracy w gospodarstwach sklasyfikowanych, wobec 17,4% w 2002 roku.

W 2010 roku jednak tylko około 20% gospodarstw posiadało zestawy maszyny i ciągników rolniczych świadczące o profesjonalizmie prowadzonej produkcji roślinnej, który uwzględnia przynajmniej niektóre elementy dbałości o środowisko.

Odnotowano zmiany dotyczące intensywności produkcji roślinnej. Udział w 2010 roku tych gospodarstw, które stosowały nawozy mineralne (NPK) i wapniowe wyniósł odpowiednio 41,6% i 32,5%, wobec odpowiednio 27,3% i 22,9% w 2002 roku. Budzą jednak niepokój dwa zjawiska. Jedno wynika z zachwiania proporcji azotu, fosforu i potasu w nawożeniu mineralnym, druga zaś dotyczy zagrożenia spadkiem zawartości substancji organicznej w glebie i w konsekwencji obniżenie potencjału plonotwórczego gleby.

W analizowanych latach trwał poza tym spadek udziału gospodarstw analizowanego typu, które prowadziły praco- i kosztochłonne (intensywne) uprawy na rzecz gospodarstw z uprawą zbóż i rzepaku. Świadczy to o coraz węższej specjalizacji produkcji roślinnej, która zmierza do powstania gospodarstw specjalizujących się przede wszystkim w produkcji zbóż i niektórych roślin o podobnej technologii produkcji, jak np. rzepaku. Produkcja zwierzęca miała natomiast ograniczone znaczenie z uwagi na nieliczne stada utrzymywanych zwierząt, a poza tym była ona prowadzona tylko w części gospodarstw analizowanego typu.

Literatura:

1. Brinkmann T.: *Economics of the farm business*, University of California, California 1935, s. 61.
2. *Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, IPCC 2007, s. 212.
3. *Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe a kierunki produkcji*, GUS, Warszawa 2005, s. 126-143.
4. Ziętara W., Zieliński M.: *Polskie gospodarstwa roślinne na tle gospodarstw niemieckich i węgierskich*, IERiGŻ-PIB, Program Wieloletni 2011-2014, nr 19, Warszawa 2011, s.10.
5. Ziętara W., Zieliński M.: *Efektywność i konkurencyjność polskich gospodarstw rolniczych nastawionych na produkcję roślinną*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 1/2012 r., s.41.

2. Gospodarstwa z różnymi uprawami

W porównaniu z wynikami Powszechnego Spisu Rolnego z 2002 roku, w 2010 roku liczba gospodarstw z różnymi uprawami zmniejszyła się o 103,7 tys., tj. o 51,3%. (tabl. II.1.2.1). Tak duży spadek nastąpił także w innych typach z produkcją wielostronną, niewyspecjalizowaną. Spadek odnotowano wśród 8 z 10 grup wielkości ekonomicznej. Największy spadek wystąpił w gospodarstwach o wielkości ekonomicznej do 2 ESU i 2-4 ESU, bo odpowiednio o 63,9 tys. i 17,4 tys., tj. o 51,4% i 47,3%. Przypuszczać należy, że w omawianym okresie większość z gospodarstw o małej wielkości ekonomicznej zaniechała prowadzenia produkcji rolniczej, natomiast tylko niewielka ich część zwiększyła swoją siłę ekonomiczną, bądź zmieniła ukierunkowanie produkcyjne. Niemniej jednak udział obu tych grup wielkościowych w ogólnej liczbie gospodarstw z różnymi uprawami uległ tylko niewielkim zmianom.

W porównaniu do spisu z 2002 roku znacząco zmalała również liczba gospodarstw o wielkości ekonomicznej 4-6 ESU oraz 6-8 ESU – odpowiednio o 9,8 tys. i 5,8 tys., tj. o 54,3% i 59,5%. Natomiast ich udział zmniejszył się z 9,0% i 4,8% w 2002 roku do odpowiednio 8,4% i 4,0% w 2010 roku.

Tabl.II.1.2.1. Liczba gospodarstw z różnymi uprawami według wielkości ekonomicznej w latach 2002 i 2010

Gospo- darstwa	Ogółem	Wielkość ekonomiczna (ESU)									
		0-2	2-4	4-6	6-8	8-12	12-16	16-40	40-100	100-250	250 i więcej
2002											
W liczbach bezwzględ- nych	202261	124169	36784	18114	9668	7884	2901	2494	193	36	18
w %	100,0	61,4	18,2	9,0	4,8	3,9	1,4	1,2	0,1	0,0	0,0
2010											
W liczbach bezwzględ- nych	98609	60310	19404	8270	3915	3488	1373	1577	212	48	12
w %	100,0	61,2	19,6	8,4	4,0	3,5	1,4	1,6	0,2	0,1	0,0

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych PSR 2010 i opracowania „Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe a kierunki produkcji”, GUS, Warszawa, czerwiec 2005 roku.

W 2010 roku mniej gospodarstw odnotowano również w grupach o wielkości ekonomicznej 8-12 ESU, 12-16 ESU i 16-40 ESU. W porównaniu z 2002 rokiem ich liczba zmniejszyła się o 4,4 tys., 1,5 tys. i 0,9 tys., tj. odpowiednio o 55,8%, 52,7% i 36,8%. Spadek o 33,3% odnotowano również wśród gospodarstw o największej sile ekonomicznej (250 i więcej ESU), ale ich udział był znikomy.

Inaczej kształtowała się sytuacja w przypadku gospodarstw o wielkości ekonomicznej 40-100 ESU i 100-250 ESU. W obydwu grupach odnotowano wzrost ich liczby o 9,8 i 33,3%

W analizowanym okresie nastąpił spadek liczby gospodarstw z różnymi uprawami należących do 10 z 11 grup obszarowych (tabl. II.1.2.2). Omawiany spadek w 73,2% dotyczył gospodarstw w grupach obszarowych: do 1 ha włącznie, 1-2 ha i 5-10 ha użytków rolnych. Największy spadek wystąpił w gospodarstwach najmniejszych, tj. o powierzchni włącznie do 1 ha użytków rolnych i wyniósł on 43,8 tys., przy jednoczesnym zmniejszeniu ich udziału w ogólnej liczbie gospodarstw z różnymi uprawami o 15,4 p.p. Wyraźny spadek wystąpił również wśród gospodarstw o powierzchni 1-2 ha i 5-10 ha, wynosząc odpowiednio 11,9 i 20,2 tys., aczkolwiek przy zwiększeniu ich udziału odpowiednio o 1,0 i 3,6 p.p. Co ważne, w 2010 roku nadal więcej niż co czwarte gospodarstwo (26,5%) zajmujące się różnymi uprawami posiadało powierzchnię 5-10 ha. W pozostałych grupach spadek ten mieścił się w przedziale od 0,1 tys. (50-100 ha) do 9,0 tys. (3-5 ha), przy jednoczesnym zwiększeniu ich udziału od 0,3 p.p do 4,5 p.p. Wzrost liczby gospodarstw odnotowano jedynie wśród gospodarstw o powierzchni 100 ha i więcej. Był on jednak znikomy. Nie inaczej było w przypadku ich udziału, który wzrósł zaledwie o 0,1 p.p.

Tabl.II.1.2.2. Liczba gospodarstw z różnymi uprawami prowadzących działalność rolniczą według grup obszarowych użytków rolnych w 2002 i 2010 roku

Grupy obszarowe użytków rolnych w ha	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %
Ogółem	202261	100,0	98609	100,0
Do 1 ha włącznie	55848	27,6	12062	12,2
1-2	25076	12,4	13194	13,4
2-3	14092	7,0	10625	10,8
3-5	26158	12,9	17138	17,4
5-10	46289	22,9	26113	26,5
10-15	18955	9,4	10262	10,4
15-20	7577	3,8	4148	4,2
20-30	5081	2,5	2815	2,9
30-50	2273	1,1	1407	1,4
50-100	720	0,3	618	0,6
100 i więcej	192	0,1	227	0,2

Źródło: jak w tabeli II.1.2.1.

W omawianym okresie utrzymało się zróżnicowanie regionalne gospodarstw analizowanego typu (tabl. II.1.2.3). W 2010 roku 2 na 3 gospodarstwa (66,6%) znajdowały się w województwach: lubelskim, mazowieckim, małopolskim, podkarpackim i świętokrzyskim,

wobec 59,0% w 2002 roku. Sądzić należy, że są to w większości gospodarstwa o mniejszej powierzchni użytków rolnych. Najmniej takich gospodarstw znajdowało się w województwach: lubuskim, opolskim, warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim. W 2010 roku ich udział wynosił średnio 5,8% i w porównaniu z 2002 rokiem zmniejszył się o 3,2 p.p.

We wszystkich województwach zaobserwowano w omawianym okresie spadek liczby gospodarstw. Największy odnotowano w województwach lubelskim i mazowieckim, gdzie wynosił on 24,2 tys. i 9,5 tys., tj. odpowiednio o 58,1% i o 45,3%. Województwo lubelskie charakteryzuje się największym ich udziałem, wynoszącym 17,7% w 2010 roku, wobec 20,6% w 2002 roku. Natomiast w województwie mazowieckim udział ten wynosił 11,6% w 2010 roku, wobec 10,3% w 2002 roku. Wyraźny spadek liczby gospodarstw odnotowano również w województwach dolnośląskim, małopolskim i świętokrzyskim – odpowiednio o 7,7 tys., 7,5 tys. i 6,9 tys., tj. o 69,7%, o 40,6% i o 38,1%. W tym samym czasie ich udział zmniejszył się w województwie dolnośląskim o 2,1 p.p., natomiast zwiększył się w województwie małopolskim i świętokrzyskim odpowiednio o 2,0 i 2,4 p.p. W pozostałych województwach spadek ich liczby wynosił od 2,3 tys. w województwie warmińsko-mazurskim, do 6,5 tys. w województwie śląskim.

Tabl.II.1.2.3. Liczba gospodarstw z różnymi uprawami według województw w latach 2001-2010

Województwa	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %
Polska	202261	100,0	98609	100,0
Dolnośląskie	11015	5,5	3343	3,4
Kujawsko – pomorskie	9844	4,9	3873	3,9
Lubelskie	41681	20,6	17473	17,7
Lubuskie	3838	1,9	1351	1,4
Łódzkie	12787	6,3	6871	7,0
Małopolskie	18356	9,1	10904	11,1
Mazowieckie	20921	10,3	11454	11,6
Opolskie	5406	2,7	1392	1,4
Podkarpackie	20271	10,0	14612	14,8
Podlaskie	5539	2,7	2609	2,6
Pomorskie	4736	2,3	2065	2,1
Śląskie	9469	4,7	3007	3,0
Świętokrzyskie	18120	9,0	11214	11,4
Warmińsko-mazurskie	3493	1,7	1212	1,2
Wielkopolskie	11262	5,6	5479	5,6
Zachodniopomorskie	5523	2,7	1751	1,8

Źródło: jak w tabeli II.1.2.1.

Analiza liczby i struktury osób pełnozatrudnionych (liczonych w AWU) w gospodarstwach z różnymi uprawami w 2002 i 2010 roku nie daje możliwości pełnego porównywania wyników. W 2002 roku nie wyróżniono bowiem wśród osób

pełnozatrudnionych: pracowników stałych, kontraktowych i dorywczych pracowników najemnych oraz pomocy sąsiedzkiej.

W omawianym okresie zmniejszyła się liczba osób pełnozatrudnionych i był to w znacznej mierze efekt spadku liczby gospodarstw. Liczba osób pełnozatrudnionych wyniosła w 2002 roku 223,5 tys., a w 2010 roku 132,9 tys. Jednocześnie zanotowano wzrost liczby osób pełnozatrudnionych w przeliczeniu na gospodarstwo z 1,10 AWU do 1,35 AWU, a więc o 22,7% (tabl. II.1.2.4). Wynika z tego, że w latach 2002-2010 wzrost przeciętnej powierzchni gospodarstw z różnymi uprawami przyczynił się do zaangażowania w procesie produkcyjnym większych nakładów pracy.

W 2010 roku w ogólnej liczbie osób pełnozatrudnionych, nieco ponad 97% stanowili użytkownicy i członkowie ich rodzin (wobec 97,7% w 2002 roku). Natomiast pozostałe pracujące osoby nie miały istotnego znaczenia w strukturze osób pełnozatrudnionych w obu porównywanych latach. Ich udział wyniósł bowiem odpowiednio 2,3 i 2,8%.

Tabl.II.1.2.4. Nakłady pracy w AWU w gospodarstwach z różnymi uprawami w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %
Członkowie rodziny użytkownika (wraz z użytkownikiem)	218331	97,7	129172	97,2
Pozostali pracownicy	5185	2,3	3729	2,8
w tym:				
stali najemni	.	.	998	0,7
najemni pracujący dorywczo	.	.	2194	1,7
pomoc sąsiedzka	.	.	419	0,3
kontraktowi	.	.	118	0,1
Razem osoby pełnozatrudnione	223516	100,0	132901	100,0
Pełnozatrudnieni/gospodarstwo	1,10	x	1,35	x

Źródło: jak w tabeli II.1.2.1.

W 2010 roku wśród pracowników pozostałych największy udział (1,7%) mieli pracownicy najemni pracujący dorywczo. Mniejszy był natomiast udział stałych pracowników najemnych, pomocy sąsiedzkiej i pracowników kontraktowych, wynoszący odpowiednio 0,7%, 0,3% i 0,1%. W gospodarstwach o tym ukierunkowaniu produkcja rolnicza nie wymagała zatem istotnego udziału pracowników pozostałych. Ich wkład ograniczał się zapewne do realizacji tylko wybranych czynności i zabiegów.

W omawianym okresie odnotowano zmiany w liczbie gospodarstw różniących się latami pracy przez osoby kierujące (tabl. II.1.2.5). Największy spadek odnotowano wśród

gospodarstw kierowanych do 1 roku, a w mniejszym stopniu przez 2-5 lat i 6-10 lat. Wzrósł natomiast udział gospodarstw prowadzonych przez co najmniej 11 lat. Hipotetycznie można wyrazić opinię, że spadek liczby gospodarstw kierowanych przez osoby o krótszym stażu był głównie wynikiem odchodzenia od wielostronnej produkcji roślinnej typowej dla gospodarstw analizowanego typu do gospodarstw bardziej wyspecjalizowanych. Bardziej mobilni pod tym względem byli najprawdopodobniej kierownicy młodszy.

Tabl.II.1.2.5. Liczba gospodarstw różniących się latami prowadzenia gospodarstw przez osoby kierujące w latach 2002 i 2010

Lata prowadzenia gospodarstw	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %
Liczba gospodarstw ogółem	202261	100,0	98609	100,0
Do 1 roku	17495	8,7	1760	1,8
2-5	20074	9,9	9689	9,8
6-10	37039	18,3	15184	15,4
11-20	59978	29,6	32672	33,1
21 lat i więcej	67675	33,5	39304	39,9

Źródło: jak w tabeli II.1.2.1.

Jest oczywiste, że spadek liczby gospodarstw analizowanego typu dysponujących powierzchnią ogólną i użytkami rolnymi był taki sam jak spadek liczby gospodarstw (tabl. II.1.2.6). Nastąpił jednak wzrost udziału gospodarstw z lasami i niewielki spadek tych z gruntami pozostałymi. Te ostatnie obejmowały nie tylko nieużytki, ale również grunty pod zabudowaniami, podwórza, place i ogrody ozdobne, rowy melioracyjne, powierzchnię gruntów porośniętą wikliną w stanie naturalnym, tereny bagienne i inne.

Tabl.II.1.2.6. Liczba gospodarstw z różnymi uprawami według kierunku użytkowania gruntów w latach 2002 i 2010

Rodzaje gruntów	2002	2010	Różnica w procentach (3-2)/2*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Grunty ogółem	202261	98609	-51,3
Użytki rolne	202258	98609	-51,3
Lasy	64963	45595	-29,8
Pozostałe grunty	193232	90051	-53,4

Źródło: jak w tabeli II.1.2.1

Zmiany liczby gospodarstw analizowanego typu znalazły również wyraz w zmianach ich liczby według rodzaju posiadanych użytków rolnych (tabl. II.1.2.7). Warto na tej podstawie odnotować, że w ogólnej liczbie gospodarstw z różnymi uprawami wzrósł udział gospodarstw z ugorami i w mniejszym stopniu tych z sadami.

W porównaniu z poprzednim spisem na prawie niezmienionym poziomie pozostał udział gospodarstw posiadających zasiewy. W 2010 roku, spośród ogółu gospodarstw z różnymi uprawami posiadało je 99,4% gospodarstw, wobec 99,8% w 2002 roku.

Co więcej, w 2010 roku około 2/3 (64,5%) gospodarstw posiadało łąki trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej, a 16% gospodarstw pastwiska trwale również utrzymane w dobrej kulturze rolnej. Świadczy to o tym, że w gospodarstwach analizowanego typu wbrew nazwie określone znaczenie miał też chów zwierząt trawożernych.

Tabl.II.1.2.7. Liczba gospodarstw z różnymi uprawami z użytkami rolnymi różnego rodzaju w latach 2002 i 2010

Rodzaje użytków	2002	2010	Różnica
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	w procentach (3- 2)/2*100
1	2	3	4
Użytki rolne razem	202258	98609	-51,3
Zasiewy	201817	97986	-51,5
Ugory	16768	11528	-31,3
Ogrody przydomowe	.	26719	.
Łąki trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	.	63563	.
Pastwiska trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	.	15748	.
Sady	84533	47755	-43,5
Inne uprawy trwałe	.	5526	.

Źródło: jak w tabeli II.1.2.1.

Spadkowi liczby gospodarstw analizowanego typu jaki wystąpił w latach 2002-2010 towarzyszyły zmiany w powierzchni ogółem gruntów będących w ich dyspozycji, a także zmiany w ich strukturze (tabl. II.1.2.8). W 2010 roku powierzchnię gruntów ogółem określono na 805,2 tys. ha, wobec 1330,6 tys. ha w 2002 roku. Spadek wynosił zatem 525,5 tys. ha, tj. 39,5%. Powierzchnia użytków rolnych zmniejszyła się natomiast z 1192,3 do 711,4 tys. ha, tj. o 40,3%, aczkolwiek w przeliczeniu na gospodarstwo wzrosła z 5,89 do 7,21 ha, tj. o 22,4%. Jest prawdopodobne, że na ten wzrost złożyły się dwa procesy. Jeden to ubytek gospodarstw mniejszych obszarowo, drugi natomiast to wzrost koncentracji ziemi w gospodarstwach kontynuujących swoją dotychczasową strukturę produkcji.

Powierzchnia lasów była niewielka i w 2010 roku ich powierzchnia przeliczona na gospodarstwo z tym rodzajem użytkowania gruntów wyniosła 1, 25 ha.

W strukturze gruntów ogółem dominowały użytki rolne, niemniej jednak ich udział w ogólnej powierzchni zmniejszył się z 90,1% w 2002 roku, do 88,4% w 2010 roku. Podobnie było w przypadku gruntów pozostałych, gdzie ich udział zmniejszył się o 0,7 p.p. Natomiast inaczej było w przypadku lasów. W 2010 roku ich udział wyniósł 6,7 % i był większy niż w 2002 roku o 2,4 p.p. Niewykluczone, że w analizowanym okresie część gospodarstw wyłączała gleby najsłabsze z rolniczego użytkowania i zalesiała je w ramach programu rozwoju obszarów wiejskich (PROW 2007-2013).

Tabl.II.1.2.8. Powierzchnia ogółem (ha) i jej wykorzystanie w gospodarstwach z różnymi uprawami w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %
Grunty ogółem	1330659	100,0	805209	100,0
Użytki rolne	1192332	90,1	711428	88,4
Lasy	77701	4,3	54263	6,7
Pozostałe grunty	60626	5,6	39519	4,9
Powierzchnia użytków rolnych na gospodarstwo	5,89	X	7,21	X

Źródło: jak w tabeli II.1.2.1.

W okresie między spisami zmniejszyła się powierzchnia użytków rolnych i zmieniła się ich struktura (tabl. II.1.2.9). Zaobserwowano spadek powierzchni wszystkich wyróżnionych rodzajów użytków, a największy odnotowano w zasiewach, bo o 383,0 tys. ha, tj. 41,9%, co znalazło wyraz w zmniejszeniu się ich udziału w ogólnej powierzchni użytków rolnych (o 2.0 p.p.). Odnotowano natomiast niewielki wzrost udziału powierzchni ugorów (z 1,4% do 2,2%) i sadów (z 4,2 do 5,1%). Średnia powierzchnia tych ostatnich była jednak niewielka (wzrosła w analizowanym okresie w gospodarstwach z tym rodzajem użytków w analizowanym okresie z 0,59 ha do 0,76 ha), ale najprawdopodobniej były one prowadzone w sposób bardziej intensywny niż sady we wcześniej analizowanych gospodarstwach z uprawami polowymi, gdyż wywarły wpływ na rodzaj typu produkcji.

Poza tym w 2010 roku gospodarstwa z różnymi uprawami posiadały łąki i pastwiska trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej. Średnie ich powierzchnie w gospodarstwach były jednak niewielkie: w 2010 roku powierzchnia łąki wynosiła 1,47 ha, pastwiska zaś 1,08 ha.

Tabl.II.1.2.9. Powierzchnia i wykorzystanie użytków rolnych (ha) oraz ich struktura
w gospodarstwach z różnymi uprawami w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002		2010		Różnica w punktach procentowych (5-3)	Różnica w procentach (4-2)/2*100
	w liczbach bezwzględnych	w %	w liczbach bezwzględnych	w %		
1	2	3	4	5	6	7
Użytki rolne	1192331,9	100,0	711428	100,0	0,0	-40,3
w tym:						
ziasewy	913498,8	76,6	530547	74,6	-2,0	-41,9
ugory	17038,6	1,4	15893	2,2	0,8	-6,7
ogrody przydomowe	.	.	2515	0,4	.	.
łaki trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	.	.	93514	13,1	.	.
pastwiska trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	.	.	17073	2,4	.	.
sady	49974,9	4,2	36481	5,1	0,9	-27,0
inne uprawy trwale	.	.	1860	0,3	.	.

Źródło: jak w tabeli II.1.2.1.

W omawianym okresie odnotowano w gospodarstwach analizowanego typu wzrost ich wyposażenia w ciągniki, maszyny i urządzenia rolnicze.

W 2010 roku, ponad 68% gospodarstw z różnymi uprawami posiadało co najmniej jeden ciągnik rolniczy, wobec 52,0% w 2002 roku. Przypuszczać należy, że był to efekt: likwidacji gospodarstw mniejszych (często nieposiadających tego środka produkcji), wzrostu powierzchni użytków rolnych i w rezultacie wzrostu skali produkcji, a także finansowego wsparcia będącego wynikiem objęcia polskiego rolnictwa wspólną polityką rolną.

Tabl.II.1.2.10. Liczba gospodarstw z różnymi uprawami i posiadających ciągniki w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Ogółem	105210	67247	-36,1
do 15 kW	4664	2747	-41,1
15-25	32220	33133	2,8
25-40	43602	26878	-38,4
40-60	33050	14167	-57,1
60-100	6193	4736	-23,5
100 i więcej	1504	803	-46,6

Źródło: jak w tabeli II.1.2.1.

W grupie gospodarstw z co najmniej jednym ciągnikiem nastąpił w 2010 roku w stosunku do stanu z 2002 roku duży wzrost udziału tych z ciągnikami o mocy 15-25 kW i mniejszy tych z ciągnikami o mocy 60-100 kW (tabl. II.1.2.10). Jest zrozumiałe, że niewielkie obszarowo gospodarstwa doposażały się głównie w ciągniki mniejszej mocy, które są znacząco tańsze aniżeli ciągniki specjalistyczne, a ich przeznaczenie w produkcji rolniczej jest bardziej uniwersalne. Zjawisku temu towarzyszył spadek udziału w całej populacji gospodarstw z różnymi uprawami tych z ciągnikami o mocy do 15 kW, 25-40 kW, 40-60 kW i 100 oraz więcej kW.

W analizowanym okresie odnotowano wzrost udziału gospodarstw analizowanego typu posiadających maszyny i urządzenia rolnicze z 39,5% w 2002 roku do 61,3% w 2010 roku, tj. o 21,8 p.p. (tabl. II.1.2.11). Zmiany ta była zapewne efektem działań wspierających proces restrukturyzacji gospodarstw rolnych zawierających się w osi 1 – *Poprawa konkurencyjności sektora rolnego*, będącej częścią programu rozwoju obszarów wiejskich (PROW) realizowanego w latach 2007-2013.

W 2010 roku w stosunku do wyników poprzedniego spisu rolnego wzrósł w ramach gospodarstw posiadających własne maszyny udział tych z agregatami uprawowymi i w mniejszym stopniu tych z kombajnami zbożowymi oraz ziemniaczanymi. Zmniejszył się natomiast udział gospodarstw analizowanego typu posiadających kosiarki ciągnikowe, ładowacze chwytakowe oraz kopaczki i sadzarki do ziemniaków. W zmianach tych nietrudno jest dostrzec znamiona substytucji środków przestarzałych środkami pozwalających ograniczać nakłady pracy i w pewnym stopniu ograniczać ujemny wpływ procesu produkcji na środowisko.

Tabl.II.1.2.11. Liczba gospodarstw z różnymi uprawami i wyposażonych w wybrane maszyny oraz urządzenia rolnicze w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Ogółem maszyny	79917	60500	-24,3
Kombajny zbożowe	10596	8413	-20,6
Kombajny ziemniaczane	8226	6801	-17,3
Kosiarki ciągnikowe	46713	31467	-32,6
Ładowacze chwytakowe	16346	10006	-38,8

Tabl.II.1.2.11. Liczba gospodarstw z różnymi uprawami i wyposażonych w wybrane maszyny oraz urządzenia rolnicze w latach 2002 i 2010 (dok.)

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Kopaczki do ziemniaków	41543	28647	-31,0
Sadzarki do ziemniaków	43093	26850	-37,7
Agregaty uprawowe	24892	31164	25,2

Źródło: jak w tabeli II.1.2.1.

Wyniki ostatniego spisu wykazały, że w porównaniu do 2002 roku nastąpił w analizowanej grupie gospodarstw wzrost udziału tych z uprawą zbóż i rzepaku (tabl. II.1.2.12), przy jednoczesnym dość dużym spadku udziału gospodarstw z pozostałymi sześcioma rodzajami upraw.

Tabl.II.1.2.12. Liczba gospodarstw z różnymi uprawami i prowadzących uprawę wybranych grup oraz gatunków roślin w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Zasiewy	201817	97986	-51,5
Zboża	151356	85455	-43,5
Strączkowe jadalne	11598	4830	-58,4
Ziemniaki	168747	66352	-60,7
Przemysłowe	23462	10480	-55,3
w tym:			
Buraki cukrowe	16137	4539	-71,9
Rzepak	5521	5294	-4,1
Warzywa gruntowe	111046	25844	-76,7
Warzywa pod osłonami	7743	1371	-82,3
Truskawki	40709	12645	-68,9

Źródło: jak w tabeli II.1.2.1.

Przypomina to sytuację obserwowaną w gospodarstwach poprzednio analizowanego typu produkcji (gospodarstwa z uprawami polowymi). W obu tych przypadkach zachodziło zjawisko polegające na wzroście liczby gospodarstw rozwijających produkcję mało pracochłonną i wymagającą mniejszych nakładów na jednostkę powierzchni kosztem upraw bardziej pracochłonnych i z bardziej intensywną produkcją (wyjątkiem była uprawa roślin strączkowych jadalnych).

Udział gospodarstw analizowanego typu utrzymujących zwierzęta gospodarskie nieco wzrósł (o 3,2 p.p.). Odnotowano jedynie wzrost udziału gospodarstw z chowem owiec i niewiele zmieniony udział tych z chowem drobiu kurzego oraz koni. Zmniejszył się natomiast znacząco udział gospodarstw z bydłem, trzodą chlewną i kozami (tabl. II.1.2.13).

Tabl.II.1.2.13. Liczba gospodarstw z różnymi uprawami prowadzących działalność rolniczą i utrzymujących zwierzęta gospodarskie w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Zwierzęta ogółem	143965	73357	-49,1
Bydło	93508	38044	-59,3
w tym:			
krowy	85149	29423	-65,5
Trzoda	91461	35830	-60,8
w tym:			
lochy	51420	20101	-60,9
Owce	2002	1151	-42,5
Kozy	8734	3022	-65,4
Drób kurzy	118159	59530	-49,6
Konie	18038	8813	-51,1

Źródło: jak w tabeli II.1.2.1.

Średnia liczba zwierząt w gospodarstwie analizowanego typu wyniosła w 2010 roku 2,3 jednostki przeliczeniowej i 0,32 takiej sztuki w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych (tabl. II.1.2.14). Warto zwrócić uwagę na bardzo małą obsadę zwierząt gospodarskich z punktu widzenia utrzymania dodatniego bilansu materii organicznej w glebie.

Tab.II.1.2.14. Liczba zwierząt gospodarskich w przeliczeniu na 1 gospodarstwo i 1 ha użytków rolnych w gospodarstwach z różnymi uprawami w 2010 roku

Wyszczególnienie	2010
	w liczbach bezwzględnych
Liczba zwierząt w przeliczeniu na:	
- 1 gospodarstwo (LU/gospodarstwo)	2,31
- powierzchnię użytków rolnych (LU/ha)	0,32

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych PSR 2010.

W 2010 roku nawożenie mineralne stosowało przeszło 82% gospodarstw analizowanego typu, wobec 67,1% w 2002 roku, a więc nastąpił wzrost o 14,9 p.p. (tabl. II.1.2.15). W obydwu tych latach najbardziej popularne było nawożenie azotowe, a udział

gospodarstw stosujących ten rodzaj nawożenia w ogólnej liczbie gospodarstw stosujących nawozy mineralne utrzymał się na niemal niezmiennym poziomie. Popularne było również nawożenie wieloskładnikowe, ale w porównaniu z 2002 rokiem udział gospodarstw, które je stosowało był w 2010 roku mniejszy o 11,5 p.p.

Tabl.II.1.2.15. Liczba gospodarstw z różnymi uprawami i stosujących nawozy mineralne, wapniowe i organiczne pochodzenia zwierzęcego w latach 2002 i 2010

Rodzaje nawozów	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Nawozy mineralne (NPK) ogółem,	135732	80894	-40,4
w tym:			
Azotowe	121397	74405	-38,7
Fosforowe	92063	11695	-87,3
Potasowe	86853	10551	-87,9
Wieloskładnikowe	102536	51793	-49,5
Nawozy wapniowe	47192	12971	-72,5
Nawozy organiczne pochodzenia zwierzęcego	114971	60865	-47,1

Źródło: jak w tabeli II.1.2.1.

Jednocześnie odnotowano znaczny spadek udziału gospodarstw stosujących nawożenie fosforowe i potasowe. W porównaniu z 2002 rokiem udział gospodarstw stosujących nawożenie fosforowe zmniejszył się o 53,4 p.p., a potasowe o 51,0 p.p. Mogło to być spowodowane niekorzystnymi zmianami cen. W latach 2002-2010 ceny⁴ soli potasowej wzrosły bowiem o 193,1% i o 88,6% superfosfatu pylistego, podczas gdy ceny fosforanu amonu wzrosły tylko o 75,3%.

Udział gospodarstw stosujących nawożenie wapniowe zmniejszył się z 23,3% w 2002 roku do 13,2% w 2010 roku. Zbliżona niekorzystna tendencja wystąpiła również w gospodarstwach innych typów rolniczych.

Inaczej było w przypadku udziału gospodarstw stosujących nawozy organiczne pochodzenia zwierzęcego. Ich udział zwiększył się do 61,7% w 2010 roku, wobec 56,8% w 2002 roku, tj. o 4,9 p.p. W wielu z nich nawożenie to było jednak wciąż na niskim poziomie, o czym świadczy niewielka liczba zwierząt przypadająca na 1 ha użytków rolnych.

⁴ Ceny bieżące.

Wnioski

W latach 2002-2010 nastąpił spadek liczby gospodarstw z różnymi uprawami o 51,3%, a więc w stopniu podobnym jak w innych gospodarstwach z produkcją niewyspecjalizowaną. Odnotowano spadek liczby gospodarstw należących do 10 z 11 grup obszarowych, a niewielki wzrost odnotowano jedynie w przypadku gospodarstw o powierzchni 100 ha i więcej. Wiele mniejszych gospodarstw zaprzestało prowadzenia działalności rolniczej. Zacołanie technicznej infrastruktury produkcyjnej, niedostosowanie profilu, skali i jakości produkcji do potrzeb rynku, to zapewne ważne przyczyny tej sytuacji. Jeszcze inne gospodarstwa (głównie większe i prowadzone przez młodsze osoby) zmieniły profil produkcji na bardziej specjalistyczny i znalazły się w gospodarstwach innych typów. Tylko większe gospodarstwa z różnymi uprawami wykorzystały warunki zaistniałe głównie po 2004 roku do wprowadzania nowych technologii i innych korzystnych zmian.

Znaczący spadek liczby gospodarstw analizowanego typu wywarł wpływ na spadek ich udziału w ogólnej liczbie gospodarstw sklasyfikowanych według typów rolniczych z 9,5% w 2002 roku do 6,1% w 2010 roku, a więc o 3,4 p.p.

W 2010 roku gospodarstwa z różnymi uprawami użytkowały 5,6% powierzchni użytków rolnych będącej w dyspozycji gospodarstw sklasyfikowanych, wobec 8,9% w 2002 roku. Ponadto pracowało w nich 6,8% liczby pełnozatrudnionych w gospodarstwach sklasyfikowanych według typów produkcji, wobec 10,2% w 2002 roku. W obu porównywalnych latach była to przede wszystkim praca użytkowników gospodarstw i osób z ich rodzin.

W analizowanym okresie nastąpił wzrost udziału gospodarstw: z co najmniej jednym ciągnikiem, z maszynami i tych, które stosowały nawozy mineralne. Niepojące były natomiast tendencje wyrażające się zachwianiem struktury nawożenia mineralnego i spadkiem liczby gospodarstw wapnujących glebę. Niejasna była poza tym kwestia nawożenia organicznego. Niewielkie pogłowie zwierząt nie zapewniało bowiem dostatecznej produkcji nawozów organicznych pochodzenia zwierzęcego, a to wymagało stosowania odpowiednich substytutów. Zgromadzone materiały nie pozwoliły jednak udzielić odpowiedzi na ich temat.

W strukturze zasiewów zachodziły w gospodarstwach analizowanego typu podobne zmiany jak w gospodarstwach z uprawami polowymi. Wyrażały się one dążeniem do poszerzania zakresu uprawy zbóż i innych upraw o podobnej technice i technologii produkcji (np. rzepaku), kosztem uprawy roślin okopowych, warzyw i innych o zbliżonych cechach.

Jest prawdopodobne, że jedną z ważniejszych przyczyn negatywnych zjawisk zachodzących w gospodarstwach z różnymi uprawami w latach 2002-2010 było szybko rosnące starzenie się osób prowadzących gospodarstwa rolne.

Literatura:

1. *Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe a kierunki produkcji*, GUS, Warszawa 2005, s. 126-143.

II.2. GOSPODARSTWA NASTAWIONE NA PROWADZENIE PLANTACJI TRWAŁYCH I UPRAWĘ WARZYW

O znaczeniu gospodarstw z uprawami trwałymi i ogrodnictwami świadczy fakt, że Polska jest jednym z czołowych producentów owoców i warzyw w Europie. W 2009 roku wśród krajów Unii Europejskiej w produkcji warzyw i owoców zajmowała trzecie miejsce, a w produkcji jabłek pierwsze (22% produkcji w Unii Europejskiej).

Powierzchnia ogółem⁵ uprawy warzyw w gospodarstwach indywidualnych wyniosła 151,4 tys. ha w 2010 roku i była o 8,6% mniejsza niż w 2002 roku. Powierzchnia⁶ warzyw pod osłonami w 2010 roku wynosiła natomiast 4,74 tys. ha i zmniejszyła się w porównaniu do 2002 roku o 23,2 %.

Zbiory warzyw ogółem w gospodarstwach indywidualnych wynosiły w 2010 roku 4695 tys. ton (o 3,5% mniej niż w 2002 roku), w tym warzyw gruntowych – 4052 tys. ton i warzyw z upraw pod osłonami – 643 tys. ton.

Gospodarstwa z uprawami trwałymi w Polsce w 2010 roku stanowiły 5,7% wszystkich sklasyfikowanych gospodarstw, zajmując powierzchnię 425,3 tys. ha. Na jedno gospodarstwo przypadało 4,60 ha użytków rolnych, w tym 2,63 ha sadów. Blisko 60% gospodarstw z uprawami trwałymi położone było w czterech województwach: mazowieckim, lubelskim, podkarpackim i świętokrzyskim.

Warto zatem zapoznać się dokładnie ze znaczeniem terminów: „gospodarstwa specjalizujące się w uprawach trwałych” i „gospodarstwa specjalizujące się w uprawach ogrodnictwami”. Gospodarstwa specjalizujące się w uprawach trwałych to te, w których wartość standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM) pozyskiwanej z: plantacji drzew i krzewów owocowych, szkółek drzew i krzewów owocowych, ozdobnych i leśnych; pozostałych upraw trwałych (np. wiklina) i upraw trwałych pod osłonami wynosi ponad 2/3 ogólnej wartości SGM gospodarstwa. Termin „gospodarstwa specjalizujące się w uprawach ogrodnictwami” natomiast obejmuje te, w których wartość standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM) pozyskiwana z uprawy: warzyw i truskawek w uprawie polowej; warzyw, melonów i truskawek w uprawie pod osłonami; kwiatów i roślin ozdobnych w uprawie polowej; kwiatów i upraw ozdobnych w uprawie pod osłonami, a także grzybów jadalnych wynosi ponad 2/3 ogólnej wartości SGM gospodarstwa.

⁵ Łącznie z uprawami przydomowymi.

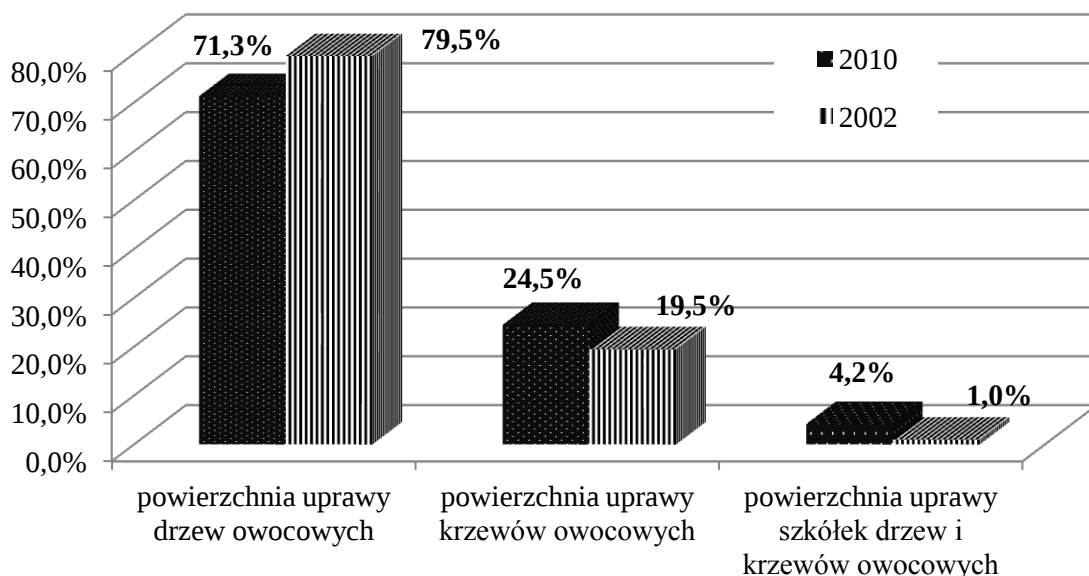
⁶ Powierzchnia uprawy warzyw w szklarniach, inspektach i tunelach foliowych powyżej 1,5 m wysokości w części szczytowej.

1. Gospodarstwa specjalizujące się w uprawach trwałych

Wykres II.2.1.1 przedstawia udział powierzchni uprawy drzew owocowych, uprawy krzewów owocowych oraz powierzchni uprawy szkółek drzew i krzewów owocowych w latach 2002 i 2010 w powierzchni upraw trwałych.

Wyniki powszechnego spisu rolnego w 2010 roku wykazały, że powierzchnia uprawy drzew owocowych wynosiła 365,8 tys. ha, co stanowiło 71,3% łącznej powierzchni upraw trwałych w gospodarstwach. W porównaniu do wyników spisu z 2002 roku powierzchnia uprawy drzew owocowych zwiększyła się o 101,8 tys. ha (o 38,6%).

Wykres II.2.1.1. Udział powierzchni uprawy drzew owocowych, krzewów owocowych oraz szkółek drzew i krzewów owocowych w powierzchni upraw trwałych w latach 2002 i 2010

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych PSR 2010 i opracowania „Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe, a kierunki produkcji”, GUS, Warszawa, czerwiec 2005 r.

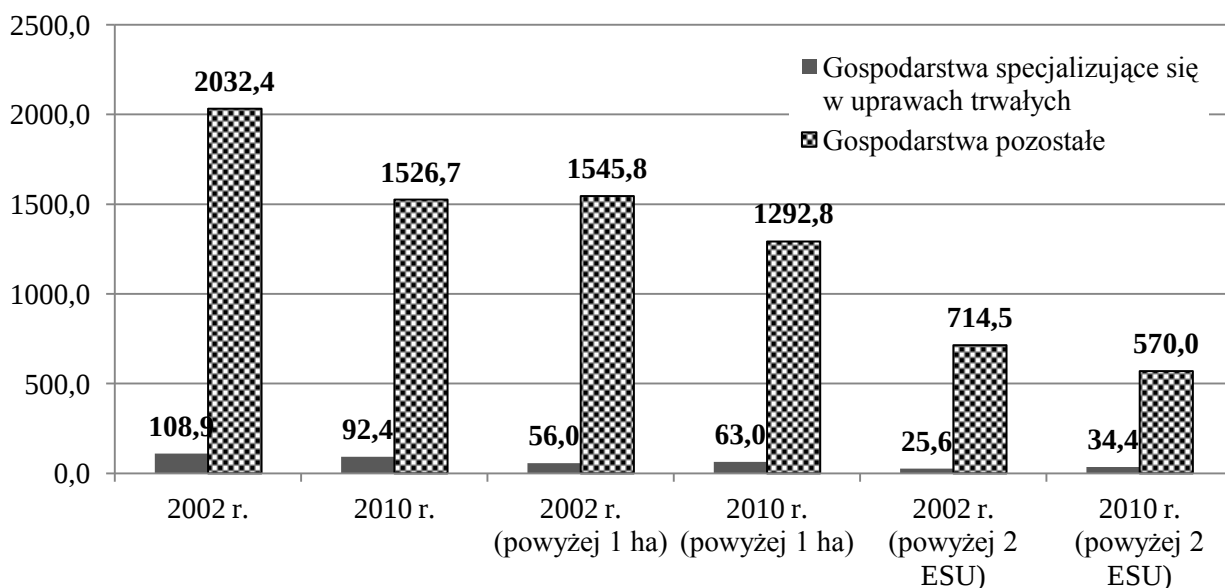
W 2010 roku powierzchnia uprawy krzewów owocowych w gospodarstwach rolnych wyniosła ponad 90 tys. ha, co stanowiło 24,5% łącznej powierzchni upraw trwałych w gospodarstwach rolnych. W porównaniu do wyników spisu z 2002 roku powierzchnia uprawy krzewów owocowych zwiększyła się. Krzewy owocowe według wyników spisu z 2010 roku uprawiano w 103,5 tys. gospodarstwach rolnych, a ich liczba, mimo wzrostu powierzchni uprawy, zmniejszyła się w stosunku do 2002 roku o 5,3%. Zwiększyła się także powierzchnia szkółek drzew i krzewów owocowych o 3,2 p.p. w porównaniu do 2002 roku.

W najbliższych latach gospodarstwa z uprawami trwałymi będą musiały sprostać nasilającej się konkurencji zarówno na rynku krajowym, jak i na rynkach sąsiednich, zwłaszcza wschodnich, na których polscy producenci sprzedają znaczną część zbiorów. Produkcja owoców staje bowiem przed perspektywą z jednej strony rosnących kosztów robocizny i kosztów inwestycji, a z drugiej zmniejszających się cen owoców.

Jedną z możliwych strategii gospodarstw z uprawami trwałymi, ograniczającą negatywny wpływ wskazanych czynników jest zwiększenie produkcji z 1 ha oraz poprawa jakości owoców [Pizło 2011].

Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych w 2002 roku wynosiła 108,9 tys. i stanowiła 5,4% pozostałych gospodarstw sklasyfikowanych według typów rolniczych (wykres II.2.1.2). W 2010 roku liczba ta uległa zmniejszeniu do 92,4 tys. Nastąpiły pozytywne zmiany w grupie gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha: ich liczba zwiększyła się w 2010 roku o 12,5%. Podobna tendencja wystąpiła w przypadku gospodarstw z uprawami trwałymi o wielkości ekonomicznej powyżej 2 ESU.

Wykres II.2.1.2. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych na tle liczby gospodarstw pozostałych, sklasyfikowanych według typów rolniczych (w tys.) w latach 2002 i 2010

Źródło: jak w wykresie II.2.1.1

W tabeli II.2.1.1 podano liczby gospodarstw z uprawami trwałymi w latach 2002 i 2010 według wielkości ekonomicznej. Jak wynika z tych danych, łączna liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych zmniejszyła się w roku 2010 w porównaniu do 2002 o 16,5 tys., tj. o 15,3%.

Tabl.II.2.1.1. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych według wielkości ekonomicznej w latach 2002-2010

Wielkość ekonomiczna (ESU)											
Gospodarstwa	Ogółem	0-2	2-4	4-6	6-8	8-12	12-16	16-40	40-100	100-250	250 i więcej
2002											
W liczbach bezwzględnych	108938	83786	9678	5391	3357	3774	1373	1271	230	60	18
W odsetkach	100,0	76,9	8,8	4,9	3,1	3,5	1,3	1,2	0,2	0,07	0,03
2010											
W liczbach bezwzględnych	92364	57980	12354	7139	4414	5026	1974	2426	810	180	60
W odsetkach	100,0	62,7	13,3	7,7	4,8	5,4	2,1	2,6	0,9	0,2	0,1

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych PSR 2010 i opracowania „Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe, a kierunki produkcji”, GUS, Warszawa, czerwiec 2005 r.

Największe zmiany nastąpiły w liczbie gospodarstw o wielkości poniżej 2 ESU. Ich liczba zmniejszyła się o 30,8%. W pozostałych klasach wielkości ekonomicznej nastąpił wzrost liczby gospodarstw. Gospodarstwa z uprawami trwałymi w klasie 16-40 ESU zwiększyły swą liczebność prawie dwukrotnie, a w klasie 40 ESU i więcej nawet trzykrotnie. Przyczyną tego typu zmian była postępująca koncentracja produkcji, zmniejszyła się liczba gospodarstw najmniejszych na rzecz gospodarstw większych, bardziej efektywnych i konkurencyjnych.

Tabl.II.2.1.2. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych według powierzchni użytków rolnych w latach 2002 i 2010

Grupy obszarowe gospodarstw	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
Ogółem	108938	100,0	92364	100,0
Do 1 ha łącznie	52901	48,6	29391	31,8
1-2	20436	18,8	16632	18,0
2-3	9036	8,3	10711	11,6
3-5	9976	9,1	12918	14,0
5-10	10956	10,1	14401	15,6
10-15	3526	3,2	4635	5,0
15-20	1103	1,0	1504	1,7
20-30	610	0,5	973	1,0
30-50	243	0,25	475	0,5
50-100	102	0,1	407	0,5
100 i więcej	49	0,05	317	0,3

Źródło: jak w tabeli II.2.1.1.

W tabeli II.2.1.2 przedstawiono liczbę gospodarstw z uprawami trwałymi według powierzchni użytków rolnych. W porównaniu do wyników spisu rolnego z 2002 roku w 2010 roku znacząco:

- zmniejszyła się liczba gospodarstw o powierzchni: do 1 ha użytków rolnych włącznie o 44,5% i 1-2 ha użytków rolnych o 18,7%,
- zwiększyła natomiast liczba gospodarstw o powierzchni użytków rolnych: 2-3 ha – o 18,6%, 3-5 ha – o 29,5%, 5-10 ha – o 31,5%, 10-15 ha – o 31,5 %, 15-20 ha – o 36,4%, 20-30 ha – o 59,5 %, 30-50 ha – o 95,5%, 50-100 ha – o 299,1% oraz 100 i więcej ha użytków rolnych – o 547%.

Wśród gospodarstw z uprawami trwałymi w 2010 roku dominowały gospodarstwa do 5 ha użytków rolnych, które stanowiły 75,4% wszystkich gospodarstw. Gospodarstwa o powierzchni od 5 do 10 ha stanowiły 15,6% ogółu, natomiast 10 ha i więcej – 9%.

W tabeli II.2.1.3 przedstawiono liczbę gospodarstw z uprawami trwałymi w poszczególnych województwach w latach 2002 i 2010.

Tabl.II.2.1.3. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych według województw w latach 2002 i 2010

Województwa	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
Polska	108938	100,0	92364	100,0
Dolnośląskie	4633	4,3	3248	3,5
Kujawsko – pomorskie	3223	3,0	1985	2,1
Lubelskie	15947	14,4	14722	15,9
Lubuskie	1530	1,4	1375	1,5
Łódzkie	8486	7,8	6715	7,3
Małopolskie	11655	10,7	9379	10,2
Mazowieckie	21886	20,1	19410	21,0
Opolskie	1777	1,6	915	1,0
Podkarpackie	8025	7,4	10746	11,6
Podlaskie	1515	1,4	1497	1,6
Pomorskie	1507	1,4	1075	1,2
Śląskie	10109	9,3	3426	3,7
Świętokrzyskie	8628	7,9	10551	11,4
Warmińsko-mazurskie	1551	1,4	1356	1,5
Wielkopolskie	5926	5,4	4025	4,4
Zachodniopomorskie	2540	2,3	1941	2,1

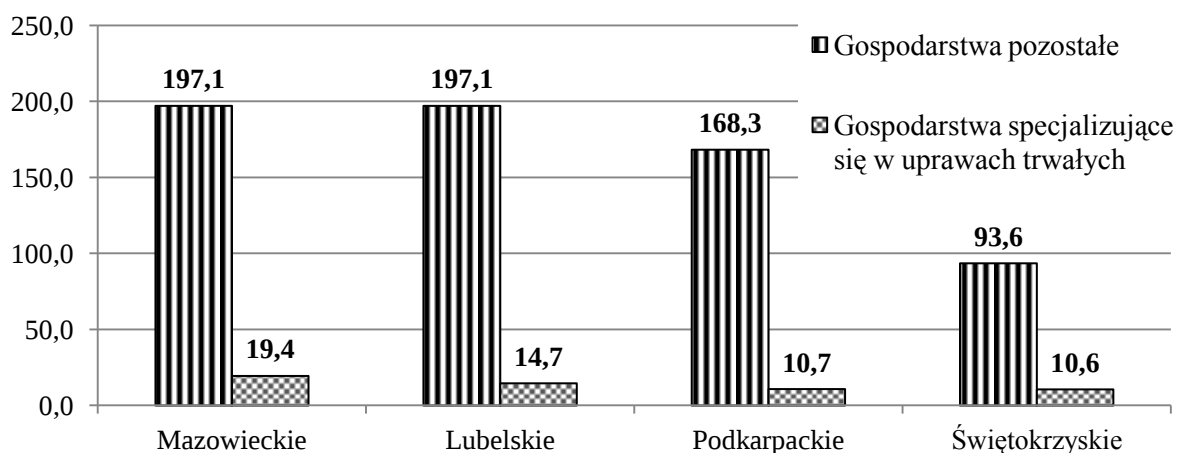
Źródło: jak w tabeli II.2.1.1.

W 2010 roku do województw o największej liczbie gospodarstw z uprawami trwałymi zalicza się: mazowieckie (21%), lubelskie (15,9%), podkarpackie (11,6%) i świętokrzyskie (11,4%). Do województw o najmniejszej liczbie gospodarstw z uprawami trwałymi zalicza się: pomorskie (1,2%), warmińsko-mazurskie (1,5%), lubuskie (1,5%) i podlaskie (1,6%). Taka rejonizacja produkcji sadowniczej jest wynikiem warunków przyrodniczych, ekonomicznych, a także długoletniej tradycji.

Na uwagę zasługuje fakt, że liczba gospodarstw analizowanego typu zwiększyła się w województwie podkarpackim o około 34%, a w świętokrzyskim o 22,3%.

Na podstawie danych przedstawionych na wykresie II.2.1.3 można stwierdzić, że w 2010 roku w województwie świętokrzyskim co dziewiąte gospodarstwo specjalizowało się w uprawach trwałych, w mazowieckim co dziesiąte, w lubelskim co trzynaste i co szesnaste w województwie podkarpackim.

Wykres II.2.1.3. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych w 2010 roku na tle liczby gospodarstw pozostałych, sklasyfikowanych według typów rolniczych w wybranych województwach (tys.)

Źródło: jak na wykresie II.2.1.1.

W tabeli II.2.1.4 przedstawiono nakłady pracy w przeliczeniu na osoby pełno-zatrudnione (AWU) ponoszone w gospodarstwach z uprawami trwałymi. Za pracę własną przyjęto pracę wykonywaną przez użytkownika i członków jego rodziny. Jak wynika z liczb zamieszczonych w tabeli II.2.1.4 nakłady pracy własnej wzrosły w 2010 roku o 51,7% w porównaniu do roku 2002, mimo, że liczba gospodarstw zmniejszyła się. Przyczyną było prawdopodobnie zwiększenie się powierzchni sadów. Liczba pozostałych pracowników (głównie najemnych zatrudnionych na stałe i dorywczo) zmniejszyła się nieznacznie w 2010

roku (o 6,1%). W tymże samym 2010 roku na jedno gospodarstwo z uprawami trwałymi przypadała nieco ponad jedna osoba pełnozatrudniona (AWU).

Tabl.II.2.1.4. Nakłady pracy w AWU w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach trwałych w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
Członkowie rodziny użytkownika (wraz z użytkownikiem)	56666	85,0	85930	90,1
Pozostali pracownicy	10068	15,0	9456	9,9
w tym:				
stali najemni	•	•	2411	25,5
najemni pracujący dorywczo	•	•	6573	69,5
pomoc sąsiedzka	•	•	384	4,1
kontraktowi	•	•	88	0,9
Razem osoby pełnozatrudnione	66734	100,0	95386	100,0
Pełnozatrudnieni /gospodarstwo	0,612	•	1,032	•

Źródło: jak w tabeli II.2.1.1.

W tabeli II.2.1.4 podano także strukturę nakładów pracy pozostałych pracowników w 2010 roku. Kluczową rolę w gospodarstwach analizowanego typu odgrywali pracownicy najemni zatrudnieni dorywczo (69,5%), głównie do zbioru owoców. Stali pracownicy najemni stanowili około 25,5% wszystkich pracowników najemnych zatrudnionych w gospodarstwach z uprawami trwałymi.

W tabeli II.2.1.5 przedstawiono dane dotyczące okresu prowadzenia gospodarstw przez osoby kierujące w latach 2002 i 2010. W 2002 roku 31,9 tys. gospodarstw z uprawami trwałymi kierowały osoby z doświadczeniem kierowniczym nie dłuższym niż 1 rok. Można zatem wnioskować, że byli to ludzie niedoświadczeni, zapoznający się dopiero z praktyką i realiami działalności rolniczej. W 2002 roku stanowili oni 29,3% wszystkich zarządzających gospodarstwami, a w 2010 roku udział ten zmniejszył się do 2,1%, czyli około 14-krotnie.

Tabl.II.2.1.5. Liczba gospodarstw różniących się latami prowadzenia gospodarstw przez osoby kierujące w latach 2002 i 2010

Lata prowadzenia gospodarstwa	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
do 1 roku	31901	29,3	1943	2,1
2-5	11356	10,4	11266	12,2
6-10	18333	16,8	16437	17,8
11-20	24122	22,1	30610	33,1
21 lat i więcej	23226	21,3	32107	34,8
Gospodarstwa razem	108938	100,0	92364	100,0

Źródło: jak w tabeli II.2.1.1.

Do drugiej grupy można zaliczyć osoby kierujące gospodarstwem w okresie od 2 do 10 lat (wzrost udziału o 2,8 p.p.). Trzecią natomiast stanowiły osoby z doświadczeniem kierowniczym 11-letnim i dłuższym (wzrost udziału o 24,5 p.p.), o dużych umiejętnościach i wiedzy, z doświadczeniem również rynkowym.

Z powyższego wynika, że w 2010 roku udział gospodarstw z uprawami trwałymi prowadzonych przez osoby z 11-letnim lub dłuższym doświadczeniem kierowniczym, wynosił 67,9%, podczas gdy w 2002 roku był on mniejszy o 35,4 p.p.

W tabeli II.2.1.6 podano informacje dotyczące liczby gospodarstw analizowanego typu prowadzących działalność rolniczą, w których strukturze gruntów występują użytki rolne, lasy i pozostałe grunty.

Z porównania wyników obydwu spisów rolnych wynika, że zmniejszyła się liczba gospodarstw z uprawami trwałymi ogółem o 15,3%, co jest oczywiste. Zwiększyła się natomiast liczba gospodarstw, które w swojej strukturze posiadały lasy (o 53,2%), a zarazem wzrósł ich udział w ogólnej liczbie gospodarstwach analizowanego typu. Prawdopodobna jest zasadność tezy, że zjawisko to nastąpiło w głównej mierze dzięki środkom finansowym skierowanym z Unii Europejskiej do rolników na ich zakładanie. W niewielkim stopniu zmniejszył się natomiast udział gospodarstw z gruntami pozostałymi.

Tabl.II.2.1.6. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych według kierunku użytkowania gruntów w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach (3-2)/2*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Grunty ogółem	108938	92364	-15,3
Użytki rolne	108938	92364	-15,3
Lasy	20353	31165	53,2
Grunty pozostałe	89003	77045	-13,5

Źródło: jak w tabeli II.2.1.1.

W tabeli II.2.1.7 przedstawiono liczbę gospodarstw z uprawami trwałymi prowadzących działalność rolniczą w 2002 i 2010 roku, które posiadały w użytkach rolnych m.in. zasiewy, grunty ugorowane, łąki i pastwiska utrzymane w dobrej kulturze rolnej, a także sady.

Tabl.II.2.1.7. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych według kierunków rolniczego wykorzystania użytków rolnych w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach (3-2)/2*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Użytki rolne	108938	92364	-15,3
Zasiewy	34944	28301	-19,1
Grunty ugorowane	11105	16604	34,6
Ogrody przydomowe	•	22050	•
Łąki trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	•	32700	•
Pastwiska trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	•	4008	•
Uprawy trwałe	•	92364	•
Sady	107562	86995	-19,2
Inne uprawy	•	6939	•

Źródło: jak w tabeli II.2.1.1.

Na podstawie porównania wyników spisów rolnych z 2002 i 2010 można stwierdzić, że w 2010 roku nastąpiło:

- zmniejszenie liczby gospodarstw z zasiewami i sadami,
- zwiększenie natomiast liczby gospodarstw z gruntami ugorowanymi.

Zwraca uwagę stosunkowo duży udział w 2010 roku gospodarstw analizowanego typu z trwałymi użytkami zielonymi, co świadczy o utrzymywaniu przez nie zwierząt trawożernych.

W tabeli II.2.1.8 przedstawiono powierzchnię gruntów i jej wykorzystanie w gospodarstwach z uprawami trwałymi. W 2002 roku powierzchnia gruntów ogółem zajmowanych przez gospodarstwa rolne wynosiła 336,4 tys. ha. W 2010 roku zwiększyła się do 490,7 tys. ha (wzrost o 45,9%). Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku użytków rolnych (wzrost o 45,1%), lasów (wzrost o 74,2%) i pozostałych gruntów (wzrost o 30,3%).

Tabl.II.2.1.8. Powierzchnia ogółem (w ha) i jej wykorzystanie w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach trwałych w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
Grunty ogółem	336369	100,0	490671	100,0
Użytki rolne	293009	87,1	425335	86,7
Lasy	20163	6,0	35116	7,2
Pozostałe grunty	23196	6,9	30221	6,1
Grunty ogółem/gospodarstwo	3,09	X	5,31	X
Użytki rolne/gospodarstwo	2,69	X	4,60	X

Źródło: jak w tabeli II.2.1.1.

W 2002 roku użytki rolne przypadające na gospodarstwo wyniosły 2,7 ha, natomiast w 2010 roku 4,6 ha. Wzrost powierzchni gospodarstw z uprawami trwałymi był korzystny z ekonomicznego punktu widzenia. Stają się one dzięki temu bardziej efektywne, ponieważ lepiej wykorzystują posiadany potencjał.

W tabeli II.2.1.9 przedstawiono wyniki spisów rolnych dotyczące powierzchni użytków rolnych i ich struktury w gospodarstwach analizowanego typu.

Tabl.II.2.1.9. Powierzchnia (w ha) i wykorzystanie użytków rolnych oraz ich struktura w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach trwałych w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002		2010		Różnica w punktach procentowych (5-3)	Różnica w procentach (4-2)/2*100
	Liczba	%	Liczba	%		
1	2	3	4	5	6	7
Użytki rolne	293009	100,0	425335	100,0	0,0	45,1
Zasiewy	43878	14,9	65400	15,4	0,5	49,0
Grunty ugorowane	14750	5,0	28884	6,8	1,8	77,4
Ogrody przydomowe	•	•	2608	0,6	•	•
Łąki trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	•	•	50729	11,9	•	•
Pastwiska trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	•	•	8732	2,1	•	•
Uprawy trwałe	•	•	252862	59,4	•	•
Sady	171693	58,6	242800	57,0	-1,6	41,4
Inne uprawy trwałe	•	•	10062	2,4	•	•

Źródło: jak w tabeli II.2.1.1.

Analizując wyniki z 2010 roku można stwierdzić, że w porównaniu do roku 2002:

- zwiększył się udział powierzchni pod zasiewami w powierzchni użytków rolnych z 14,9% do 15,4%, tj. o 0,5 p.p.,
- zwiększył się udział gruntów ugorowanych w powierzchni gruntów ornych (łącznie zasiewy i grunty ugorowane) z 25,1% do 30,6%, tj. o 5,5 p.p.,
- nastąpił spadek udziału sadów w powierzchni użytków rolnych z 58,6% do 57,0%, a więc o 1,6 p.p.

Zmiany zachodzące w analizowanym okresie nie były zatem znaczące. Wyjątkiem była powierzchnia ugorowana, co mogło wynikać z tego, że podczas spisu z 2010 roku, część powierzchni gruntów ornych była przygotowywana pod sad.

W tabeli II.2.1.10 przedstawiono liczby gospodarstw wyposażonych w ciągniki rolnicze. Na gospodarstwo przypadał jeden lub więcej ciągników różnej mocy, w zależności od potrzeb właścicieli i powierzchni użytków rolnych. Z tabeli II.2.1.10 wynika, że nastąpił duży wzrost udziału gospodarstw analizowanego typu posiadających ciągnik, bo z 27,3% w 2002 roku do 44,8% w 2010 roku, czyli o 17,5 p.p. W grupie gospodarstw z ciągnikami wzrósł jedynie udział tych z ciągnikami o mocy 15-25 kW, spadł natomiast udział gospodarstw z ciągnikami innymi.

Tabl.II.2.1.10. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych i posiadających ciągniki w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
1	2	3	4
Gospodarstwa specjalizujące się w uprawach trwałych	108938	92364	-15,3
Gospodarstwa posiadające ciągniki	29785	41403	39,0
w tym:			
do 15 kW	1915	2114	10,4
15-25	8907	20389	128,9
25-40	13507	17656	30,8
40-60	8219	6976	-15,2
60-100	1036	1215	17,3
100 kW i więcej	299	253	-15,4

Źródło: jak w tabeli II.2.1.1.

W 2010 roku, w porównaniu do 2002 roku, zwiększył się znacząco udział gospodarstw analizowanego typu posiadających w swoim użytkowaniu różnego rodzaju maszyny i urządzenia, bo z 17,6% do 40,6%, tj. o 23,0 p.p. Posiadane maszyny i urządzenia były wykorzystywane wyłącznie lub przede wszystkim do typowej polowej produkcji roślinnej i do produkcji mleka. Oznacza to, że analizowana grupa gospodarstw nie koncentrowała się w całości na uprawach trwałych, prowadząc także inne rodzaje produkcji, do których wykorzystywane były zakupione maszyny i urządzenia. Zmniejszył się udział tych, które posiadały 9 na 12 wziętych pod uwagę rodzajów maszyn i urządzeń (tabl. II.2.1.11).

Warto odnotować jednak fakt, że w 2010 roku 600 gospodarstw analizowanego typu posiadało kombajny zbożowe i 415 kombajny ziemniaczane, a ich liczba w porównaniu do 2002 roku wzrosła odpowiednio o 85,8% i 104,5%.

Tabl. II.2.1.11. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych prowadzących działalność rolniczą i wyposażonych w wybrane maszyny i urządzenia rolnicze w 2002 i 2010 roku

Wyszczególnienie	2002 r.	2010 r.	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
1	2	3	4
Ogółem maszyny	19231	37513	95,1
kombajny zbożowe	323	600	85,8
kombajny ziemniaczane	203	415	104,5
silosokombajny	87	62	-28,8
kosiarki ciągnikowe	16387	22984	40,3
ładowcze chwytakowe	1218	1831	50,4
kopaczki do ziemniaków	2781	4337	56,0
sadzarki do ziemniaków	2214	3414	54,2
agregaty uprawowe	3197	10914	241,4
dojarki bańkowe	284	256	-9,9
dojarki rurociągowe	14	14	-
konwiowe schładzarki do mleka	152	48	-68,5
zbiornikowe schładzarki do mleka	23	35	52,2

Źródło: jak w tabeli II.2.1.1.

W 2010 roku w porównaniu do 2002 roku wzrósł udział gospodarstw uprawiających zboża i rośliny przemysłowe, zwłaszcza rzepak (tabl. II.2.1.12). Zmniejszył się natomiast udział tych, które uprawiały inne rodzaje upraw. Jest to zbieżne z tym co zaszło w charakteryzowanym zakresie w gospodarstwach o innych typach rolniczych.

Tabl.II.2.1.12. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych i prowadzących uprawę innych roślin w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
1	2	3	4
Z zasiewami ogółem	34944	28301	-19,1
Ze zbożami	16945	19101	12,8
Ze strączkowymi jadalnymi	591	438	-25,9
Z ziemniakami	16486	9560	-42,1
Z roślinami przemysłowymi	445	760	70,8
Buraki cukrowe	201	166	-17,5
Rzepak	233	571	145,1
Z warzywami gruntowymi	11596	2849	-75,5
Z warzywami pod osłonami	70	44	-37,2
Z truskawkami (łącznie z tymi pod osłonami)	4104	2721	-33,7

Źródło: jak w tabeli II.2.1.1.

Jak wynika z tabeli II.2.1.13, w 2010 roku 17,6% gospodarstw analizowanego typu prowadziło dodatkowo produkcję zwierzęcą, podczas gdy w 2002 roku udział ten był mniejszy o 6,5 p.p., bo wynosił 11,1%. Większość gospodarstw ze zwierzętami gospodarskimi

utrzymywała drób kurzy w obu porównywanych latach, a ich liczba w 2010 roku zwiększyła się o blisko połowę w stosunku do 2002 roku.

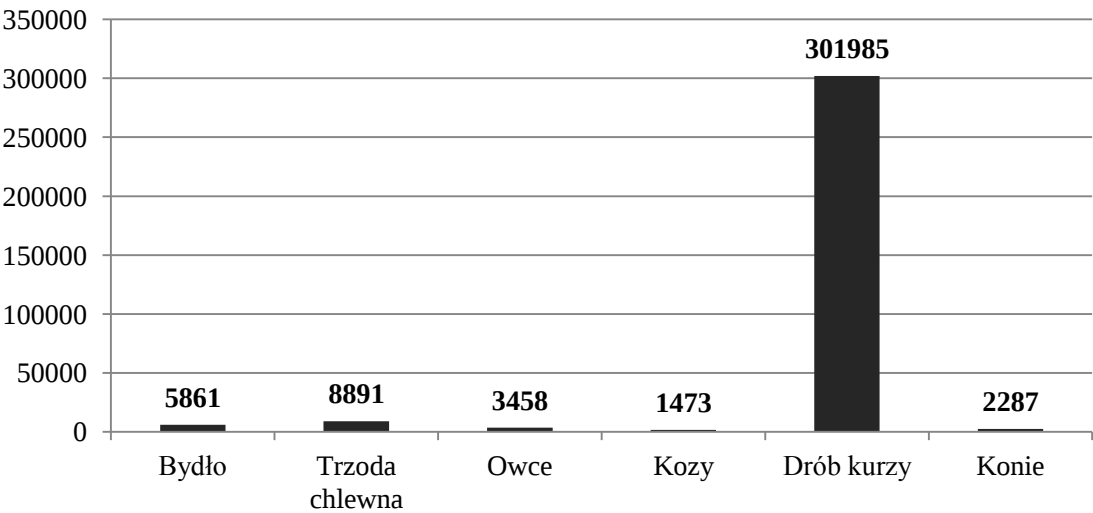
Tabl.II.2.1.13. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych i utrzymujących zwierzęta gospodarskie w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	2002 rok	2010 rok	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
1	2	3	4
Ze zwierzętami ogółem	12102	16254	34,3
Z bydłem	2143	1746	-18,6
Z krowami	1953	1422	-27,2
Z trzodą chlewną	1441	1166	-19,1
Z lochami	402	369	-8,2
Z owcami	212	235	10,9
Z kozami	395	329	-16,7
Z drobiem kurzym	9228	13727	48,8
Z końmi	585	812	38,8

Źródło: jak w tabeli II.2.1.1.

Biorąc pod uwagę dane przedstawione na wykresie II.2.1.5, dotyczące pogłowia zwierząt, można stwierdzić, że stada drobiu kurzego były niewielkie (średnio 22 sztuki) i zapewne były one utrzymywane na własne potrzeby rodzin posiadaczy takich gospodarstw. Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku pozostałych gatunków i grup użytkowych zwierząt. Wyjątkiem były konie i owce, bo średnio gospodarstwo z tymi zwierzętami utrzymywało odpowiednio 2-3 sztuki i 15 sztuk.

Wykres II.2.1.4. Pogłowie zwierząt w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach trwałych w 2010 roku

Źródło: jak na wykresie II.2.1.1.

W tabeli II.2.1.14 przedstawiono dane dotyczące liczby gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych, które stosowały nawozy mineralne, wapniowe i organiczne pochodzenia zwierzęcego w latach 2002 i 2010 roku. Z tych danych wynika, że udział gospodarstw stosujących nawozy mineralne wzrósł z 35,5% do 49,1%, tj. o 13,6 p.p. W 2010 roku aż 78,4% spośród nich stosowało nawozy mineralne, których głównym składnikiem był azot, gdyż wpływało to pozytywnie na wielkość plonu. Mniej gospodarstw stosowało nawozy potasowe i fosforowe, zapewne ze szkodą dla jakości produktów, ponieważ te rodzaje nawożenia mają dodatni wpływ zwłaszcza na wybarwienie owoców. Nawozy wieloskładnikowe cieszyły się najmniejszym powodzeniem.

Zwraca uwagę niewielki udział gospodarstw wapnujących gleby w obu porównywanych latach, zapewne nie bez wpływu na uzyskiwaną produkcję.

Znikome znaczenie gospodarcze miały nawozy organiczne pochodzenia zwierzęcego, bo tylko niewielka część gospodarstw z uprawami trwałymi utrzymywała zwierzęta, a poza tym stada zwierząt były nieliczne.

Tabl.II.2.1.14. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych stosujących nawozy mineralne (NPK), wapniowe i organiczne pochodzenia zwierzęcego w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
1	2	3	4
Stosujące nawozy mineralne ogółem:	38711	45403	17,3
Azotowe	30178	35619	18,1
Fosforowe	21422	5983	-72,1
Potasowe	21408	7230	-66,3
Wieloskładnikowe	30294	28405	-6,3
Stosujące nawozy wapniowe	9854	8859	-10,1
Stosujące nawozy organiczne pochodzenia zwierzęcego:	9689	12459	28,6

Źródło: jak w tabeli II.2.1.1.

Na podstawie przeprowadzonych porównań nasuwają się następujące wnioski:

- zmniejszyła się ogólna liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych (głównie tych o powierzchni do 1 ha włącznie),
- wzrosła liczba tych o powierzchni powyżej 1 ha,

- 60% gospodarstw z uprawami trwałymi prowadziło działalność rolniczą w województwach: mazowieckim, lubelskim, podkarpackim i świętokrzyskim,
- 68 % gospodarstw była kierowana przez osoby mające co najmniej jedenastoletnie doświadczenie kierownicze,
- zwiększyła się średnia powierzchnia użytków rolnych gospodarstwa o 45%, ale nadal była to powierzchnia niewielka (4,6 ha w 2010 roku),
- dominował udział powierzchni sadów w powierzchni upraw trwałych (w 2010 roku wynosił on 99,6%),
- udział powierzchni sadów w powierzchni użytków rolnych uległ niewielkim zmianom, a to oznacza, że średnia powierzchnia sadu rosła w takim samym tempie jak średnia powierzchnia użytków rolnych gospodarstwa,
- wzrósł udział gospodarstw z co najmniej jednym ciągnikiem i maszynami oraz urządzeniami, a także udział gospodarstw stosujących nawozy mineralne,
- odnotowano rosnące zainteresowanie uprawą zbóż i roślin przemysłowych, głównie rzepaku, a także posiadaniem własnego lasu,
- nasilała się tendencja do prowadzenia produkcji zwierzęcej przede wszystkim na potrzeby rodzin posiadaczy gospodarstw.

Literatura:

1. *Gospodarstwa rolne - grupy obszarowe a kierunki produkcji* , GUS, Warszawa 2005, s. 126-143.
2. Pizło W., *Gospodarowanie w sadownictwie Grójca i Warki: region, klastry, gospodarstwa sadownicze*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2011, s. 6.

2. Gospodarstwa specjalizujące się w uprawach ogrodnich

Uprawy ogrodnice obejmują: warzywa gruntowe, warzywa pod osłonami, szkółki drzew i krzewów ozdobnych, kwiaty w gruncie i pod osłonami oraz truskawki w gruncie i pod osłonami.

W tabeli II.2.2.1 przedstawiano liczbę gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich w latach 2002 i 2010 według wielkości ekonomicznej. Wynika z niej, że liczba gospodarstw ogrodnich zmniejszyła się o 24,2 %. Redukcji uległa głównie liczba gospodarstw o wielkości ekonomicznej do 40 ESU. W ostatnich trzech klasach czyli 40-100 ESU, 100-250 ESU i 250 oraz więcej ESU liczba gospodarstw nieznacznie wzrosła.

Tabl.II.2.2.1. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich według wielkości ekonomicznej w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	Ogółem	Wielkość ekonomiczna (ESU)									
		0-2	2-4	4-6	6-8	8-12	12-16	16-40	40-100	100-250	≥250
2002											
W liczbach bezwzględnych	50046	23931	6042	4499	2793	4073	2332	4849	1295	206	26
w odsetkach	100,0	47,8	12,0	9,0	5,6	8,1	4,7	9,7	2,6	0,4	0,1
2010											
W liczbach bezwzględnych	37690	14469	5184	3499	2443	3299	1890	4543	1928	358	77
w odsetkach	100,0	38,4	13,7	9,3	6,5	8,7	5,0	12,1	5,1	1,0	0,2

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych PSR 2010 i opracowania „Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe, a kierunki produkcji”, GUS, Warszawa, czerwiec 2005 r.

W tabeli II.2.2.2 przedstawiono natomiast liczbę gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich zestawionych według grup obszarowych użytków rolnych.

W porównaniu do wyników spisu rolnego z 2002 roku, w 2010 roku zmniejszyła się liczba gospodarstw ogrodnich z powierzchnią do 2 ha użytków rolnych o 50,3 %, wzrosła natomiast liczba gospodarstw z powierzchnią 2 i więcej ha użytków rolnych o 49,1%.

W 2010 roku dominowały gospodarstwa małe do 5 ha użytków rolnych, które stanowiły 75,4% wszystkich gospodarstw. Gospodarstwa o powierzchni od 5 do 10 ha stanowiły 15,9% ogółu, natomiast te z powierzchnią 10 ha i więcej – 8,7%.

Tabl.II.2.2.2. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich według powierzchni użytków rolnych w latach 2002 i 2010

Grupy obszarowe w ha	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
Ogółem	50046	100,0	37690	100,0
Do 1 ha włącznie	28506	57,0	11846	31,5
1-2	8650	17,3	6625	17,6
2-3	3581	7,2	4484	11,9
3-5	3748	7,5	5429	14,4
5-10	3922	7,8	6002	15,9
10-15	1142	2,3	1901	5,0
15-20	294	0,6	556	1,5
20-30	125	0,2	459	1,2
30-50	52	0,1	224	0,6
50-100	18	0,04	110	0,3
100 i więcej ha	8	0,02	54	0,1

Źródło: jak w tabeli II.2.2.1.

Tabela II.2.2.3 zawiera dane o liczbie gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich w poszczególnych województwach w latach 2002 i 2010. Z danych tych wynika, że w 2010 roku najwięcej gospodarstw analizowanego typu działało w województwach: mazowieckim, łódzkim, wielkopolskim⁷ i małopolskim, a najmniej działało w województwach: opolskim, podlaskim, warmińsko-mazurskim oraz lubuskim.

Tabl.II.2.2.3 Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich według województw w latach 2002 i 2010

Województwa	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
Polska	50046	100,0	37690	100,0
Dolnośląskie	2714	5,4	1188	3,2
Kujawsko – pomorskie	3609	7,2	2205	5,9
Lubelskie	3827	7,6	2816	7,5
Lubuskie	1240	2,5	716	1,9
Łódzkie	3622	7,2	3248	8,6
Małopolskie	4502	9,0	5116	13,6
Mazowieckie	7739	15,5	7185	19,1
Opolskie	1256	2,5	317	0,8
Podkarpackie	2239	4,5	2355	6,2
Podlaskie	1253	2,5	549	1,5
Pomorskie	1379	2,8	888	2,4
Śląskie	4040	8,1	2019	5,4
Świętokrzyskie	3030	6,1	2969	7,9
Warmińsko-mazurskie	1109	2,2	500	1,3
Wielkopolskie	6783	13,6	4839	12,8
Zachodniopomorskie	1704	3,4	782	2,1

Źródło: jak w tabeli II.2.2.1.

⁷ Województwa: mazowieckie, łódzkie i wielkopolskie tworzą jeden zwarty region.

Analizując zmiany w wynikach obydwu spisów rolnych stwierdzono, że w czternastu województwach liczba gospodarstw z uprawami ogrodnictwymi w 2010 roku zmniejszyła się, wzrosła natomiast w województwie małopolskim o 13,7% oraz w podkarpackim o 5,2%.

Wzrosła liczba osób pracujących w przeliczeniu na pełnozatrudnionych w gospodarstwach analizowanego typu (tabela II.2.2.4) i zmieniła się struktura pracujących. Udział nakładów pracy świadczonej przez pracowników najemnych wynosił 11,9% w 2002 roku, podczas gdy w 2010 roku wzrósł on do 19% i w konsekwencji zmniejszył się udział nakładów pracy własnej rolnika i członków jego rodziny.

Tabl.II.2.2.4. Nakłady pracy w AWU w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach ogrodnictwowych w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
Członkowie rodziny użytkownika (wraz z użytkownikiem)	43254	88,1	50368	81,0
Pozostali pracownicy			11775	19,0
w tym:	5792	11,9		
stali najemni			8073	68,6
najemni pracujący dorywczo	:	:	3323	28,3
pomoc sąsiedzka	:	:	211	1,8
kontraktowi	:	:	168	1,3
Razem osoby pełnozatrudnione	49046	100,0	62143	100,0
Pełnozatrudnieni /gospodarstwo	0,98	.	1,65	.

Źródło: jak w tabeli II.2.2.1.

Udział osób pracujących spoza rodzin posiadaczy na stałe lub dorywczo wynosił 96,9% w 2010 roku. Zwiększyła się także o 68,4% liczba osób pełnozatrudnionych w przeliczeniu na gospodarstwo. Było to spowodowane między innymi wzrostem powierzchni użytków rolnych gospodarstw.

Tabela II.2.2.5 zawiera dane wskazujące na zróżnicowaniu doświadczenia w pracy kierowniczej osób prowadzących gospodarstwa z uprawami ogrodnictwymi w latach 2002 i 2010. W 2010 roku gospodarstwa prowadzone przez początkujących kierowników (do 1 roku) stanowiły 1,7% ogółu. Liczba gospodarstw z tej grupy zmniejszyła się w stosunku do 2002 roku blisko 10-krotnie. Grupa składająca się z 28,4% gospodarstw ogrodnictwowych była prowadzona przez osoby, które kierowały nimi 2-10 lat. Udział gospodarstw prowadzonych przez kierownika 11 lat i więcej wynosił natomiast aż około 70%. W 2002 roku udział gospodarstw prowadzonych przez osoby kierujące z doświadczeniem do 1 roku wynosił 12,1%, 2-10 lat 29,9%, a powyżej 11 lat 58%.

Tabl.II.2.2.5. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich różniących się latami prowadzenia przez osoby kierujące w latach 2002 i 2010 roku

Gospodarstwa prowadzone przez osobę kierującą przez okres:	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
do 1 roku	6043	12,1	636	1,7
2-5	5609	11,2	4475	11,9
6-10	9343	18,7	6230	16,5
11-20	14417	28,8	12640	33,5
21 lat i więcej	14634	29,2	13710	36,4
Gospodarstwa razem	50046	100,0	37690	100,0

Źródło: jak w tabeli II.2.2.1.

W tabeli II.2.2.6 przedstawiono zmiany w liczbie gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich z różnymi kierunkami użytkowania gruntów w latach 2002 i 2010. Z liczb tych wynika, że w ramach analizowanego typu wzrósł udział gospodarstw z lasami, a zmniejszył się udział z użytkami rolnymi i gruntami pozostałymi.

Tabl. II.2.2.6. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich według kierunku użytkowania gruntów w latach 2002 i 2010

Kierunki użytkowania gruntów	2002	2010	Różnica w procentach $(3-2)/2*100$
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Grunty ogółem	50046	37690	-24,7
Użytki rolne	50018	36996	-26,1
Lasy	7257	9527	31,3
Pozostałe grunty	46173	31785	-31,2

Źródło: jak w tabeli II.2.2.1.

Tabl.II.2.2.7. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich według kierunków wykorzystania użytków rolnych w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach $(3-2)/2*100$
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Użytki rolne	50018	36996	-26,1
Zasiewy	49184	36521	-25,8
Grunty ugorowane	5034	3917	-22,2
Ogrody przydomowe	.	4539	.
Łąki trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	.	14228	.
Pastwiska trwale utrzymane w dobrej kulturze Rolnej	.	1540	.
Uprawy trwale	.	6102	.
Sady	5208	4961	-4,8
Inne uprawy	.	1337	.

Źródło: jak w tabeli II.2.2.1.

Z porównania wyników spisów rolnych z lat 2002 i 2010 (tabela II.2.2.7) wynika, że wzrósł w gospodarstwach analizowanego typu udział tych z zasiewami, gruntami ugorowanymi i sadami.

Zwraca uwagę to, że w 2010 roku 38,4% gospodarstw posiadało łąki w dobrej kulturze, 4,2% pastwiska, a 16,5% uprawy trwałe. Zmniejszyła się liczba gospodarstw posiadających użytki rolne o ponad 26%, w tym liczba gospodarstw z sadami o 4,8%.

W tabeli II.2.2.8 przedstawiono wykorzystanie powierzchni gruntów w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach ogrodnich. Z tabeli tej i z innych danych wynika, że:

- ogólna powierzchnia wszystkich gospodarstw tego typu wzrosła aż o 57,6%, a w jej ramach wzrósł udział powierzchni użytków rolnych. Zmniejszył się natomiast znacząco udział powierzchni pod lasami i gruntów pozostałych;
- średnia powierzchnia gospodarstwa analizowanego typu wzrosła w dużym stopniu, bo o 115,8% . W 2002 roku wynosiła ona 1,96 ha, a w 2010 roku aż 4,23 ha. Wskazuje to, że produkcja ogrodnicza przeżywała wówczas okres koniunktury.

Tabl.II.2.2.8. Powierzchnia ogółem (w ha) i jej wykorzystanie w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach ogrodnich w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
Użytki rolne	98269	84,9	159432	87,4
Lasy	7171	6,2	9648	5,3
Pozostałe grunty	10259	8,9	13362	7,3

Źródło: jak w tabeli II.2.2.1.

W tabeli II.2.2.9 przedstawiono kierunki wykorzystania użytków rolnych w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach ogrodnich. Jak wynika z danych zawartych w tabeli II.2.2.9 – dominowały zasiewy, a ich udział wzrósł z 61,1% w 2002 roku do 74,4% w 2010 roku, tj. o 13,3 p.p. Udział ugorów i sadów w powierzchni użytków rolnych był natomiast w 2002 roku niewielki i utrzymywał się na zbliżonym poziomie do 2010 roku.

Udział łąk i pastwisk w dobrej kulturze rolnej był w 2010 roku stosunkowo niewielki i wynosił odpowiednio 11,4% oraz 1,2%. W przeliczeniu na gospodarstwo z tymi rodzajami użytków ich powierzchnia wynosiła odpowiednio 1,23 ha i 1,30 ha, co wskazuje, że nie tworzyły one postawy do rozwijania chowu zwierząt trawożernych na większą skalę.

Tabl.II.2.2.9. Powierzchnia i wykorzystanie użytków rolnych (ha) oraz ich struktura w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach ogrodniczych w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002		2010		Różnica w punktach procentowych (5-3)	Różnica w procentach $[(4-2)/2] * 100$
	Liczba	%	Liczba	%		
1	2	3	4	5	6	7
Użytki rolne	98269	100,0	159432	100,0	0,0	62,3
Zasiewy	60076	61,1	118602	74,4	13,3	97,5
Grunty ugorowane	4695	4,8	7154	4,5	-0,3	52,4
Ogrody przydomowe	.	.	513	0,3	.	.
Łąki trwałe utrzymane w dobrej kulturze						
Rolnej	.	.	18219	11,4	.	.
Pastwiska trwałe utrzymane w dobrej kulturze rolnej	.	.	1955	1,2	.	.
Uprawy trwałe	.	.	6633	4,2	.	.
Sady	3549	3,6	5879	3,7	0,1	65,7
Inne uprawy trwałe	.	.	754	.	.	.

Źródło: jak w tabeli II.2.2.1.

W tabeli II.2.2.10 przedstawiono liczbę gospodarstw analizowanego typu posiadających ciągniki w latach 2002 i 2010. Zwraca uwagę duży wzrost udziału gospodarstw z co najmniej jednym ciągnikiem, bo z 25,0% w 2002 roku do 49,2% w 2010 roku, czyli o 24,2 p.p., ale nadal ponad połowę gospodarstw pozostawało w 2010 roku bez tego rodzaju siły pociągowej. Nastąpił duży wzrost udziału gospodarstw z ciągnikami o mocy 15-25 kW oraz 60-100 kW i mniejszy tych z ciągnikami o mocy 25-40 kW. Zmniejszył się natomiast udział gospodarstw z innymi rodzajami ciągników. Były więc to zmiany, które pojawiły się również w gospodarstwach innych typów rolniczych.

Korzystne zmiany w wyposażeniu gospodarstw w ciągniki spowodowane były najprawdopodobniej subwencjami z budżetu krajowego i budżetu Unii Europejskiej.

Z tabeli II.2.2.11 wynika, że w latach 2002-2010 zwiększył się w bardzo dużym stopniu udział gospodarstw analizowanego typu posiadających maszyny rolnicze, bo z 12,8% w 2002 roku do 42,2% w 2010 roku, czyli aż o 29,4 p.p. W gospodarstwach takich wzrósł udział tych z kombajnami zbożowymi i ziemniaczanymi, oraz z agregatami uprawowymi. Nastąpił natomiast spadek udziału gospodarstw z innymi maszynami i urządzeniami m.in. tych z dojarkami rurociągowymi, dojarkami bańkowymi oraz konwiowymi schładzarkami do mleka.

Tabl.II.2.2.10. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich posiadających ciągniki w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
1	2	3	4
Ogółem	12525	18541	48,1
do 15 kW	1178	1076	-8,7
15-25	3598	8849	146,0
25-40	4816	7215	49,9
40-60	3363	4247	26,3
60-100	504	1623	222,1
100 i więcej	173	247	42,8

Źródło: jak w tabeli II.2.2.1.

W 2010 roku 723 gospodarstwa z uprawami ogrodnich wyposażonych było w kombajny zbożowe i 1554 w kombajny ziemniaczane, a w porównaniu do 2002 roku liczba gospodarstw z tymi kombajnami wzrosła odpowiednio o 123,9% i 665,5%. Miało to częściowo związek ze wzrostem liczby gospodarstw większych obszarowo. Ponadto zakup tych maszyn był w części dotowany ze środków wspólnej polityki rolnej.

Mimo pozytywnych przemian zachodzących w charakteryzowanym zakresie w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach ogrodnich w 2010 roku nadal aż 57,8% nie posiadało żadnej maszyny rolniczej.

Tabl.II.2.2.11. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich prowadzących działalność rolniczą i wyposażonych w wybrane maszyny i urządzenia rolnicze w 2002 i 2010 roku

Gospodarstwa	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
1	2	3	4
Ogółem z maszynami	6409	15890	148,0
Z kombajnami zbożowymi	323	723	123,9
Z kombajnami ziemniaczanymi	203	1554	665,5
Z silosokombajnami	23	41	78,3
Z kosiarkami ciągnikowymi	3215	4428	37,8
Z ładowaczami chwytakowymi	1567	2689	71,6
Z kopaczkami do ziemniaków	2762	4604	66,7
Z sadzarkami do ziemniaków	2459	4213	71,4
Z agregatami uprawowymi	1870	9863	427,5
Z dojarkami bańkowymi	729	324	-55,6
Z dojarkami rurociągowymi	20	19	-5,0
Z konwiowymi schładzarkami do mleka	499	67	-86,6
Ze zbiornikowymi schładzarkami do mleka	68	87	28,0

Źródło: jak w tabeli II.2.2.1.

Tabela II.2.2.12 zawiera informacje charakteryzujące zmiany liczby gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich, które w latach 2002 i 2010 uprawiały różne gatunki i grupy roślin. Z informacji tych wynika zadziwiające spostrzeżenie: zmniejszył się

udział gospodarstw z uprawą warzyw gruntowych i pod osłonami, a spośród wyspecyfikowanych upraw ogrodnich wzrósł o 0,5% udział jedynie tych, które uprawiały truskawki.

W analizowanej w tym rozdziale grupie gospodarstw postępował zatem spadek liczby gospodarstw prowadzących uprawy roślin (i/lub grup roślin) pracochłonnych oraz wymagających dużych nakładów na jednostkę powierzchni, a takimi są w większości uprawy ogrodnicze⁸, na rzecz gospodarstw uprawiających zboża oraz rośliny o zbliżonej technologii produkcji. Inne zmiany w charakteryzowanym zakresie nie odbiegały od tych, które zachodziły w gospodarstwach o innych typach produkcji.

Tabl.II.2.2.12. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich prowadzących uprawę wybranych grup i gatunków roślin w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
1	2	3	4
Z zasiewami	49184	36996	-24,8
Ze zbożami	14772	15962	6,3
Ze strączkowymi jadalnymi	1910	1342	-29,8
Z ziemniakami	20226	11092	-45,2
Z uprawami przemysłowymi	808	792	-2,0
Z burakami cukrowymi	381	264	-30,7
Z rzepakiem	354	417	17,8
Z warzywami gruntowymi	29725	21060	-29,2
Z warzywami pod osłonami	24780	10344	-58,3
Z truskawkami (łącznie z uprawianymi pod osłonami)	7604	5897	-22,5

Źródło: jak w tabeli II.2.2.1.

Poza prowadzeniem produkcji roślinnej około 1/5 gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich zajmowało się w latach 2002-2010 chowem zwierząt różnych gatunków i grup użytkowych zwierząt. Z tabeli II.2.2.13 wynika, że ich liczba zmniejszyła znacząco. Charakterystyczne jest to, że nastąpił spadek udziału gospodarstw z wszystkimi wyspecyfikowanymi w cytowanej tabeli gatunkami i grupami użytkowymi zwierząt. Oznacza to zarazem, że zmniejszył się udział gospodarstw utrzymujących więcej niż jeden z wyspecyfikowanych gatunków zwierząt.

W grupie gospodarstw z chowem zwierząt największy udział miały gospodarstwa utrzymujące drób kurzy. Ich udział jednak zmniejszył się z 75,4% do 65,6%, czyli o 9,8 p.p.

⁸ Niestety nie było liczb charakteryzujących powierzchnię uprawy warzyw i truskawek w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach ogrodnich. Na podstawie danych z „Rocznika statystycznego rolnictwa 2011” (GUS, Warszawa, 2011 rok) można sformułować wnioski na ten temat, ale dotyczą one przede wszystkim gospodarstw (nie tylko specjalistycznych) uprawiających te rośliny, a mianowicie: (a) w 2010 roku w stosunku do roku 2002 zmniejszyła się powierzchnia uprawy warzyw ogółem o nieco ponad 9%, a truskawek o 1,5%, (b) udział warzyw gruntowych w powierzchni warzyw ogółem pozostał w latach 2002 i 2010 na zbliżonym poziomie 96-97%, a pozostałą część stanowiły warzywa pod osłonami i (c) wzrosła średnia powierzchnia uprawy warzyw i truskawek w przeliczeniu na 1 gospodarstwo prowadzące produkcję tego rodzaju.

Tabl.II.2.2.13. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich
i utrzymujących zwierzęta gospodarskie w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
1	2	3	4
Ze zwierzętami ogółem	11690	9305	-20,4
Z bydłem	4030	2131	-47,2
Z krowami	3667	1669	-54,5
Z trzodą	3172	1499	-52,8
Z lochami	1641	892	-45,7
Z owcami	100	59	-41,0
Z kozami	481	141	-70,7
Z drobiem kurzym	8817	6102	-30,8
Z końmi	929	552	-40,6

Źródło: jak w tabeli II.2.2.1.

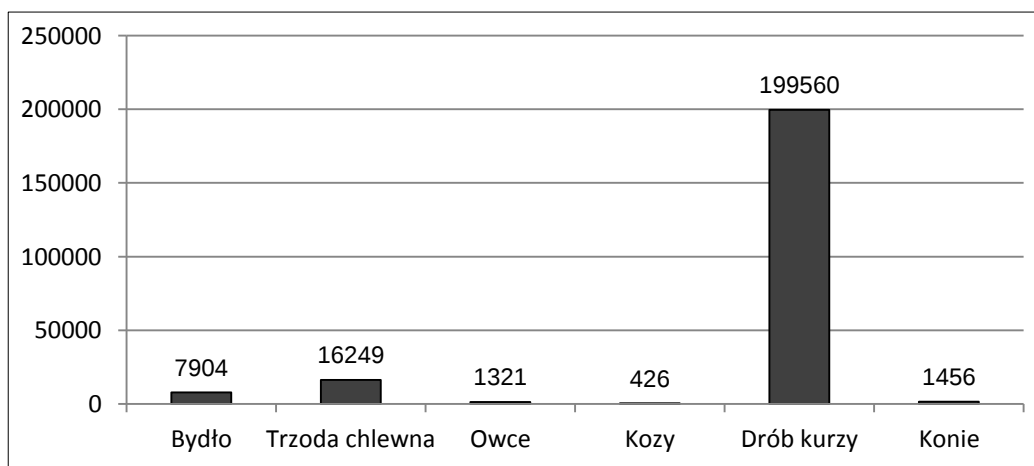
Na wykresie II.2.2.1 przedstawiono pogłowienie poszczególnych gatunków i grup użytkowych zwierząt utrzymywanych w gospodarstwach analizowanego typu w 2010 roku.

I tak na jedno gospodarstwo przypadało w tym roku średnio:

- 4 sztuki bydła,
- 11 sztuk trzody chlewnej,
- 22 owce,
- 3 kozy,
- 33 sztuki drobiu kurzego,
- 3 konie.

Powyższe liczby wskazują, że chów zwierząt gospodarskich prowadzony był na niewielką skalę, choć w części przypadków był on najprawdopodobniej źródłem dochodów ze sprzedaży produktów gotowych, lub świadczonych usług.

Wykres II.2.2.1. Pogłowienie zwierząt w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach ogrodnich i prowadzących działalność rolniczą w 2010 roku

Źródło: jak na wykresie II.2.2.1.

W tabeli II.2.2.14 przedstawiono liczby gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich, które stosowały nawozy mineralne (NPK), wapniowe i organiczne pochodzenia zwierzęcego w latach 2002 i 2010. Z liczb tych wynika, że w 2010 roku w stosunku do wyników poprzedniego spisu rolnego wzrosła w dużym stopniu liczba gospodarstw stosujących nawozy mineralne. Zwiększył się także ich udział, gdyż z 35,5% w 2002 roku do 68,8% w 2010 roku, czyli o 33,3 p.p. Wzrósł udział gospodarstw stosujących nawozy azotowe i wieloskładnikowe, zmniejszył się natomiast znacząco udział tych, które stosowały nawożenie fosforowe oraz potasowe, a w mniejszym stopniu także wapniowe. Wzrastała natomiast powoli liczba gospodarstw stosujących nawozy organiczne pochodzenia zwierzęcego, ale jego znaczenie było niewielkie w bilansie nawozów organicznych, ponieważ tylko niewielka część gospodarstw utrzymywała zwierzęta, a poza tym w części z nich stada były nieliczne.

Tabl.II.2.2.14. Liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich stosujących nawozy mineralne (NPK), wapniowe i organiczne pochodzenia zwierzęcego w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
1	2	3	4
Stosujące nawozy mineralne (NPK) ogółem:	17773	25931	45,9
Azotowe	14195	20200	42,3
Fosforowe	11980	5090	-57,6
Potasowe	11887	5481	-53,9
Wieloskładnikowe	15466	20136	30,2
Stosujące nawozy wapniowe	9854	6352	-35,6
Stosujące nawozy organiczne pochodzenia zwierzęcego:	9689	10466	8,1

Źródło: jak w tabeli II.2.2.1.

Gospodarstwa ogrodnicze zaliczane są do intensywnych i dlatego stosowanie nawozów mineralnych, zwłaszcza azotowych wpływa na wielkość zbiorów. Dostarczanie roślinom pozostałych składników mineralnych, które poprawiają jakość zbiorów i wydłużają okres ich przechowywania, jest ciągle jeszcze kwestią drugorzędną, choć jak wskazują dane dotyczące liczby gospodarstw stosujących nawozy wieloskładnikowe i w tym kierunku zaczynają zachodzić zmiany pozytywne.

Wnioski

Przeprowadzone porównania charakterystyk gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich w latach 2002 i 2010 można zreasumować następująco:

- zmniejszyła się liczba gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodnich o około 25%, jako wynik ubytku liczby gospodarstw z powierzchnią do 2 ha użytków rolnych i wzrostu liczby tych z obszaro wo większych,
- około 54% gospodarstw analizowanego typu funkcjonowało w województwach: mazowieckim, łódzkim, wielkopolskim i małopolskim,
- około 70 % gospodarstw była w 2010 roku kierowana przez osoby z doświadczeniem 11-letnim i dłuższym,
- średnia powierzchnia użytków rolnych gospodarstwa wzrosła z 1,96 ha do 4,23 ha,
- zmniejszył się udział gospodarstw z uprawą warzyw gruntowych i pod osłonami, a spośród analizowanych rodzajów upraw ogrodnich wzrósł jedynie udział gospodarstw, które uprawiały truskawki, a wszystko to może wskazywać, że następowała wąska specjalizacja w ramach szeroko rozumianej produkcji ogrodnich,
- inne rodzaje upraw i chów zwierząt gospodarskich miały znaczenie drugorzędne, ale i wśród nich zachodziły zmiany, w części nawet w znaczącej skali,
- nastąpił wzrost udziału gospodarstw charakteryzowanego typu wyposażonych w ciągniki i maszyny rolnicze i tych, które stosowały nawozy mineralne azotowe.

Literatura:

1. *Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe a kierunki produkcji* , GUS, Warszawa 2005, s.126-143.

II.3. GOSPODARSTWA SPECJALIZUJĄCE SIĘ W CHOWIE ZWIERZĄT ŻYWIONYCH PASZAMI OBJĘTOŚCIOWYMI⁹

Gospodarstwa charakteryzowanego typu zwane są w tym rozdziale zamiennie gospodarstwami: specjalizującymi się w chowie zwierząt wypasowych, utrzymującymi zwierzęta żywione w systemie wypasowym, lub gospodarstwami typu 4.

Gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi są ważną częścią ogółu gospodarstw. One bowiem utrzymują zdecydowaną większość podstawowych zwierząt gospodarskich, a więc bydła, koni, owiec i kóz, a produkty dostarczane przez nie na rynek mają istotne znaczenie w prawidłowym wyżywieniu ludności naszego kraju i stanowią znaczącą część polskiego eksportu. Produkty te, to przede wszystkim mleko, wołowina, cielęcina i baranina, ale także konina i koźlina oraz żywe zwierzęta. Omawiane ukierunkowanie produkcyjne gospodarstw rolnych przyczynia się także do zachowania typowego dla polskiej wsi krajobrazu, ponieważ utrzymuje trwałe użytki zielone i zwiększa różnorodność upraw na gruntach ornych. Warto ponadto podkreślić, że wytwarzana w tych gospodarstwach materia organiczna przyczynia się do powiększania zawartości próchnicy w glebie, prowadząc do wzrostu produktywności użytków rolnych, zwłaszcza tych z glebami słabymi. Z punktu widzenia ekonomiki gospodarstw ważne jest też to, że chów zwierząt żywionych paszami objętościowymi (są to w głównej mierze gospodarstwa mleczne), stwarza możliwości bardziej równomiernego wykorzystania zasobów pracy w ciągu roku oraz przyczynia się do zmniejszenia sezonowości przychodów w gospodarstwie.

Dla lepszego zrozumienia skali i dynamiki zmian zachodzących w zbiorowości gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi przedstawione one zostaną na tle zmian zachodzących w liczbie i strukturze ogółu krajowych gospodarstw utrzymujących poszczególne gatunki i grupy użytkowe tych zwierząt. Podjęta zostanie także próba określenia wpływu na te zmiany integracji Polski z Unią Europejską i objęcie polskiego rolnictwa unijną wspólną polityką rolną.

⁹ W istocie zwierzęta utrzymywane w gospodarstwach charakteryzowanego typu poza paszami objętościowymi otrzymują także pasze treściwe. Te ostatnie jednak tylko uzupełniają dawki pokarmowe.

2. Pogłowie zwierząt w całym rolnictwie w latach 2002-2010 na tle lat 1996-2002

Pogłowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi (wypasowych) aż do wejścia Polski do Unii Europejskiej miało tendencję spadkową (tabl. II.3.1.1). Decydował o tym duży spadek pogłowia podstawowych zwierząt gospodarskich, a więc bydła, owiec i koni, w tym przede wszystkim bydła w latach: 1996; 2002 i 2004, odpowiednio z 6996,8 tys. szt. do 5532,7 tys. szt. i 5353,4 tys. sztuk. W latach 1996-2002 nieznacznie odbudowywało się relatywnie niewielkie pogłowie kóz (z 179 tys. w 1996 roku do 193 tys. w 2002 roku).

Po wejściu Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku spadkowy trend pogłowia bydła został zahamowany w wyniku poprawy relacji cenowych, a w 2006 roku podobne zjawisko obserwowane było w przypadku pogłowia owiec i koni. Po 2004 roku pogłowie bydła zaczęło się stopniowo odbudowywać do 5757 tys. sztuk w roku 2008 oraz 5760 tys. w 2010 roku.

W latach 2008-2010 nastąpiło jednak wyraźne osłabienie tendencji wzrostowej w pogłowie bydła, spowodowane zapewne pogorszeniem się opłacalności produkcji mleka oraz żywca wołowego. Wyraźnie poza tym malało pogłowie pozostałych gatunków zwierząt żywionych paszami objętościowymi. W stosunku do roku 2002 najsilniej zmniejszyło się pogłowie kóz, bo o 77,6 tys. szt. (o 40%), znacząco, bo o 65,4 tys. obniżyła się również liczba utrzymywanych koni (spadek o 20%). Najwolniej spadało pogłowie owiec, bo z 345,3 tys. szt. w roku 2002 do 267,7 tys. szt. w roku 2010 (spadek o 22%). Uwzględniając powyższe obserwacje można stwierdzić, że lata 2004-2008 były okresem wzrostu pogłowia bydła i pewnego wyhamowania spadku pogłowia pozostałych zwierząt żywionych paszami objętościowymi, a lata 2009-2010 okresem wyhamowania powiększania się stad bydła oraz silniejszego spadku pogłowia kóz, koni i owiec.

Tabl.II.3.1.1. Pogłowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi, w tys. szt.

Zwierzęta	1996	% ^{a)}	2002	% ^{a)}	2004	2004/ 1996	2008	2010	% ^{a)}	2010/ 2002
Bydło	6996,8	89,7	5532,7	92,0	5353,4	0,76	5756,7	5760,6	93,8	1,04
Owce	544,1	0,9	345,3	0,7	317,6	0,58	323,6	267,7	0,6	0,77
Konie	568,8	9,1	329,5	6,9	321,0	0,56	325,3	264,1	5,4	0,80
Kozy	179,3	0,3	193,4	0,4	.	.	.	117,3	0,2	0,60
Razem	x	100,0	x	100,0	x	x	.	x	100,0	x

a) strukturę ustalono w odniesieniu do sztuk przeliczeniowych

Źródło: dane z wyników PSR z lat: 1996, 2002 i 2010 oraz Rocznika Statystycznego Rolnictwa i Obszarów Wiejskich GUS 2008.

W rezultacie, pogłowie bydła 2010 roku było nieco wyższe (o 4%) niż w 2002, natomiast niższe było pogłowie koni, owiec i kóz odpowiednio o: 23; 20 i 40%. Jednocześnie przedstawione dane wskazują, że w Polsce w chowie zwierząt wypasowych dominowało bydło, a poza tym miało ono rosnące znaczenie. Udział bydła w pogłowie ogółu zwierząt wypasowych wzrósł z 89,7% w 1996 roku, do 92,0% w 2002 roku i do 93,8% w 2010 roku.

Wyżej przedstawione zmiany w pogłowie zwierząt wypasowych były, obok czynników ekonomicznych, również wynikiem zmian w liczbie gospodarstw utrzymujących tę grupę zwierząt, jak i wielkości utrzymywanych w nich stad. Na podstawie danych zamieszczonych w tabl. II.3.1.2 można stwierdzić, że bardzo silna tendencja spadku liczby gospodarstw utrzymujących omawiane gatunki zwierząt widoczna w okresie przedakcesyjnym została znacząco wyhamowana w początkowych latach po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Powróciła ona jednak w jeszcze większym natężeniu w końcowych latach analizowanego okresu (2007-2010). W całym okresie, a więc w latach 1996-2010 najbardziej zmniejszyła się liczba gospodarstw utrzymujących owce (o 75%) i konie (o 76%) i nieco mniej bydło i kozy (odpowiednio o 62% i 65%).

Tabl.II.3.1.2. Zmiany w liczbie gospodarstw utrzymujących zwierzęta żywione paszami objętościowymi i w ich udziale w zbiorowości gospodarstw z działalnością rolniczą, w tys.

Gospodarstwa	1996	2002	2005	2007	2010	2002/1996	2010/2002
Z bydłem	1373,5	935,2	783,5	718,3	525,5	68,1	56,2
- z krowami	1308,6	875,3	730,3	656,5	453,9	66,9	51,9
Z owcami	52,3	17,9	16,1	16,5	12,8	34,2	71,5
Z końmi	429,5	202,0	.	.	101,3	47,0	50,1
Z kozami	73,5	68,4	50,7	51,1	27,8	93,1	40,6
Łącznie	1928,8	1223,5	850,3*	785,9*	667,4	63,4	54,5

Źródło: dane z wyników PSR z lat: 1996; 2002 i 2010 oraz badań GUS „Struktura gospodarstw rolnych” z 2005 i 2007 roku.

Jak wynika z analizowanych danych (tabl. II.3.1.1 i tabl. II.3.1.2) spadek liczby gospodarstw utrzymujących zwierzęta wypasowe był zdecydowanie silniejszy, niż spadek pogłowia tych zwierząt. Można zatem stwierdzić, iż w latach 1996-2010 w gospodarstwach postępował proces koncentracji i specjalizacji. Potwierdza to spostrzeżenie rosnąca liczba gospodarstw utrzymujących duże stada zwierząt¹⁰, a w jeszcze większym stopniu ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw utrzymujących bydło, owce, konie i kozy (tabl.II.3.1.3). Ma to swoje odzwierciedlenie w szybkim wzroście średniej liczby zwierząt przypadających na

¹⁰ W latach 2002-2010 liczba gospodarstw utrzymujących duże stada (patrz przypis do tab. II.3.1.3) była wzrosła 3,2 krotnie, a w latach 1996-2002 1,9 krotnie, koni odpowiednio 1,9 i 1,6 razy, kóz 1,2 razy przy spadku w latach 1996-2002 o 10%, natomiast owiec zmniejszyła się o 22% przy wzroście w latach 1996-2002 o 12%

jedno gospodarstwo. Po raz kolejny widać, iż proces ten wyraźnie nasilił się po wejściu Polski do UE. W szczególności dotyczy to chowu bydła, kóz i koni. W latach 2002-2010 nieco zahamowany został proces koncentracji chowu owiec. Koncentracja chowu tego gatunku jest jednak dalej największa, gdyż w gospodarstwach utrzymujących stada liczące powyżej 100 szt. owiec znajdowało się w 2010 roku około 44,1% pogłowia tych zwierząt. Na uwagę zasługuje z pewnością również znaczący postęp w koncentracji chowu krów, ponieważ w stadach powyżej 20 szt. utrzymywane było 43% całego pogłowia tych zwierząt.

Tabl.II.3.1.3. Liczby charakteryzujące proces koncentracji chowu zwierząt żywionych paszami objętościowymi latach 1996-2010

Zwierzęta	Średnia liczba zwierząt w gospodarstwie (sztuk)				Udział gospodarstw utrzymujących większe stada*(%)					
					w zbiorowości gospodarstw			w pogłowiu zwierząt		
	1996	2002	2005	2010	1996	2002	2010	1996	2002	2010
Bydło	5,1	5,9	7,0	11,0	0,2	0,6	3,2	10,6	12,9	28,4
-krowy	2,6	3,3	3,9	5,9	0,2	1,3	6,8	7,9	16,2	42,8
Owce	10,4	19,3	20,2	20,9	1,2	3,9	4,3	37,3	42,9	44,1
Konie	1,3	1,6	2,0	2,6	0,3	0,9	3,6	5,4	12,7	27,2
Kozy	2,4	2,8	2,7	9,6	0,6	0,6	1,6	10,8	10,0	28,1

*bydło 50 sztuk i więcej, krowy 20 sztuk i więcej, owce 100 sztuk i więcej, konie 10 sztuk i więcej oraz kozy – 20 sztuk i więcej

Źródło: dane z wyników PSR z lat: 1996, 2002 i 2010.

Proces koncentracji w chowie zwierząt był powiązany z procesem wzrostu powierzchni gospodarstw. Należy zaznaczyć, iż znaczne powiększanie utrzymywanych stad zwierząt żywionych głównie paszami objętościowymi jest możliwe tylko w gospodarstwach większych obszarowo, dysponujących rezerwami w powierzchni paszowej lub w gospodarstwach, które mają możliwości powiększenia swojego obszaru. Można to zobrazować wzrostem udziału w chowie poszczególnych gatunków zwierząt w gospodarstwach o obszarze 20 ha użytków rolnych i większych (tabl.II.3.1.4). Największy wzrost tego udziału widoczny był w stadach bydła, w tym głównie w liczbie utrzymywanych krów, a także w chowie koni. Znaczny postęp w analizowanym zakresie nastąpił w chowie kóz. Jednak udział gospodarstw większych obszarowo w chowie tych zwierząt był wciąż bardzo mały. Chów kóz pozostał domeną gospodarstw małych obszarowo, na ogół samozaopatrzeniowych.

Według danych ze spisu rolnego w 2010 roku prawie 70% gospodarstw utrzymujących kozy posiadało do 5 ha użytków rolnych, a w gospodarstwach tych utrzymywano 53% pogłowia. Gospodarstw towarowych było niewiele, a bardziej dynamiczny

wzrost pogłowia w tych gospodarstwach widoczny był dopiero po wejściu Polski do Unii Europejskiej (tabl.II.3.1.3).

Proces koncentracji w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi był ściśle powiązany z procesem specjalizacji, a przynajmniej z procesem upraszczania struktury produkcji w gospodarstwach utrzymujących te zwierzęta. Coraz mniej było gospodarstw utrzymujących po kilka gatunków zwierząt, w tym nie tylko omawiane w tym rozdziale gatunki zwierząt, ale także te żywione paszami treściwymi (trzoda chlewna i drób). W latach 2002-2010 liczba gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie zmniejszyła się z 1453,9 tys. do 1060,8 tys., a więc o 27%, podczas gdy liczba gospodarstw utrzymujących poszczególne gatunki zwierząt zmniejszyła się w zdecydowanie większym stopniu (bydło o 44%, konie o 50%, trzoda chlewna o 48%, owce o 29%, kozy o 59%, i drób kurzy o 30%).

Tabl.II.3.1.4. Zmiany udziału gospodarstw większych obszarowo w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi

Zwierzęta	Udział gospodarstw większych obszarowo (20 ha UR i więcej) w %					
	w zbiorowości gospodarstw utrzymujących dany gatunek			w pogłowie zwierząt danego gatunku		
	1996	2002	2010	1996	2002	2010
Bydło	1,6	3,3	6,1	24,3	35,5	47,6
- krowy	1,6	3,3	6,4	19,1	31,7	48,1
Owce	8,3	11,0	11,6	44,5	41,5	48,1
Konie	3,3	5,2	9,3	8,4	14,8	23,6
Kozy	2,3	3,6	4,6	7,5	7,8	18,1

Źródło: dane z wyników PSR z lat: 1996, 2002 i 2010.

Mimo postępu dokonywanego się w chowie zwierząt wypasowych, udział gospodarstw z taką specjalizacją nie był duży. W 2002 roku stanowiły tylko 10,3% ogółu gospodarstw prowadzących działalność rolniczą. W ramach tego typu tylko część gospodarstw utrzymywała zwierzęta poszczególnych gatunków: od 22,3% utrzymujących bydło do 32,4% utrzymujących owce.

Gospodarstwa utrzymujące zwierzęta wypasowe występowały poza tym we wszystkich innych typach gospodarstw rolnych, a szczególnie duża ich część w typach mieszanych: chów różnych gatunków zwierząt i z produkcją mieszaną roślinno-zwierzęcą. W gospodarstwach obu typów produkcyjnych znajdowała się większość gospodarstw utrzymujących bydło (61,9%), konie (58,8%) i kozy (52,2%) i znacząca część (40,2%) gospodarstw utrzymujących owce¹¹.

¹¹Był to efekt zmniejszenia się liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, ale także znacznego wzrostu liczby gospodarstw, dla których nie udało się określić typu rolniczego przede wszystkim ze względu na brak produkcji rolniczej (w gospodarstwach tych działalność polegała tylko na utrzymywaniu użytków rolnych

2. Zmiany ilościowe i jakościowe w zbiorowości gospodarstw charakteryzowanego typu w latach 2002-2010

Porównanie danych zaczerpniętych z wyników PSR 2002 z wynikami PSR 2010 pozwala stwierdzić, że ogólna liczba gospodarstw z ustalonym typem produkcyjnym zmniejszyła się z 2141,3 tys. do 1619,1tys., a więc o 24,3%, w tym gospodarstw osób fizycznych z 224,3 tys. do 207,7 tys. (o 7,4%)¹². Dynamika zmniejszania się analizowanej grupy gospodarstw była zatem zdecydowanie słabsza (tabl. II.3.2.1 i tabl. II.3.1.2). W rezultacie, udział omawianych gospodarstw w strukturze gospodarstw prowadzących działalność rolniczą wyraźnie wzrósł, z 10,5 do 12,8%.

Wyżej przedstawione zmiany były pochodną zmian w chowie poszczególnych gatunków zwierząt żywionych paszami objętościowymi, a w szczególności znacznego postępu w procesach koncentracji chowu tych zwierząt, w tym przede wszystkim bydła.

Tabl.II.3.2.1. Zmiany liczby gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi i ich udziału w zbiorowości gospodarstw rolnych ogółem i gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w latach 2002-2010

Gospodarstwa	Liczba gospodarstw w tys.		2010/ 2002	Udział typu 4. w %	
	2002	2010		2002	2010
Ogółem	2928,6	2273,3	77,6	7,6	9,1
Z działalnością	2168,7	1886,9	87,0	10,3	11,0
Z typami rolniczymi					
ogółem	2141,3	1619,1	75,6	10,5	12,8
Gospodarstw typu 4 ^a	224,3	207,7	92,6	.	.

a. Gospodarstwa typu 4 = gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi.

Źródło: Obliczenia własne sporządzone na podstawie danych PSR 2010 i opracowania „Gospodarstwa Rolne – grupy obszarowe, a kierunki produkcji”, GUS, Warszawa, czerwiec 2005 roku.

W analizowanym okresie wyraźnie uwidoczniło się przesuwanie się gospodarstw utrzymujących poszczególne gatunki zwierząt żywionych paszami objętościowymi, w tym głównie bydła do zbiorowości gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych pasami objętościowymi, albo inaczej gospodarstwami typu 4 (tabl. II.3.2.2), w szczególności z gospodarstw z chowem różnych gatunków (typ 7) i z produkcją mieszaną roślinno-zwierzęcą (typ 8). W 2002 roku największa część gospodarstw utrzymujących bydło, znajdowała się w typie 7 i w następnej kolejności w typie 8 (odpowiednio 31,9% i 30,1%), a utrzymujących kozy i konie w typie 8 i w następnej kolejności w typie 7. W analizowanym typie 4 znajdowała się największa część gospodarstw utrzymujących owce, ale też wynosiła tylko 32%. W latach 2002-2010 udział gospodarstw typu 4 wzrósł w największym stopniu

w dobrej kulturze). Należy jednak podkreślić, że typ rolniczy został określony dla wszystkich gospodarstw utrzymujących zwierzęta.

¹² Omawiana zbiorowość osób prawnych wzrosła z 143 do 253 gospodarstw, a więc o 77%.

w grupie gospodarstw utrzymujących bydło (z 22,3% do 36,4%), w tym krowy (z 22,8 do 39,6%), a w najmniejszym owce (z 32,0% do 38,6%). Wzrosty te odbyły się przede wszystkim kosztem zmniejszenia udziału typów 7 i 8.

Tabl.II.3.2.2. Gospodarstwa utrzymujące poszczególne gatunki i grupy użytkowe zwierząt wypasowych według typów rolniczych gospodarstw w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	Jedn. miary	Ogółem w tys.		Gospodarstwa według typów rolniczych w tys.							
				Typ 4		Typ 7		Typ 8		Pozostałe typy	
		2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010
Z bydłem	liczba	934,3	524,7	208,4	190,9	297,6	130,1	280,9	122,8	147,4	80,9
	%	100,0	100,0	22,3	36,4	31,9	24,8	30,1	23,4	15,8	15,4
w tym: z krowami	liczba	874,6	453,2	199,4	179,3	285,3	115,0	261,7	101,1	128,2	57,8
	%	100,0	100,0	22,8	39,6	32,6	25,4	29,9	22,3	14,7	12,8
Z owcami	liczba	17,8	12,7	5,7	4,9	3,5	1,7	3,7	2,1	4,9	4,0
	%	100,0	100,0	32,0	38,6	19,7	13,4	20,8	16,5	27,5	31,5
Z kozami	liczba	68,3	27,7	15,6	8,7	16,2	5,5	19,5	6,6	17	6,9
	%	100,0	100,0	22,8	31,4	23,7	19,9	28,6	23,8	24,9	24,9
Z końmi	liczba	201,7	.	46,9	.	54,2	.	64,5	.	36,1	.
	%	100,0	100,0	23,3	.	26,9	.	32,0	.	17,9	.

*w gospodarstwach utrzymujących zwierzęta wypasowe nie było gospodarstw niesklasyfikowanych

Źródło: jak w tabl.II.3.2.1.

Warto zauważyć, iż w latach 2002-2010 w grupie gospodarstw zaklasyfikowanych do typu 4 (specjalizacja w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi) znacząco wzrósł udział gospodarstw w grupach o większej wielkości ekonomicznej (tabl. II.3.2.3). Największy wzrost udziału zaobserwowano w grupie o wielkości 16-40 ESU, a więc tych, które są określane jako rozwojowe, prężnie inwestujące i modernizujące posiadany majątek. W 2002 roku było ich 9,9 tys. natomiast w 2010 roku 27,1 tys. Wystąpił jednocześnie wzrost ich udziału o 8,6 p.p. O około 4 p.p. powiększyły również swój udział gospodarstwa z przedziałów 8-12 ESU i 12-16 ESU, o zbliżonej charakterystyce. Wzrost liczby gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi nastąpił też w gospodarstwach dużych i bardzo dużych ekonomicznie, jednak tylko w tych o wielkości 40-100 ESU był to wzrost powyżej 1 p.p.

Tabl. II.3.2.3. Liczba gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych w systemie wypasowym według wielkości ekonomicznej w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	Ogółem tys.	Wielkość ekonomiczna (ESU)									
		0-2	2-4	4-6	6-8	8-12	12-16	16-40	40-100	100-250	≥250
W liczbach bezwzględnych W odsetkach	2002										
	224308	127691	32128	16032	12326	16471	9015	9997	570	61	1
	100,0	56,9	14,3	7,1	5,5	7,3	4,0	4,5	0,2	0,0	0,0
	2010										
W liczbach bezwzględnych W odsetkach	207692	75004	28389	19762	15091	22970	15995	27192	3057	203	29
	100,0	36,1	13,7	9,5	7,3	11,1	7,7	13,1	1,5	0,1	0,0

Źródło: jak w tabl.II.3.2.1.

Wzrost udziału gospodarstw większych ekonomicznie ograniczał udział w strukturze gospodarstw małych i bardzo małych. Zjawisko to ma niewątpliwie powiązania z zachodzącym jednocześnie procesem koncentracji i stopniem specjalizacji produkcji.

Zmiany w zbiorowości gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi w latach 2002-2010 były zróżnicowane regionalnie (tabl.II.3.2.4). Największy wzrost liczby gospodarstw tego typu miał miejsce w województwach o najwyższym poziomie kultury rolnej – wielkopolskim (o 69,4%) i kujawsko-pomorskim (o 62,4%). Jednak udział ten był wciąż niewielki ze względu na znikomy ich udział w 2002 roku.

Tabl.II.3.2.4. Regionalne zróżnicowanie zmian liczby gospodarstw typu 4 (z chowem zwierząt żywionych paszami objętościowymi)) i ich udziału w zbiorowości gospodarstw wszystkich typów w latach 2002 i 2010

Województwa	Liczba gospodarstw wszystkich typów w tys.			Liczba gospodarstw typu 4			Udział typu 4 w %	
	2002	2010	2010/2002	2002	2010	2010/2002	2002	2010
Polska	2141,3	1619,1	75,6	224308	207692	92,6	10,5	12,8
Dolnośląskie	97,6	67,0	68,7	5252	3450	65,7	5,4	5,1
Kujawsko-pomorskie	97,9	72,3	73,8	4994	8112	162,4	5,1	11,2
Lubelskie	26,2	211,8	80,7	14210	13094	92,1	5,4	6,2
Lubuskie	35,8	24,6	68,7	2324	1850	79,6	6,5	7,5
Łódzkie	164,5	133,9	81,4	15364	17345	112,9	9,3	13,0
Małopolskie	253,4	174,4	68,8	45939	31209	67,9	18,1	17,9
Mazowieckie	265,9	216,5	81,4	36701	42518	115,8	13,8	19,6
Opolskie	55,4	33,4	60,3	2019	1456	72,1	3,6	4,4
Podkarpackie	233,6	179,0	76,6	22864	12526	54,8	9,8	7,0
Podlaskie	95,2	81,8	85,9	22603	28670	126,8	23,7	35,1
Pomorskie	51,4	40,0	77,8	4008	4292	107,1	7,8	10,7
Śląskie	126,0	73,2	58,1	15221	8275	54,4	12,1	11,3
Świętokrzyskie	128,5	104,1	81,0	9485	8650	91,2	7,4	8,3
Warmińsko-mazurskie	57,6	42,2	73,3	13886	12811	92,3	24,1	30,3
Wielkopolskie	171,3	134,6	78,6	6732	11403	169,4	3,9	8,5
Zachodniopomorskie	44,9	30,2	67,4	2706	2031	75,1	6,0	6,7

Źródło: jak w tabl.II.3.2.1.

Duży wzrost liczby gospodarstw charakteryzowanego typu nastąpił też w województwie podlaskim, o 26,8% i mazowieckim o 15,8%. Województwa te oraz woj. warmińsko-mazurskie charakteryzują się wysokim udziałem gospodarstw omawianego typu w zbiorowości gospodarstw, dla których określono typ rolniczy. Województwa podlaskie i warmińsko-mazurskie oraz północno-wschodnią część woj. mazowieckiego można już uznać za region specjalizujący się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi, a w szczególności w chowie bydła mlecznego. Natomiast największy spadek liczby gospodarstw typu 4 nastąpił w województwach południowo-wschodnich, cechujących się

najbardziej niekorzystną strukturą agrarną¹³, a więc w podkarpackim, o 45,2%, śląskim o 45,6%, małopolskim, o 32,1% i dolnośląskim, o 34,3%, a także w znacznie mniejszej skali w niektórych województwach gdzie niegdyś dominowały duże gospodarstwa państwowe. W rezultacie w tych województwach udział gospodarstw z chowem zwierząt żywionych paszami objętościowymi w zbiorowości gospodarstw prowadzących produkcję rolną był stosunkowo niewielki w 2010 roku. Jedynym wyjątkiem było woj. małopolskie, w którym udział tych gospodarstw uległ zmniejszeniu, ale wciąż był wysoki (prawie 18%), bowiem jeszcze w latach 90-tych ubiegłego wieku zdecydowana większość tutejszych gospodarstw utrzymywała bydło mleczne¹⁴.

Mimo wskazanego wcześniej spadku liczby gospodarstw osób fizycznych, specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi, powierzchnia użytków rolnych będąca w ich dyspozycji zwiększyła się z 1734,5 tys. ha do 2566,9 tys. ha¹⁵, to jest o 48%. Był to efekt wskazywanego wcześniej przesuwania się chowu tych zwierząt, a w szczególności bydła, do wyższych grup obszarowych (tabl.II.3.2.5).

Tabl.II.3.2.5. Zmiany w strukturze gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi na tle gospodarstw prowadzących działalność rolniczą ogółem według grup obszarowych użytków rolnych w latach 2002-2010

Grupy obszarowe	Gospodarstwa typu 4					Gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą ogółem				
	Liczba (w tys.)			%		Liczba (w tys.)			%	
	2002	2010	2010/2002	2002	2010	2002	2010	2010/2002	2002	2010
Ogółem	224,3	207,7	92,6	100,0	100,0	2168,7	1886,9	87,01	100,0	100,0
z UR	219,1	206,1	94,0	97,7	99,2	2151,9	1874,0	87,08	99,2	99,3
do 1ha włącznie	33,4	14,8	44,3	14,9	7,1	553,7	406,7	73,45	25,5	21,6
1-2	36,7	18,0	49,2	16,4	8,7	349,4	300,5	86,01	16,1	15,9
2-3	25,9	16,5	63,9	11,5	8,0	214,3	213,2	99,50	9,9	11,3
3-5	32,8	24,8	75,8	14,6	12,0	293,7	276,3	94,09	13,5	14,6
5-10	38,7	42,9	110,8	17,3	20,6	392,3	346,1	88,21	18,1	18,3
10-15	22,7	32,8	144,4	10,1	15,8	175,0	151,4	86,51	8,1	8,0
15-20	14,0	21,0	150,3	6,2	10,1	81,3	71,9	88,41	3,7	3,8
20-30	12,6	21,0	166,6	5,6	10,1	62,4	61,0	97,70	2,9	3,2
30-50	5,9	11,5	195,7	2,6	5,6	30,5	35,7	116,99	1,4	1,9
50-100	1,4	3,5	244,4	0,6	1,7	11,4	16,7	146,56	0,5	0,9
100 ha i więcej	0,3	0,8	274,7	0,1	0,4	4,8	7,6	158,50	0,2	0,4

Źródło: jak w tabl.II.3.2.1.

¹³ Powiększanie wielkości stada określonych gatunków zwierząt wypasowych wymuszane przesuwaniem się coraz wyżej progu opłacalności chowu (w produkcji mleka np. 6-7 sztuk krów w połowie lat 90-tych, a aktualnie powyżej 20 sztuk) jest możliwe tylko w gospodarstwach większych obszarowo.

¹⁴ Jeszcze w 1998 roku woj. małopolskie zajmowało pierwsze miejsce w obsadzie krów: 29,9 sztuk na 100 ha przy średniej krajowej 19 sztuk. Aktualnie zajmuje ono szóste miejsce – 17 sztuk przy średniej krajowej 17,1 sztuk na 100 ha.

¹⁵ Faktyczny wzrost średniej powierzchni użytków rolnych gospodarstwa był nieco większy w 2010 roku, ponieważ uwzględniono wtedy tylko użytki będące w dobrej kulturze.

Zmniejszył się poza tym udział w tej zbiorowości gospodarstw nie posiadających użytków rolnych, z 2,3% do 0,8%. Średnia powierzchnia gospodarstw w tym typie wzrosła więc z 7,7 ha do 12,4 ha użytków. Wyraźnej poprawie uległa też struktura omawianych gospodarstw według grup obszarowych. Zdecydowanie zmniejszyła się liczba gospodarstw do 5 ha użytków rolnych, wzrosła natomiast liczba gospodarstw, poczynając od grupy obszarowej 5-10 ha. W rezultacie, udział gospodarstw do 5 ha w analizowanej zbiorowości zmniejszył się z 57,4% do 35,8%, a odpowiednio wzrósł większych obszarowo, a najbardziej w gospodarstwach posiadających 20 i więcej ha użytków rolnych (z 8,9% do 17,8%). Należy jednak podkreślić, iż dynamika poprawy struktury obszarowej typu 4 była zdecydowanie większa niż ogółu gospodarstw prowadzących działalność rolniczą.

Tabl.II.3.2.6. Powierzchnia gruntów i w ich wykorzystaniu w gospodarstwach specjalizujących się w chowie zwierząt wypasowych w latach 2002-2010

Grunty	Gospodarstwa* typu 4 w tys.			Powierzchnia w ha			Struktura gruntów w %	
	2002	2010	2010/2002	2002	2010	2010/2002	2002	2010
Grunty ogółem	224,3	207,7	0,926	2005458	2934479	146,3	100,0	100,0
Użytki rolne**	219,1	206,1	0,941	1734521	2566889	148,0	86,5	87,5
- zasiewy	193,7	173,7	0,897	909238	1308922	144,0	52,4**	51,0**
- ugory	19,0	14,3	0,755	76115	39979	52,5	4,4**	1,6**
- sady	8,5	15,3	1,807	1925	5848	303,8	0,1**	0,2**
- łąki trwałe	185,9	182,6	0,982	523426	837327	160,0	26,1*	32,6*
- pastwiska trwałe	117,8	81,3	0,690	299932	327610	109,2	17,3*	11,2*
Lasy i grunty leśne	114,6	135,9	1,186	185840	24908	133,4	9,3%	8,4

*Liczba gospodarstw z gruntami określonego rodzaju.

** W 2002 roku wszystkie użytki rolne ogółem, a w 2010 roku tylko będące w kulturze rolnej. W 2010 roku w gospodarstwach osób fizycznych prowadzących działalność rolniczą użytki rolne nie będące w kulturze rolnej (323, 1 tys. ha) stanowiły 2,4% powierzchni użytków rolnych ogółem.

Źródło: jak w tabl.II.3.2.1.

W omawianym okresie nie nastąpiły większe zmiany w strukturze gruntów ogółem, będących w posiadaniu gospodarstw analizowanego typu (tabl. II.3.2.6.). Nieco wzrósł (z 86,5% do 87,5% tj. o około 1 p.p.) udział użytków rolnych w gruntach ogółem. Praktycznie nie uległ zmianie duży w tego typu gospodarstwach udział użytków zielonych w strukturze użytków rolnych (43,4% i 43,8%). Natomiast zgodnie z aktualnymi trendami w żywieniu bydła, a przede wszystkim krów mlecznych, wyraźnie zmieniły się proporcje w wykorzystaniu użytków zielonych. Udział łąk trwałych w strukturze użytków rolnych wzrósł z 26,1 do 32,6%, a pastwisk zmniejszył się z 17,3 do 11,2%.

Poprawiło się także znacząco wykorzystanie użytków rolnych. Zmniejszył się udział ugorów (z 4,4% do 1,6%¹⁶) i użytków rolnych nie wykorzystywanych rolniczo. W 2002 roku tylko powierzchnia odlogów wynosiła 525,5 tys. ha i stanowiła prawie 4% ogółu użytków, podczas gdy w 2010 roku cała ich powierzchnia nie będąca w kulturze wynosiła 43,3 tys. ha, a więc tylko 0,3% ogółu użytków. Był to przede wszystkim efekt wprowadzenia dopłat obszarowych do gruntów będących w dobrej kulturze, ale także radykalnego zmniejszenia udziału gospodarstw najmniejszych, w których wykorzystanie użytków rolnych było najsłabsze.

Tabl.II.3.2.7. Liczba gospodarstw specjalizujących się w chowie żywionych paszami objętościowymi prowadzących działalność rolniczą i prowadzących uprawę wybranych gatunków i grup roślin w latach 2002-2010

Wyszczególnienie	2002	2002 struktura %	2010	2010 struktura %	Różnica w procentach [(4-2)/2] *100
1	2	3	4	5	6
Zasiewy	193,7	100,0	173,7	100,0	-10,3
Zboża	176,2	90,9	85,5	49,2	-51,4
Strączkowe jadalne	1,2	0,6	4,8	2,8	300,4
Ziemniaki	168,0	86,7	66,4	38,2	-60,5
Rośliny przemysłowe	6,1	3,1	10,5	6,1	72,1
Buraki cukrowe	5,4	2,7	4,5	2,6	-16, 7
Rzepak	0,7	0,3	5,3	3,1	657,1

Źródło: jak w tabl.II.3.2.1.

W latach 2002-2010 nastąpiły również zmiany w liczbie gospodarstw analizowanego typu posiadających określone rodzaje upraw. Liczba tych z zasiewami uległa ograniczeniu w mniejszym stopniu niż tych prowadzących uprawę zbóż (tabl. II.3.2.7.). Ponadto dość dużo gospodarstw rezygnowało z uprawy buraków cukrowych i ziemniaków, wzrosła natomiast liczba gospodarstw z uprawą rzepaku, ale należy nadmienić, że zjawiska te wystąpiły we wszystkich typach analizowanej zbiorowości. Ewenementem był wzrost zainteresowania uprawą roślin strączkowych jadalnych, który mógł być podyktowany potrzebą poprawy struktury upraw z agrotechnicznego punktu widzenia oraz pozyskania dodatkowych przychodów.

O poprawie wykorzystania użytków rolnych może też świadczyć fakt, że w omawianej zbiorowości wzrósł udział gospodarstw stosujących zarówno nawożenie mineralne (z 70% do 75%) jak i organiczne, pochodzenia zwierzęcego (z 78,3% do 88,3%). Pod

¹⁶ Zmniejszenie to byłoby jeszcze nieco większe jeśliby uwzględnić w 2010 roku użytki rolne nie będące w kulturze.

względem tego ostatniego wskaźnika, gospodarstwa analizowanego typu korzystnie prezentują się na tle ogółu gospodarstw prowadzących działalność rolniczą i gospodarstw pozostałych typów.

Pozytywnym zjawiskiem był z pewnością wzrost udziału w analizowanej zbiorowości gospodarstw stosujących nawożenie mineralne wieloskładnikowe. Natomiast niekorzystnym zjawiskiem zmniejszenie się, i tak już niewielkiego udziału gospodarstw stosujących nawozy wapniowe (z 14,8% do 11,6%), a także nawozy fosforowe i potasowe. Ta tendencja występuje we wszystkich typach gospodarstw, niejednokrotnie z jeszcze większym natężeniem. Utrzymanie się takiego stanu, byłoby bardzo niekorzystne z punktu widzenia chociażby samej efektywności stosowanego nawożenia.

Tabl.II.3.2.8.Gospodarstwa osób fizycznych specjalizujących się w chowie zwierząt wypasowych stosujące nawożenie na tle ogółu gospodarstw z działalnością rolniczą i wybranych typów rolniczych* (w % ogółu gospodarstw danej grupy)

Gospodarstwa	Z działalnością rolniczą		Typy ogółem		Typ 4		Typ 1		Typ 5	
	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Z użytkami rolnymi	99,2	99,3	99,2	99,3	97,7	99,2	100,0	100	94,6	95,0
Z nawożeniem mineralnym	66,2	66,2	66,9	75,2	70,0	74,9	53,8	76,8	60,0	56,0
Azotowe	57,9	91,3	58,5	91,8	61,2	96,3	43,0	89,5	55,2	92,7
Fosforowe	57,9	13,2	58,5	13,4	61,2	19,6	43,0	10,9	55,2	10,8
Potasowe	38,5	12,7	39,0	12,8	39,1	20,7	26,0	9,9	39,9	11,1
Wieloskładnikowe	46,4	58,3	46,9	58,8	42,9	55,9	37,1	56,9	45,9	62,4
Z nawożeniem wapniowym	19,0	9,5	19,2	10,9	14,8	11,6	13,0	8,7	23,5	10,8
Z nawożeniem organicznym pochodzenia zwierzęcego	53,3	46,6	54,0	53,6	78,3	88,3	22,0	30,4	58,1	54,2

* do porównań wybrano typ 1- gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych i typ 5- gospodarstwa specjalizujące się w zwierzętach ziarnożernych

Źródło: jak w tabl.II.3.2.1.

W zbiorowości omawianych gospodarstw zaszły także znaczące zmiany w strukturze osób kierujących gospodarstwami przez różny okres czasu. Zmniejszył się udział kierujących gospodarstwem do 1 roku (z 9,2% do 1,5%), a wzrósł wyraźnie, kierujących ponad 11 lat (65,2% do 74,6%). Podobne zmiany zaszły w gospodarstwach ogółem i we wszystkich typach gospodarstw. Z tych danych wynika, że odmłodzenie kierujących gospodarstwami osób fizycznych nastąpiło przed 2002 rokiem. To odmłodzenie było jednak nieco mniejsze w analizowanych gospodarstwach niż w gospodarstwach ogółem i znacznie mniejsze niż w typach gospodarstw rozwijających się dynamicznie, a więc tych specjalizujących się w uprawach trwałych (w 2002 roku 29,3% kierujących ze stażem do 1 roku) i tych z chowem

zwierząt żywionych paszami treściwymi. W tym ostatnim przypadku zapewne ze względu na dynamiczny rozwój drobiarstwa. Należy także zauważyć, że w gospodarstwach z chowem zwierząt żywionych paszami objętościowymi udział kierujących, ze stażem ponad 20 lat był znacznie większy niż w pozostałych typach gospodarstw, a w szczególności w typach specjalizujących się w produkcji roślinnej i podobny jak w gospodarstwach specjalizujących się w chowie zwierząt (tabl.II.3.2.9.). Może to być symptom wskazujący na niekorzystne zmiany jakie zachodzą wśród producentów rolnych prowadzących gospodarstwa z produkcją wymagającą codziennego doglądu przez cały rok. Takie zjawisko występuje już w innych krajach unijnych, a skutkiem tego jest np. rezygnacja z produkcji mleka.

Tabl.II.3.2.9. Liczba gospodarstw z chowem zwierząt żywionych paszami objętościowymi na tle ogółu gospodarstw z działalnością rolniczą i wybranych typów rolniczych* według lat kierowania gospodarstwem przez osobę kierującą w latach 2002 i 2010 (w procentach ogółu gospodarstw danej grupy)

Lata kierowania	Z działalnością rolniczą		Typy ogółem		Typ 4		Typ 1		Typ 5	
	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010
Do 1 roku	11,5	2,1	10,9	1,9	9,2	1,5	12,1	2,1	15,8	1,9
2- 5 lat	10,5	11,7	10,5	10,9	9,1	9,7	12,6	12,2	9,4	9,3
6-10 lat	18,2	17,3	18,3	16,5	16,6	14,2	19,9	18,9	16,9	14,2
11-20 lat	27,4	32,5	27,6	33,1	26,8	33,8	25,2	33,3	29,3	31,1
21 lat i więcej	32,4	36,4	32,7	37,7	38,4	40,8	30,2	33,6	28,7	43,5

* do porównań wybrano typ 1- gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych i typ 5- gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi

Źródło: jak w tabl.II.3.2.1.

Przedstawione wyżej zmiany zachodzące w gospodarstwach specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi, a więc wzrost powierzchni użytków rolnych (o 148%) i pogłowia utrzymywanych zwierząt, przy jednoczesnej poprawie wyposażenia technicznego i ich struktury obszarowej, a także rosnącej koncentracji stad zwierząt, spowodowały, że nakłady pracy w tych gospodarstwach¹⁷ wzrosły o około 17% (tabl. II.3.2.10.).

Nakłady pracy w 2010 to w 98,2% nakłady pracy użytkownika i jego rodziny, a w 1,8% pracy najemnej. Komentując tę proporcję należy jednak zauważyć, że wkład pracy najemnej w analizowanym okresie relatywnie wzrósł. Jeśli uwzględnić, że w 2002 roku do pracy najemnej zostały zaliczone nakłady pracy członków rodziny nie mieszkających

¹⁷ W 2002 roku członkowie rodziny nie mieszkający z użytkownikiem gospodarstwa zostali zaliczeni do pracowników najemnych. W 2010 roku takich osób było około 220 tys. jednak ich wkład pracy w przeliczeniu na AWU był niewielki. W 2002 roku poza tym w nakładach pracy nie ujęto pomocy sąsiedzkiej i pracowników kontraktowych

z użytkownikiem gospodarstwa, to dochodzi się do wniosku, że w analizowanym okresie nakłady pracy najemnej podwoiły się.

Tabl.II.3.2.10. Nakłady pracy w AWU w gospodarstwach specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002 rok		2010 rok	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
Członkowie rodziny użytkownika (wraz z użytkownikiem)	298598	98,8	348103	98,2
Pozostali pracownicy	3663	1,2	6456	1,8
w tym:				
stali najemni	.	.	3750	1,1
najemni pracujący dorywczo	.	.	1632	0,5
pomoc sąsiedzka	.	.	879	0,0
kontraktowi	.	.	195	0,0
Razem osoby pełnozatrudnione	302261	100,0	354559	100,0
Pełnozatrudnieni /gospodarstwo	1,35	.	1,71	.

Źródło: jak w tabl.II.3.2.1.

Średnie nakłady pracy w gospodarstwie specjalizującym się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi kształtowały się w 2002 roku na poziomie 1,3-1,4 AWU, a w 2010 rok wzrosły już do 1,71 AWU. Zatem mimo substytucji pracy kapitałem, jaka zachodziła w polskich gospodarstwach szczególnie w latach 2005-2010 w związku z absorpcją unijnych funduszy, gospodarstwa analizowanego typu powiększyły przeciętne nakłady pracy o 27%.

Jednocześnie należy odnotować, że w analizowanej zbiorowości gospodarstw występował najwyższy odsetek użytkowników, dla których praca w swoim gospodarstwie była wyłącznym zajęciem. Z pewnością, wynika to z charakteru produkcji tych gospodarstw, w tym głównie gospodarstw produkujących mleko. Odsetek takich użytkowników był duży (prawie 75%) również w typie 7 z chowem różnych gatunków zwierząt, natomiast relatywnie mniejszy w typie 1– specjalizacja w uprawach polowych (51,5%) i typie 3 – specjalizacja w uprawach trwałych (56,7%).

Analiza struktury pozostałych nakładów pracy w 2010 roku wykazała, iż największą grupą w tej zbiorowości byli stali pracownicy najemni. Zatem gospodarstwa z chowem zwierząt żywionych w systemie wypasowym, jeżeli decydowały się na angażowanie pracy najemnej to zatrudniały przeważnie pracowników na stałe. Znacznie mniejszy udział pracowników mieli pracownicy sezonowi (dorywczy), natomiast pomoc sąsiedzka i praca kontraktowa były w tej zbiorowości zjawiskiem marginalnym.

Jak już wspomniano przy okazji omawiania rosnących nakładów pracy w analizowanym typie gospodarstw, lata 2002-2010, a szczególnie po akcesji to okres nasilonego

procesu modernizacji posiadanej bazy maszynowej. Zmiany te można dość dobrze prześledzić na danych dotyczących wyposażenia gospodarstwa w ciągniki. W przypadku analizowanej zbiorowości, liczba gospodarstw posiadających ciągniki wzrosła z 134,2 tys. w roku 2002 do 169,7 tys. w roku 2010, zatem o około 21% (tabl. II.3.2.11.).

Tabl.II.3.2.11. Liczba gospodarstw (w tys.) specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi prowadzących działalność rolniczą i posiadających ciągniki różnej mocy w latach 2002 i 2010 (tys.)

Wyszczególnienie	2002		2010		Różnica w procentach [(4-2)/2]*100
	W liczbach bezwzględnych	W odsetkach do liczby gospodarstw tej grupy ogółem	W liczbach bezwzględnych	W odsetkach do liczby gospodarstw tej grupy ogółem	
1	2	3	4	5	6
Liczba gospodarstw z ciągnikami, w tym o mocy:	134,2	100,0	169,7	100,0	20,9
do 15 kW	8,7	6,5	5,8	3,4	-48,4
15-25	41,9	31,2	79,9	47,1	47,6
25-40	56,4	42,0	77,5	45,7	27,2
40-60	44,2	32,9	58,2	34,3	24,0
60-100	9,9	7,4	32,4	19,1	69,3
100 i więcej	2,2	1,6	3,3	1,9	32,9
Gospodarstwa bez ciągnika	90,0	67,1	38,0	22,4	-57,8

Źródło: jak w tabl.II.3.2.1.

Znacznym zmianom uległa również liczba gospodarstw wyposażonych w ciągniki wyróżnione według ich mocy. W 2010 roku w stosunku do sytuacji z 2002 roku najsilniej wzrosła liczba gospodarstw dysponujących ciągnikami o mocy 60-100 kW (82-136 KM). Podobnie jak w przypadku struktury upraw, tak i w tym wypadku było to podyktowane zmianami technicznymi w procesie przygotowywania pasz, głównie kiszonek i sianokiszonek. W mniejszym natomiast stopniu wzrosła liczba gospodarstw z ciągnikami małymi, o mocy 15-25 kW i 25-40 kW, które były przydatne w pracy w zagrodzie, przy transporcie pasz, jak również przy ich zadawaniu.

Znacząco, bo o 1081 wzrosła liczba gospodarstw w analizowanym typie posiadających ciągniki o mocy powyżej 100 kW, a więc bardzo duże. Były one wykorzystywane na ogół do prac z nowoczesnymi wysokowydajnymi maszynami uprawowymi, jak również do zbioru i transportu zielonej masy przyczepami wielkogabarytowymi.

Uwzględniając fakt, iż w latach 2002-2010 zmniejszeniu uległa liczba gospodarstw bez ciągnika (ich udział w łącznej liczbie gospodarstw analizowanego typu zmniejszył się odpowiednio z 50,5% do 22,6%) oraz posiadających ciągniki do 15kW (20KM), a więc

o najmniejszej mocy można stwierdzić, że obok koncentracji i intensyfikacji produkcji jakie zachodziły w latach 2002-2010 w gospodarstwach analizowanego typu, postępowała również zmiana w technikach produkcji służąca podnoszeniu wydajności pracy. Zmiany te wymusiły na gospodarstwach znaczne powiększenie liczby oraz mocy posiadanych ciągników.

Podobne zmiany, jak w przypadku wyposażenia omawianego typu gospodarstw w ciągniki, widoczne były również w wyposażeniu w poszczególne maszyny rolnicze (tabl.II.3.2.12). W gospodarstwach analizowanego typu, mimo spadku zainteresowania uprawą zbóż, znacznie wzrosła liczba tych z własnym kombajnem zbożowym. Znacznie poprawiło się również wyposażenie w agregaty do uprawy roli. Przeszło dwukrotnie więcej gospodarstw dysponowało poza tym w 2010 roku ładowaczem, który jak wiadomo choćby w przypadku tak bardzo rozpropagowanej ostatnio techniki produkcji paszy w balotach cylindrycznych, jest narzędziem nieodzownym. W dalszym ciągu jednak znaczna część analizowanych gospodarstw, bo niespełna 50 tys. (w 2002 114 tys.) nie dysponowała własnym parkiem maszynowym.

Tabl. II.3.2.12. Liczba gospodarstw (w tys.) specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi i wyposażonych w wybrane rodzaje maszyn i urządzeń rolniczych w latach 2002 i 2010 roku

Gospodarstwa	2002	2010	Różnica w procentach
Ogółem z maszynami i urządzeniami rolnicze	110,9	160,6	144,9
Z kombajnami zbożowymi	12,3	28,9	235,8
Z kombajnami ziemniaczanymi	9,2	15,0	162,6
Z silosokombajnami	4,3	6,6	150,8
Z kosiarkami ciągnikowymi	90,9	139,0	152,9
Z ładowaczami	30,6	69,6	227,2
Z agregatami uprawowymi	21,9	73,6	336,5
Z dojarkami bańkowymi	60,4	80,6	133,4
Z dojarki rurociągowymi	5,0	20,2	403,3
Z konwiowymi schładzarkami do mleka	34,4	12,8	37,2
Ze zbiornikowymi schładzarkami do mleka	36,2	74,9	207,0
Gospodarstwa bez maszyn	113,5	47,1	-58,5

Źródło: jak w tabl.II.3.2.1.

Jeszcze bardziej nasilony był proces modernizacji maszyn i urządzeń potrzebnych do produkcji mleka. W latach 2002- 2010 ponad dwukrotnie wzrosło wyposażenie gospodarstw w zbiornikowe schładzarki do mleka, przy spadku liczby gospodarstw wykorzystujących przestarzałe, mało wygodne schładzarki konwiowe. Na rozwój techniki doju wskazywał również czterokrotny wzrost zaopatrzenia gospodarstw w dojarki rurociągowo.

Wnioski

Z przeprowadzonej analizy gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi (gospodarstwa typu 4, gospodarstwa z chowem zwierząt w systemie wypasowym) wynika, iż gatunkiem mającym dominujące znaczenie w strukturze chowu zwierząt było i jest bydło, ze szczególnym wskazaniem na krowy mleczne. Pogłowie bydła w analizowanych gospodarstwach do momentu wejścia Polski do UE wykazywało tendencje malejące. Po akcesji jednak, widoczny stał się proces odbudowywania stad, który jednakże osłabł znacząco w latach 2008-2010.

W całym analizowanym okresie w gospodarstwach omawianego typu widoczne były procesy koncentracji i specjalizacji w chowie utrzymywanych zwierząt. Procesy te były ściśle powiązane z procesem przemieszczania chowu zwierząt do gospodarstw większych obszarowo (powyżej 20 ha użytków rolnych). Postępował jednocześnie proces upraszczania struktury produkcji (ubywało gospodarstw utrzymujących po kilka gatunków zwierząt), co oznaczało zarazem wzrost stopnia specjalizacji gospodarstw.

Liczba gospodarstw, które zakwalifikowano do typu 4, specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowym zmniejszyła się w latach 2002-2010 z 224,3 tys. do 207,7 tys. (o 7,4%), jednak dynamika zmniejszania się analizowanej zbiorowości była zdecydowanie mniejsza niż gospodarstw rolnych ogółem. W rezultacie udział gospodarstw analizowanego typu w strukturze zarówno gospodarstw ogółem, jak i gospodarstw prowadzących działalność rolniczą wzrósł z 10,5 do 12,8%.

W zbiorowości gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi wzrósł znacząco w latach 2002-2010 udział gospodarstw większych ekonomicznie. Największy wzrost udziału w tej zbiorowości zaobserwowano w grupie o wielkości 16-40 ESU (o 8,6 p.p), a więc rozwojowych. Obserwowane wzrosty udziału grup gospodarstw większych ograniczyły udział gospodarstw o małej i bardzo małej wielkości ekonomicznej, dalej jednak miały one w 2010 roku zdecydowanie największy udział.

Spadkowi liczby gospodarstw analizowanego typu towarzyszył wzrost o 48% powierzchni użytków rolnych będących w ich dyspozycji. Kolejnym, pozytywnym aspektem, było zmniejszenie się udziału w tej zbiorowości gospodarstw nie posiadających użytków rolnych z 2,3% do 0,8%. Zatem, przy wzroście średniej wielkości posiadanych stad zwierząt (np. bydła z 7 do 11 szt.), średnia powierzchnia gospodarstw wzrosła z 7,7 do 12,4 ha UR.

Zaobserwowano, iż w analizowanym okresie nie nastąpiły w gospodarstwach specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi większe zmiany w strukturze gruntów ogółem, według ich rodzaju i przeznaczenia. Praktycznie nie uległ

zmianie duży udział użytków zielonych w powierzchni użytków (przeszło 40%). Odnotowano jednak, iż zgodnie z aktualnymi trendami w żywieniu bydła mlecznego, udział łąk trwałych w strukturze użytków rolnych wzrósł z 26,1 do 32,6%, a pastwisk zmniejszył się z 17,3 do 11,2%.

Przy niewielkich zmianach w strukturze posiadanych gruntów, zaobserwowano zmiany w liczbie gospodarstw z określonymi rodzajami upraw. W analizowanym okresie, znacznie zmalał udział gospodarstw prowadzących uprawę zbóż, ziemniaków oraz buraków cukrowych, rosła natomiast liczba tych z plantacjami rzepaku oraz z uprawą roślin strączkowych jadalnych.

W latach 2002-2010 wzrósł udział gospodarstw omawianego typu stosujących zarówno nawożenie mineralne (z 70% do 75%), jak i organiczne, pochodzenia zwierzęcego (z 78,3% do 88,3%). Pod względem tego ostatniego wskaźnika, omawiane gospodarstwa korzystnie prezentowały się na tle ogółu gospodarstw prowadzących działalność rolniczą i gospodarstw pozostałych typów.

W zbiorowości, dla której dokonano analizy, nakłady pracy w przeliczeniu na jedno gospodarstwo wzrosły w latach 2002 i 2005 z 1,34 AWU do 1,71 AWU, czyli o 27,6%. W 2010 roku były to w 98,2% nakłady pracy użytkownika i jego rodziny, a w 1,8% pracy najemnej.

Lata 2002-2010, a szczególnie okres po akcesji do UE, to lata nasilonego procesu mechanizacji oraz modernizacji posiadanej bazy maszynowej w gospodarstwach zakwalifikowanych do zbiorowości specjalizującej się w chowie zwierząt żywionych paszami objętościowymi. Liczba gospodarstw posiadających ciągniki wzrosła o 21%, przy wyraźnym ograniczeniu wykorzystania ciągników przestarzałych, o małej mocy, na rzecz sprzętu nowego, dostosowanego do aktualnych wymagań technicznych. Poprawie uległo również zaopatrzenie w zakresie całego parku maszynowego, ale mimo to analizowane gospodarstwa nadal cechowały się wysoką pracochłonnością względem innych typów rolniczych.

Literatura:

1. *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2010 roku*. Powszechny Spis Rolny 2010. GUS, Warszawa 2012, s. 370-385
2. *Raport z wyników*. Powszechny Spis Rolny 2010. GUS, Warszawa 2011, s. 66-91
3. *Gospodarstwa Rolne – grupy obszarowe, a kierunki produkcji*. GUS, Warszawa, czerwiec 2005, s.126-143
4. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa i Obszarów Wiejskich*. GUS 2008, Warszawa 2009, s. 465-484
5. *Wyniki Powszechnego Spisu Rolnego 2002*. Powszechny Spis Rolny 2002. GUS, Warszawa 2003, s.62-88

II.4. GOSPODARSTWA SPECJALIZUJĄCE SIĘ W CHOWIE ZWIERZĄT ŻYWIONYCH PASZAMI TREŚCIWYMI

W naszym kraju są nadal regiony, gdzie zwierzęta należące do analizowanej grupy (chodzi o trzodę chlewną i drób) żywione są nadal zarówno paszami treściwymi, jak i objętościowymi. W rozdziale wzięto pod uwagę, poza trzodą chlewną, tylko drób kurzy. W 2010 roku udział tego ostatniego wynosił 84,4% pogłowia drobiu ogółem w gospodarstwach indywidualnych, co świadczy o drugorzędnym znaczeniu innych gatunków drobiu.

O znaczeniu gospodarstw charakteryzowanej grupy świadczy to, że w tym samym 2010 roku w ich posiadaniu znajdowało się 54,2% pogłowia trzody chlewnej i 81,3% pogłowia drobiu kurzego (kur oraz broilerów kurzych) w zestawieniu na tle krajowego pogłowia tych zwierząt.

W analizowanym okresie (lata 2002-2010) wystąpiły procesy koncentracji zwierząt w stadach. Średnia liczba zwierząt w stadzie trzody chlewnej wzrosła w skali kraju sześciokrotnie (odpowiednio z 6,4 szt. do 38,4 szt.), w stadzie kur ponad czterokrotnie (odpowiednio z 17,6 szt. do 78,0 szt.) i prawie dwukrotnie (odpowiednio z 605,5 szt. do 1030,6 szt.) w przypadku broilerów kurzych. Złożyły się na to dwojakiemu rodzaju zjawiska. Jedno polegające na rezygnacji części gospodarstw z chowu zwierząt na małą skalę, drugie zaś na wzroście liczebności stad w pozostałych gospodarstwach. Liczba gospodarstw utrzymujących trzodę chlewną uległa ograniczeniu o około 48%, kury o około 33%, a broilery kurze o 50%. Wzrosła natomiast nieznacznie, bo o 6% (odpowiednio z 9513 do 10094) liczba gospodarstw ze stadem 200 i więcej sztuk trzody chlewnej, a spadła o 26% (odpowiednio z 1463 do 1081) ze stadem kur liczącym co najmniej 2000 sztuk i o około 14% (z 2714 do 2336) liczba tych z broilerami kurzymi w liczbie 3000 lub więcej sztuk.

W tabeli II.4.1 przedstawiono zmiany w liczbie gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi w latach 2002-2010 z uwzględnieniem grup obszarowych. Jak wynika z tych danych, liczba gospodarstw analizowanego typu zwiększyła się z 97,5 tys. w 2002 roku do 130,7 tys. w roku 2010, a więc o 34%. Trzeba podkreślić, że była to sytuacja wyjątkowa, bowiem liczba gospodarstw we wszystkich innych analizowanych typach uległa zmniejszeniu. Co więcej, nastąpił wzrost najmniejszych obszarowo gospodarstw analizowanego typu, tych o powierzchni do 1 ha włącznie użytków rolnych o 53,7%, zaś tych z powierzchnią 1-5 ha użytków rolnych o 40,5%.

Tabl.II.4.1. Liczba gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywnych paszami treściwymi według powierzchni użytków rolnych w grupach obszarowych w latach 2002 i 2010

Grupy obszarowe gospodarstw w ha	2002		2010		Różnica w procentach [(4-2)/2] *100
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	
1	2	3	4	5	6
Ogółem kraj	97524	100,0	130695	100,0	34,0
Do 1 ha włącznie	28467	29,2	43743	33,4	53,7
1-2	13862	14,2	17623	13,5	27,1
2-3	7111	7,3	11078	8,5	55,8
3-5	9204	9,4	13693	10,5	48,8
5-10	14881	15,3	19580	15,0	31,6
10-15	9692	9,9	10079	7,7	4,0
15-20	5434	5,6	5334	4,1	-1,8
20-30	4825	5,0	4796	3,7	-0,6
30-50	2738	2,8	3047	2,3	11,3
50-100	985	1,0	1331	1,0	35,1
100 ha i więcej	325	0,3	391	0,3	20,3

Źródło: obliczenia własne na podstawie Powszechnego Spisu Rolnego 2010 i opracowania „Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe a kierunki produkcji”, GUS, Warszawa, czerwiec 2005 rok.

W strukturze gospodarstw według grup obszarowych wzrósł udział najmniejszych (do 5 ha) z 60,1% w 2002 roku do 65,9% w 2010 roku, więc średnia powierzchnia gospodarstwa analizowanego typu niemal nie zmieniła się (1,06 ha w 2002 roku i 1,05 ha w 2010 roku).

Wśród gospodarstw większych powierzchniowo wzrosła o 31,6% liczba tych z grupy 5-10 ha, ale zmiana nie powstrzymała przed spadkiem ich udziału w strukturze z 15,3 do 15,0%. Gospodarstwa o powierzchni użytków rolnych mieszczące się w przedziale 10-15 ha zmieniły swoją liczebność z 9,7 do 10,1 tys. (wzrost o 4%), przy czym ich udział w strukturze spadł z 9,9 do 7,7%.

W grupie obszarowej 15-20 ha użytków rolnych odnotowano spadek liczby gospodarstw o 1,8%, a wśród tych o powierzchni 20-30 ha spadek o 0,6%, co jednocześnie oznacza spadek udziału w strukturze odpowiednio z 5,6% do 4,1% oraz z 5,0% do 3,7%. W liczbach bezwzględnych spadek ten wynosił 129 gospodarstw. O 729 wzrosła natomiast liczba gospodarstw z powierzchnią 30 ha użytków rolnych i więcej, a więc był to wzrost znaczący. Można z dużą dozą prawdopodobieństwa założyć, że wspomniany wyżej spadek liczby gospodarstw o powierzchni 15-20 ha i 20-30 ha oznaczał ich przesunięcie (a przynajmniej przesunięcie się ich części) do grupy obszarowo większej poprzez zwiększenie powierzchni użytków rolnych.

Przedstawione wyżej zmiany spowodowały w efekcie wzrost udziału gospodarstw z chowem zwierząt żywionych paszami treściwymi w liczbie wszystkich gospodarstw prowadzących działalność rolniczą z 4,5% do 7%

Liczbę i strukturę gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi według wielkości ekonomicznej w latach 2002 i 2010 przedstawiono w tabeli II.4.2. W obu porównywanych latach dominowały w tej strukturze gospodarstwa bardzo małe pod względem wielkości ekonomicznej (do 2 ESU), a ponadto ich udział wzrósł z 47,8% do 59%, tj. o 11,2 p.p.

Tabl.II.4.2. Liczba gospodarstw specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi według wielkości ekonomicznej w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	Ogółem	Wielkość ekonomiczna (ESU)									
		0-2	2-4	4-6	6-8	8-12	12-16	16-40	40-100	100-250	≥250
		2002									
W liczbach bezwzględnych	97524	46624	10273	6704	5079	7786	5523	11603	3212	556	164
W odsetkach	100,0	47,8	10,5	6,9	5,2	8,0	5,6	11,9	3,3	0,6	0,2
		2010									
W liczbach bezwzględnych	130695	77050	11440	8165	5646	7701	4821	10343	4302	1029	197
W odsetkach	100,0	59,0	8,8	6,2	4,3	5,9	3,7	7,9	3,3	0,8	0,1

Źródło: jak w tabeli II.4.1.

Na trzydziestoczworoprocentowy wzrost łącznej liczby analizowanych gospodarstw wpłynął bardzo duży, bo wynoszący 79% wzrost liczby gospodarstw najmniejszych ekonomicznie. W okresie tym zwiększyła się również liczba gospodarstw bardzo dużych (100-250 ESU) i największych (ponad 250 ESU), nadal jednak udział każdej z obu tych grup był niewielki i nie przekraczał w 2010 roku 1% całości.

Regionalne zróżnicowanie pod względem liczby gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi prezentuje tabela II.4.3. Wynika z niej, że na ponad 30% wzrost liczby tych gospodarstw w skali kraju złożyła się przede wszystkim sytuacja w województwach: podkarpackim (wzrost o 3,3 razy), świętokrzyskim i małopolskim (2,2 razy) oraz lubelskim (wzrost dwukrotny). Trzy pierwsze, są to województwa o dużym rozdrobnieniu, z małymi gospodarstwami produkującymi często głównie na własne potrzeby, utrzymującymi trzodę chlewną i inne zwierzęta żywione w sposób tradycyjny, na co wskazuje stosunkowo duży udział tych województw w krajowej produkcji ziemniaków. Wzrost liczby gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi o około 1/3 odnotowano również w województwach: śląskim, mazowieckim i łódzkim.

Tabl.II.4.3. Liczba gospodarstw specjalizujące się w chowie zwierząt żywnych paszami treściwymi według województw w latach 2002 i 2010

Województwa	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
Polska	97524	100,0	130695	100,0
Dolnośląskie	3550	3,6	4130	3,2
Kujawsko – pomorskie	7880	8,1	7454	5,7
Lubelskie	5898	6,0	12 275	9,4
Lubuskie	2274	2,3	2434	1,9
Łódzkie	7570	7,8	10245	7,8
Małopolskie	7250	7,4	16206	12,4
Mazowieckie	9203	9,4	12006	9,2
Opolskie	3972	4,1	4174	3,2
Podkarpackie	4337	4,4	14360	11,0
Podlaskie	2896	3,0	3405	2,6
Pomorskie	3289	3,4	3312	2,5
Śląskie	7784	8,0	10846	8,3
Świętokrzyskie	2489	2,6	5551	4,2
Warmińsko-mazurskie	3726	3,8	3913	3,0
Wielkopolskie	23159	23,8	18236	14,0
Zachodniopomorskie	2247	2,3	2147	1,6

Źródło: jak w tabeli II.4.1.

W trzech województwach zaznaczył się w obserwowanych latach spadek liczby analizowanych gospodarstw. Zjawisko to miało miejsce w województwach: wielkopolskim (o 1,3%), kujawsko-pomorskim (o 5,4%) oraz zachodniopomorskim (o 4,5%). Dwa pierwsze zajmowały od lat czołowe miejsca w kraju pod względem udziału żywca wieprzowego w strukturze towarowej produkcji rolniczej, a także w produkcji żywca drobiowego (województwo wielkopolskie w 2007 roku 18,6% – największy udział w krajowej produkcji [Wybrane elementy 2009]). W produkcji brojlerów prym wiodła Wielkopolska i południowa część Polski. Zagłębiem indyczym kraju był natomiast teren Warmii i Mazur oraz województwo lubuskie.

Brakowi postępu we wzroście powierzchni użytków rolnych gospodarstw analizowanego typu towarzyszyły znikome zmiany poziomu zatrudnienia (tabl. II.4.4). O 3,1 p.p. wzrósł udział w nakładach pracy członków rodziny użytkowników gospodarstw, stanowiąc w 2010 roku aż 94,2% wszystkich nakładów pracy liczonych w AWU.

Tabl.II.4.4. Nakłady pracy w AWU w gospodarstwach specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi w latach 2002-2010

Wyszczególnienie	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
Członkowie rodziny użytkownika (wraz z użytkownikiem)	101044	91,1	139655	94,2
Pozostali pracownicy	9864	8,9	8551	5,8
w tym:				
stali najemni	.	.	6804	4,6
najemni pracujący dorywczo	.	.	1266	0,9
pomoc sąsiedzka	.	.	312	0,2
kontraktowi	.	.	169	0,1
Razem osoby pełnozatrudnione	110908	100,0	148206	100,0
Pełnozatrudnieni /gospodarstwo	1,137	x	1,134	x

Źródło: jak w tabeli II.4.1.

Chów trzody chlewnej i drobiu zaliczany jest do bardziej pracochłonnych rodzajów produkcji rolniczej, a potwierdzeniem tego jest wielkość nakładów pracy na jedno gospodarstwo wynosząca w latach 2002 i 2010 odpowiednio 1,137 i 1,134 AWU, przy średniej 0,97 dla wszystkich gospodarstw osób fizycznych prowadzących działalność rolniczą w 2010 roku.

Porównanie między rokiem 2002, a 2010 okresu pracy (tabl. II.4.5) w gospodarstwie osoby kierującej skłania do wniosku, że dominowały te z długim, bo ponad 11-letnim stażem. Ich udział wynosił odpowiednio 58% i 74,6%. Natomiast znacznie, bo o 84%, tj. o 13,8 p.p w stosunku do 2002 roku zmalała grupa osób rozpoczynających działalność kierowniczą (staż do 1 roku).

Tabl.II.4.5. Liczby gospodarstw różniących się latami prowadzenia gospodarstw przez osoby kierujące w latach 2002 i 2010

Lata praktyki kierowniczej	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
do 1 roku	15361	15,7	2508	1,9
2-5	9127	9,4	12160	9,3
6-10	16528	16,9	18550	14,2
11-20	28566	29,3	40621	31,1
21 lat i więcej	27942	28,7	56856	43,5
Razem	97524	100,0	130695	100,0

Źródło: jak w tabeli II.4.1.

Jest prawdopodobne, że na to zjawisko złożyły się przyczyny dwojakiego rodzaju. Jedną mógł być wzrost liczby gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi przed początkiem analizowanego okresu. Drugą przyczyną natomiast mogło być zjawisko dywestycji, polegające na ograniczaniu działalności w gospodarstwie rolnym. Rolnicy z uwagi na podeszły wiek lub podejmowanie pracy poza swoim gospodarstwem rezygnowali z chowu bydła i prowadzenia bardziej pracochłonnych upraw. Kontynuowanie chowu trzody pozwalało im wykorzystać zasoby pasz własnych (pozbawiali się kłopotów związanych ze sprzedażą niewielkich ilości zbóż, niekiedy niskiej jakości) i utrzymywali produkcję, która mogła bezpośrednio zaspokajać część potrzeb żywnościowych rodzin.

Wśród gospodarstw rolnych z chowem zwierząt żywionych paszami treściwymi w 2002 roku było 92,2 tys. gospodarstw z użytkami rolnymi, 24,5 tys. z lasami, 6,7 tys. z gruntami ugorowanymi (tabl. II.4.6). W 2010 roku liczba gospodarstw z użytkami rolnymi wzrosła o około 32 tys. (o 34,7%), z lasami o 26 tys. (o 106,5%), z ugorami o 11 tys. ha (o 171,1%) oraz pozostałymi gruntami o 31 tys. ha (o 33,7%).

Tabl.II.4.6. Liczba gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi użytkujących grunty* w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach (3-2)/2*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Użytki rolne	92220	124190	34,7
Lasy	24518	50629	106,5
Grunty ugorowane	6718	18213	171,1
Pozostałe grunty	92054	123061	33,7

*¹⁾ udział gospodarstw tej grupy bez użytków rolnych wyniósł 5,4% w 2002 roku, w 2010 roku natomiast 5%.

Źródło: jak w tabeli II.4.1.

Między rokiem 2002 a 2010 wystąpił spadek liczby gospodarstw z zasiewami o 5,3% i z pastwiskami trwałymi utrzymanymi w dobrej kulturze rolnej o 20,5%, natomiast wzrost o 171,1% liczby gospodarstw z ugorami (tabl. II.4.7).

Tabl.II.4.7. Liczba gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi z użytkami rolnymi w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach (3-2)/2*100
	w liczbach bezwzględnych	w liczbach bezwzględnych	
1	2	3	4
Użytki rolne	92220	124190	34,7
Zasiewy	73657	69724	-5,3
Ugory	6718	18213	171,1
Ogrody przydomowe	.	36643	.
Łąki trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	46817	66909	42,9
Pastwiska trwale utrzymane w dobrej kulturze rolnej	11399	9067	-20,5
Sady	3952	7971	101,6

Źródło: jak w tabeli II.4.1.

Między analizowanymi latami wzrosła o 34,7% liczba gospodarstw z użytkami rolnymi, a jednocześnie (tabl. II.4.8) zwiększyła się powierzchnia użytków rolnych. Jednak wzrost tej powierzchni (o 13,3%) był niemal trzykrotnie mniejszy, co oznacza spadek średniej powierzchni użytków rolnych gospodarstwa z 8,4 ha w 2002 roku do 7,0 ha w 2010 roku (o 16,7%).

Tabl.II.4.8. Powierzchnia użytków rolnych (w ha) i jej wykorzystanie w gospodarstwach z chowem zwierząt żywionych paszami treściwymi w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2002 struktura %	2010	2010 struktura %	Różnica w procentach [(4-2)/2] *100
1	2	3	4	5	6
Użytki rolne	770700	100,0	873186	100,0	13,3
Zasiewy	650176	84,4	698822	80,0	7,5
Ugory	10873	1,4	32286	3,7	196,9
Ogrody przydomowe	.	.	4023	0,5	.
Łąki trwale utrzymywane w dobrej kulturze rolnej	.	8,6	91053	10,4	37,9
Pastwiska trwale utrzymywane w dobrej kulturze rolnej	.	1,8	10657	1,2	-25,1
Uprawy trwałe	.	.	4920	0,6	.
Sady	1594	0,2	4462	0,5	179,9
Pozostałe	27800	3,6	26963	3,1	-3,0

Źródło: jak w tabeli II.4.1.

Wyraźny wzrost udziału gospodarstw z lasami, gruntami ugorowanymi i innymi (poza lasami i gruntami ugorowanymi), a także wnioski płynące z analizy liczb zestawionych w tabelach II.4.7 i II.4.8 potwierdzają hipotezę o dużej roli zjawiska dywestycji w zmianach jakie zachodziły w gospodarstwach analizowanego typu w latach 2002-2012.

W omawianym okresie doszło do pogorszenia wykorzystania użytków rolnych (tabl. II.4.8). Zmniejszył się bowiem udział zasiewów (z 84,4 do 80,0%) w strukturze. Niewielka zmiana *in plus* dotyczyła udziału powierzchni sadów (z 0,2 do 0,5%) oraz łąk (z 8,6 do 10,4%). Natomiast udział powierzchni ugorowanej w strukturze użytków wzrósł z 1,4 do 3,7%. Jest to zjawisko szczególnie niepokojące, jeśli zwrócimy uwagę na fakt, że powierzchnia użytków rolnych w tym okresie wzrosła zaledwie o 13,3%. Można zatem przypuszczać, że część powierzchni w analizowanych gospodarstwach nie była wykorzystywana do produkcji pasz dla utrzymywanego inwentarza.

Tabl.II.4.9. Liczba gospodarstw z chowem zwierząt żywionych paszami treściwymi i posiadających ciągniki w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002		2010		Różnica w procentach [(4-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach do liczby gospodarstw tej grupy ogółem	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach do liczby gospodarstw tej grupy ogółem	
1	2	3	4	5	6
Liczba gospodarstw z	97524	100,0	130695	100,0	34,0
ciągnikami,	54082	55,5	72039	55,1	33,2
w tym o mocy:					
do 15 kW	1862	1,9	3082	2,4	65,5
15-25	14552	14,9	30943	23,7	112,6
25-40	24261	24,9	31651	24,2	30,5
40-60	22489	23,1	20157	15,4	-10,4
60-100	8122	8,3	11614	8,9	43,0
100 i więcej	2178	2,2	2343	1,8	7,6

Źródło: jak w tabeli II.4.1.

Producenci rolni o większej skali produkcji mieli po 2004 roku możliwość korzystania z dofinansowania z Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich. Wsparcie to było przeznaczane na modernizację maszyn oraz sprzętu rolniczego i było ono wykorzystywane przez większość gospodarstw analizowanego typu. Wyposażenie w ciągniki (tabl. II.4.9) uległo w latach 2002-2010 pewnej poprawie: ogółem przybyło 17,9 tys. (o 33,2%) gospodarstw wyposażonych w ciągniki. Nie zmienia to faktu, że nadal 45% gospodarstw tej grupy nie posiadała tego sprzętu. Należy pamiętać, że 59% ogółu gospodarstw analizowanego typu miało w 2010 roku wielkość ekonomiczną do 2 ESU oraz że 33,5% spośród nich dysponowało powierzchnią nieprzekraczającą 1 ha. W tej sytuacji zasadne było korzystanie z wynajmu ciągnika bądź z usług produkcyjnych, podobnie jak w przypadku maszyn i urządzeń wykorzystywanych do prowadzenia produkcji, o których będzie więcej informacji w dalszej części rozdziału.

Wzrosła o 1,2 tys. liczba gospodarstw wyposażonych w ciągniki o mocy do 15 kW, o ponad 15 tys. z ciągnikami o mocy 15-25 kW, o 7,4 tys. z ciągnikami o mocy 25-40 kW, o 3,4 tys. gospodarstw z ciągnikami o mocy 60-100 kW oraz o 165 gospodarstw wyposażonych w ciągniki o mocy 100 i więcej kW. Odnotowano spadek o 2,3 tys. gospodarstw z ciągnikami o mocy 40-60 kW.

Wzrosła w omawianym okresie o ponad połowę (o 53,6%) liczba gospodarstw wyposażonych w maszyny i urządzenia rolnicze (tabl. II.4.10), w tym najbardziej (o 74,6%) w agregaty uprawowe. W większości wybranych maszyn i urządzeń zachowany został stan z roku 2002, z tendencją spadkową w przypadku kombajnów ziemniaczanych (z 6,1 do 4,5%). To ostatnie zjawisko było zapewne spowodowane odchodzeniem przez większe gospodarstwa od żywienia zwierząt paszami, w których komponentem były ziemniaki.

Tabl.II.4.10. Liczba gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi i wyposażonych w wybrane maszyny i urządzenia rolnicze w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	2002		2010		Różnica w procentach [(4-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach do liczby gospodarstw tej grupy ogółem	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach do liczby gospodarstw tej grupy ogółem	
1	2	3	4	5	6
Z chowem zwierząt żywionych paszami treściwymi	97524	100,0	130695	100,0	34,0
Z maszynami ogółem	41016	42,1	63004	48,2	53,6
Z kombajnami					
Zbożowymi	12361	12,7	16417	12,6	32,8
Z kombajnami ziemniaczanymi	5910	6,1	5843	4,5	-1,1
Z kosiarkami					
ciągnikowymi	20431	20,9	24905	19,1	21,9
Z ładowaczami					
chwytałowymi	19462	20,0	22780	17,4	17,0
Z kopaczkami					
do ziemniaków	16658	17,1	22139	16,9	32,9
Z sadzarkami					
do ziemniaków	20321	20,8	24219	18,5	19,2
Z agregatami					
Uprawowymi	22013	22,6	38439	29,4	74,6

Źródło: jak w tabeli II.4.1.

W omawianym okresie (tabl. II.4.11) zwiększyła się o 24,9% liczba gospodarstw stosujących nawozy mineralne (NPK), ale w rzeczywistości wzrost ten przypisać można jedynie grupie nawozów azotowych. Jako pozytywne zjawisko należy odnotować wzrost udziału nawożenia nawozami wieloskładnikowymi.

W stosowaniu nawozów fosforowych i potasowych nastąpiły drastyczne spadki, odpowiednio o 80,8 i 79,2%. Równie niepokojącym zjawiskiem był spadek o 38,4% liczby gospodarstw stosujących nawozy wapniowe. O 25% w stosunku do roku 2002 wzrosła natomiast liczba gospodarstw stosujących organiczne nawozy pochodzenia zwierzęcego. Zważywszy jednak, że dane dotyczą gospodarstw z chowem zwierząt, również ten wzrost trudno uznać za satysfakcjonujący, tym bardziej, że w tym czasie liczba gospodarstw opisywanego typu wzrosła o około 1/3.

Tabl.II.4.11. Liczba gospodarstw z chowem zwierząt żywionych paszami treściwymi i stosujących nawozy mineralne, wapniowe i organiczne pochodzenia zwierzęcego w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	2002		2010		Różnica w procentach [(4-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	
1	2	3	4	5	4
Z użytkami rolnymi	92220	100,0	124190	100,0	34,7
Stosujące nawozy					
mineralne ogółem	58540	63,5	73137	58,9	24,9
Azotowe	53833	58,4	67819	54,6	26,0
Fosforowe	40996	44,5	7884	6,3	-80,8
Potasowe	38936	42,2	8086	6,5	-79,2
Wieloskładnikowe	44769	48,5	45607	36,7	1,9
Stosujące nawozy					
wapniowe	22902	24,8	14100	11,4	-38,4
Stosujące nawozy					
organiczne pocho-					
dzenia zwierzęcego	56646	61,4	70785	57,0	25,0

Źródło: jak w tabeli II.4.1.

O zmianach w powierzchni zasiewów (tabl. II.4.12) decydowały głównie uwarunkowania organizacyjno-ekonomiczne. Część gospodarstw analizowanego typu nie korzystała na cele wewnętrzne z własnej produkcji ziemniaków i dlatego udział gospodarstw z tą uprawą wyraźnie zmalał (o blisko 20%). Nieznacznie zaś wzrósł między porównywanymi latami udział gospodarstw z produkcją zbóż (z 91,4 do 93,9%).

Tabl.II.4.12. Liczba gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi i z uprawą wybranych gatunków i grup roślin w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	2002	2010	Różnica w procentach [(3-2)/2]*100
1	2	3	4
Zasiewy	73657	69724	-5,3
Zboża	67417	65481	-2,9
Strączkowe jadalne	743	639	-14,0
Ziemniaki	44178	28525	-35,4
Przemysłowe	4795	6508	35,7
buraki cukrowe	3319	2358	-29,0
Rzepak	1805	4667	158,6
Warzywa gruntowe	11051	1825	-83,5
Warzywa pod osłonami	128	26	-79,7
Truskawki (łącznie z tymi pod osłonami)	2748	1247	-54,6

Źródło: jak w tabeli II.4.1.

Nastąpił wzrost zainteresowania uprawą roślin przemysłowych. O 158,6% wzrosła powierzchnia uprawy roślin mało pracochłonnych – rzepaku, ale spadła powierzchnia: uprawy buraka cukrowego, warzyw gruntowych i pod osłonami, jak również truskawek. Przyczyną tego zjawiska była zapewne chęć ograniczenia nakładów pracy w gospodarstwach w związku ze wspomnianym wcześniej postępowaniem rolników na zasadzie dywestycji. W przypadku buraków cukrowych przyczyną mogła być dodatkowo niechęć cukrowni do zawierania umów o dostawę buraków cukrowych z niewielkich plantacji.

Tabl.II.4.13. Liczba gospodarstw z chowem zwierząt żywionych paszami treściwymi według rodzaju utrzymywanych zwierząt gospodarskich w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	2002		2010		Różnica w procentach [(4-2)/2]*100
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	
1	2	3	4	5	6
Ogółem	97524	100,0	130695	100,0	34,0
Z bydłem	17420	17,9	13466	10,3	-22,7
Z krowami	13705	14,1	8911	6,8	-35,0
Z trzodą chlewną	67876	69,6	64211	49,1	-5,4
Z lochami	49468	50,7	48587	37,2	-1,8
Z owcami	432	0,4	535	0,4	23,8
Z kozami	1934	2,0	848	0,6	-56,2
Z drobiem kurzym	65312	67,0	98166	75,1	50,3
Z końmi	2325	2,4	2500	1,9	7,5

Źródło: jak w tabeli II.4.1.

Dane dotyczące liczby zwierząt utrzymywanych w gospodarstwach z chowem zwierząt żywionych paszami treściwymi wskazują na wzrost w latach 2002-2010 liczby gospodarstw utrzymujących drób kurzy (o 50,3%), owce (o 23,8%) i niewielki (o 7,5%) gospodarstw z końmi (tabl. II.4.13). Stosunkowo krótki cykl produkcji brojlerów kurzych, często opłacalna produkcja, możliwość kompleksowej mechanizacji, to główne czynniki, które stymulowały wzrost udziału gospodarstw o tym ukierunkowaniu.

W rezultacie nastąpiła zmiana w strukturze całej grupy: z 67,0% do 75,1% wzrósł udział gospodarstw utrzymujących drób kurzy, zaś z 69,6% do 49,1% spadł udział tych, które specjalizowały się w chowie trzody chlewnej, i z 50,7% do 37,2% tych utrzymujących lochy.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że gospodarstwa z chowem zwierząt żywionych paszami treściwymi utrzymywały w 2010 roku nieco ponad 50% całego pogłowia trzody chlewnej w gospodarstwach indywidualnych (tabl. II.4.14), a 38,9% znajdowało się w gospodarstwach z chowem różnych gatunków zwierząt i tych z mieszaną produkcją, roślinno-zwierzęcą.

Tabl.II.4.14. Pogłowie wybranych zwierząt gospodarskich w 2010 roku w gospodarstwach indywidualnych według typów

Wyszczególnienie	Ogółem	Gospodarstwa o typie rolniczym:				
		specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi	różne uprawy	różne zwierzęta	różne uprawy i zwierzęta łącznie	pozostałe typy
Trzoda chlewna	13132,9	7119,3	354,5	3084,9	2018,8	555,4
w %	100,0	54,2	2,7	23,5	15,4	4,2
w tym lochy	1228,1	584,9	43,2	322,2	214,8	63,0
w %	100,0	47,6	3,5	26,3	17,5	5,1
Drób kurzy	139584,8	113424,9	1853,8	4660,2	10927,8	8718,1
w %	100,0	81,3	1,3	3,4	7,8	6,2

Źródło: jak w tabeli II.4.1.

Inaczej przedstawiała się sytuacja w chowie drobiu kurzego. Około 81% pogłowia tych zwierząt znajdowało się w gospodarstwach specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi, zaś pozostałe około 19% dość równomiernie rozkładało się pomiędzy pozostałe typy gospodarstw. Wyraźnie występowały dwie przeciwstawne tendencje wewnątrz omawianej grupy gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi. Z jednej strony postępowała koncentracja i specjalizacji produkcji w produkcji drobiu kurzego, a odwrotny proces zachodził w chowie trzody.

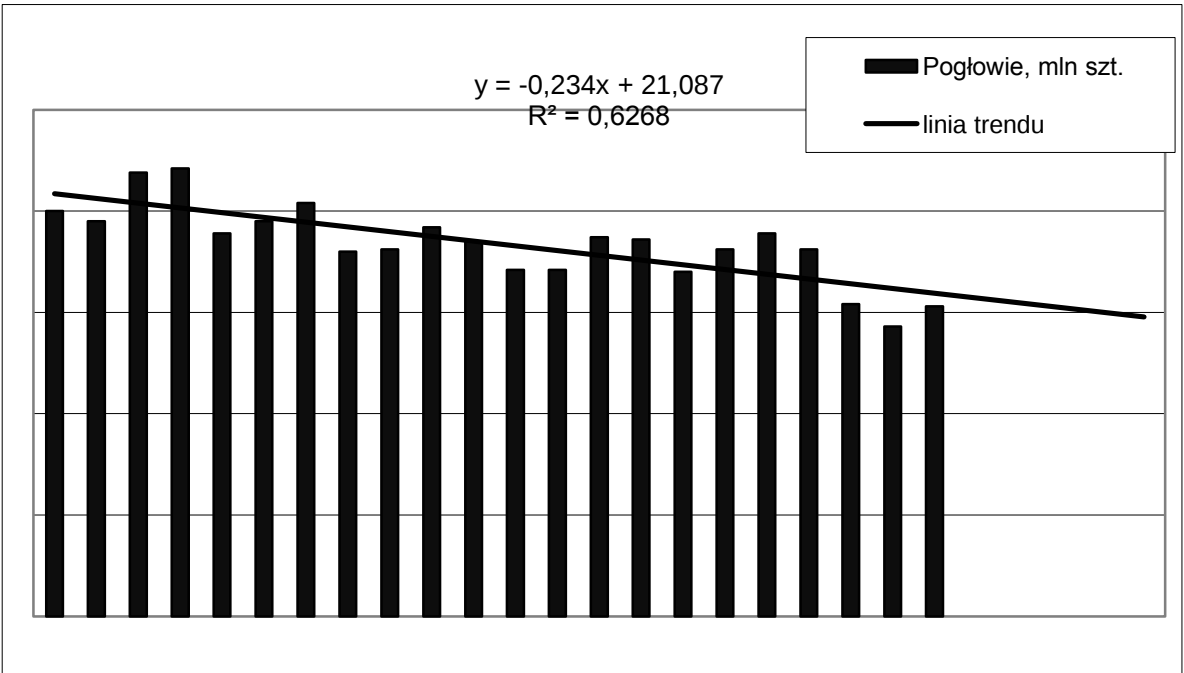
Tabl.II.4.15. Zmiany w pogłowie zwierząt wybranych grup we wszystkich gospodarstwach indywidualnych w latach 2002-2010, w tys. szt.

Źródło: jak w tabeli II.4.1.

Rodzaje zwierząt	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Trzoda chlewna	17240,8	16951,1	15405,3	16350,5	16786,8	15822,7	13403,5	12367,3	13132,9
w tym lochy	1771,4	1595,7	1477,5	1623,1	1655,6	1546,4	1178,7	1191,3	1228,1
Drób kurzy	37210	38041	36353	37431	33450	37334	37753	38183	40455
Gęsi	674	2793	2200	1953	797	726	806	827	1407
Kaczki	3586	4395	3625	4497	3455	3046	2759	2788	2596
Indyki	679	4592	3492	3808	5644	5461	5206	6159	5736

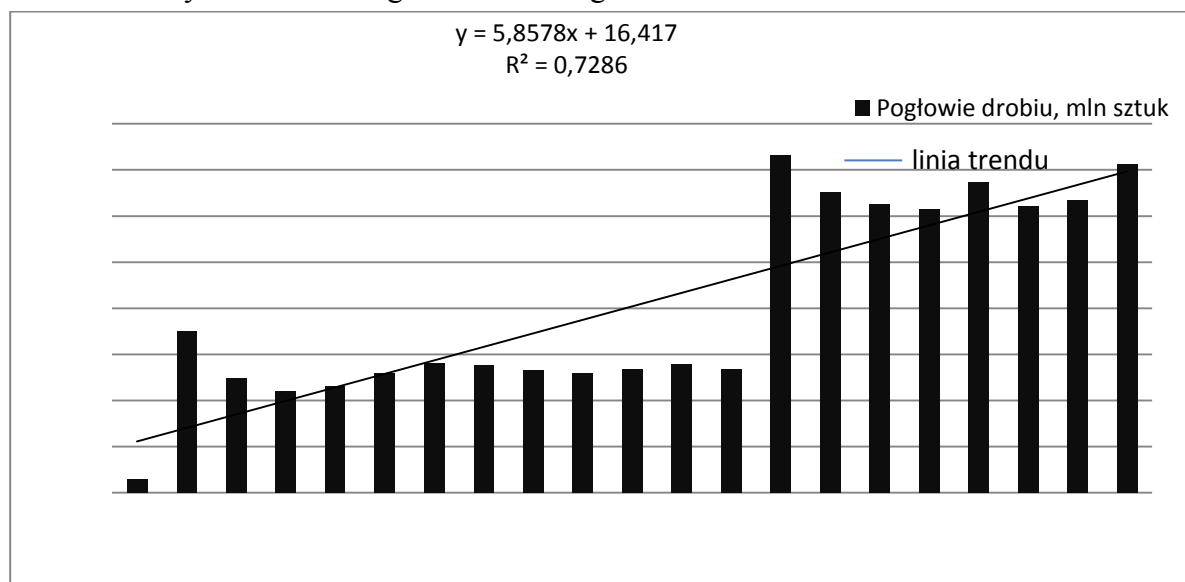
Odmienne przedstawiały się też tendencje zmian w pogłowie trzody chlewnej i drobiu, o czym informują liczby z tabeli II.4.15 i wykresów [Józwiak, Michna, Mirkowska 2011] II.4.1 i II.4.2. Spadek pogłowia trzody chlewnej w latach 1990-2010 miał charakter liniowy, a tempo spadku wynosiło średnio rocznie 0,23-0,24 mln sztuk. Zupełnie inna sytuacja występowała w chowie drobiu, ponieważ pogłowie tej grupy zwierząt rosło bardzo szybko w całym analizowanym okresie, bo w średnim rocznym tempie 4-5%.

Wykres II.4.1: Pogłowie trzody chlewnej ogółem w Polsce, w latach 1990-2010

Źródło: obliczenia własne na podstawie Powszechnego Spisu Rolnego 2010 i opracowania „Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe a kierunki produkcji”, GUS, Warszawa, czerwiec 2005 rok. oraz dane z Roczników Statystycznych Rolnictwa GUS.

Wykres. II.4.2. Poglówie drobiu ogółem w Polsce w latach 1990-2010

Źródło: jak w wykresie II.4.1.

Branża drobiarska w Polsce charakteryzowała się w ostatnich dwudziestu latach dużą dynamiką rozwoju. Przyczyną był szybko rosnący popyt krajowy i zainteresowanie rynków zagranicznych polskimi produktami branży drobiarskiej. Jak podaje Krajowa Rada Drobiarstwa¹⁸, produkcja mięsa drobiowego w Polsce w 2010 roku wyniosła ponad 1500 tys. ton. Polska jest czwartym w Europie producentem brojlerów kurzych i trzecim – indyków. W 2010 roku eksport mięsa drobiowego i jego przetworów wynosił blisko 420 tys. ton, podczas gdy wolumen importu szacuje się na 35 tys. ton

Spadek pogłowia trzody chlewnej ma natomiast wieloletnią historię [Pejsak 2011]. Postępował on głównie w gospodarstwach o małej koncentracji chowu zwierząt tego gatunku, ale także w gospodarstwach z dużą koncentracją chowu zwierząt (spółki Agencji Nieruchomości Rolnych Skarbu Państwa, spółdzielnie produkcyjne). Specjaliści wskazują, że jest wiele przyczyn tego zjawiska: zbyt duże rozdrobnienie produkcji (szczególnie w momencie akcesji Polski do Unii Europejskiej, które już na wstępie postawiło branżę w szczególnie niekorzystnej sytuacji), brak dostatecznie dużych i jednolitych pod względem jakościowym partii surowca dla ubojni zwierząt, ceny zbliżone do cen dóbr importowanych mimo niższej ich jakości, ograniczenie koncentracji zwierząt w gospodarstwach z powodu stosowania tzw. reguły azotanowej, przenoszenie przez polskich przedsiębiorców zakładów przemysłu mięsnego na Ukrainę, gdzie są pasze tańsze niż w Polsce i jest łatwiej dostępny

¹⁸ http://www.biznesweterynaryjny.pl/nr/raport/uskrzydly_biznes_rynek_drobiu.html

duży rosyjski rynek zbytu, a także brak „wąskiej” specjalizacji producentów w chowie trzody chlewnej. Chodzi o produkcję prosiąt i warchlaków w jednych gospodarstwach i ich tucz w innych.

Z dostępnej literatury wynika [Pejsak 2011; Józwiak, Ziętara 2012], że inną ważną przyczyną spadku pogłowia trzody chlewnej był najprawdopodobniej zaawansowany wiek osób kierujących gospodarstwami analizowanego typu. Wyrażało się to brakiem profesjonalizmu we wszystkich aspektach działalności, począwszy od nieumiejętności stosowania właściwych zasad organizacji i zarządzania produkcją, poprzez lekceważenie rachunku ekonomicznego (nie przywiązywanie uwagi do efektywności produkcji), a skończywszy na niechętnym wdrażaniu nowoczesnych technologii produkcji. Nie można jednak wykluczyć, że wspomniany spadek pogłowia był skutkiem przejęcia gospodarstw przez młodych następców, którzy zrezygnowali z pracochłonnej i nieopłacalnej produkcji

Z powodu spadku opłacalności polska produkcja wieprzowiny nie zaspokajała potrzeb rynku krajowego i trzeba było importować około 30% surowca potrzebnego do jej wytworzenia.

Wnioski

Analiza wyników Powszechnych Spisów Rolnych z 2002 i 2010 roku w odniesieniu do gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi nasuwa następujące ważniejsze wnioski:

- wzrosła o 34% liczba gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi, przy jednoczesnym spadku liczby gospodarstw wszystkich innych analizowanych typów,
- o 46,9% wzrosła liczba gospodarstw z powierzchnią do 5 ha użytków rolnych (ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw charakteryzowanego typu wzrósł z 60,1% do 65,9%, czyli o 5,8 p.p.), co skłania do sformułowania hipotetycznego wniosku o renaturalizacji spożycia w rodzinach posiadaczy tych małych gospodarstw,
- około 47% gospodarstw analizowanego typu prowadziło działalność w 2010 roku w województwach: wielkopolskim, małopolskim, podkarpackim i lubelskim,
- za korzystne zjawisko należy uznać wzrost o 40,6% liczby gospodarstw o wielkości 40 i więcej ESU, choć dla uzdrowienia sytuacji w chowie trzody chlewnej wzrost ten powinien być jeszcze większy.

Literatura:

1. *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2010 roku*. Powszechny Spis Rolny 2010. GUS, Warszawa 2012, s. 370-385.
2. Józwiak W., Michna W., Mirkowska Z.: *Procesy zachodzące w rolnictwie polskim w latach 1990-2010, projekcje na rok 2013 i pożądana wizja rolnictwa w 2020 roku. Zagadnienia wybrane*. IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011, s. 93-94.
3. Pejsak Z.: *Możliwości odwrócenia trendu spadkowego liczebności pogłowia trzody chlewnej w Polsce*, maszynopis, IERiGŻ-PIB, 2011.
4. *Wybrane elementy regionalnego zróżnicowania rolnictwa w Polsce*, Studia i Raporty IUNG-PIB nr 15, Puławy 2009. <http://sybilla.iung.pulawy.pl/wydawnictwa/Pliki/pdfPIB/zesz15.pdf>
5. Ziętara W.; Józwiak W., *Czy w Polsce musi zaniknąć chów trzody chlewnej?*, Agro Serwis, 6 /2012.
6. http://www.biznesweterynaryjny.pl/nr/raport/uskrzydłony_biznes_rynek_drobieu.html
7. http://www.agronews.com.pl/pl/0,12,13547,kwitnie_eksport_miesa_drobiowego_z_polski.html

II.5. GOSPODARSTWA Z CHOWEM RÓŻNYCH GATUNKÓW ZWIERZĄT

Przedmiotem analizy w tym rozdziale będą gospodarstwa ukierunkowane na chów i hodowlę różnych gatunków zwierząt (o typie rolniczym „różne zwierzęta”). Składają się nań podmioty, w których wartość standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM) dla zwierząt żywionych w systemie wypasowym i żywionych paszami treściwymi przekroczyła 1/3 łącznej nadwyżki ustalonej dla całego gospodarstwa [Skarżyńska, Goraj, Ziętek 2005]. Rola zwierząt polega w tym przypadku na przetwarzaniu i uszlachetnianiu płodów rolnych, zarówno pochodzących z własnego gospodarstwa, jak również z zakupu [Dowgiałło, Mandecki 1983]. Prowadzona produkcja polowa roślin w tych gospodarstwach nie przekracza 1/3 kwoty standardowej nadwyżki bezpośredniej gospodarstwa i zazwyczaj jest podporządkowana działowi zwierzęcemu jako źródło pasz i ściółki dla zwierząt. Posiadane użytki rolne pełnią natomiast dodatkową funkcję wynikającą z potrzeby zagospodarowywania nawozów pochodzenia organicznego będących produktem ubocznych chowu i hodowli zwierząt. Jednym z celów prowadzenia tych gospodarstw może być produkcja na samozaopatrzenie rodzin ich posiadaczy.

1. Liczba gospodarstw i przyczyny zmian

Analizując sytuację w 2010 roku względem stanu z 2002 roku można zauważyć zjawisko znacznego zmniejszenia się liczby gospodarstw charakteryzowanego typu (tabela II.5.1).

Tabl.II.5.1. Liczba gospodarstw z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „różne zwierzęta” według wielkości ekonomicznej w latach 2002 i 2010

Wielkość ekonomiczna w ESU	2002				2010			
	Łącznie wszystkie typy ^{a)}		Typ „różne zwierzęta”		Łącznie wszystkie typy ^{a)}		Typ „różne zwierzęta”	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Razem	2141293	100,0	313247	100,0	1619087	100,0	142318	100,0
0-2	1401604	65,5	98379	31,4	1049079	64,7	41974	29,5
2-4	284662	13,3	70292	22,4	202747	12,5	33324	23,4
4-6	148733	6,9	47550	15,2	103747	6,4	21386	15,0
6-8	90331	4,2	31261	10,0	62251	3,8	12918	9,1
8-12	98463	4,6	33549	10,7	73932	4,6	14198	10,0
12-16	47206	2,2	15223	4,9	41444	2,6	7105	5,0
16-40	59617	2,8	16008	5,1	68965	4,3	10279	7,2
40-100	8597	0,4	910	0,3	14009	0,9	1055	0,7
100-250	1604	0,1	45	0,0	2432	0,2	69	0,1
250 i więcej	476	0,0	30	0,0	481	0,0	10	0,0

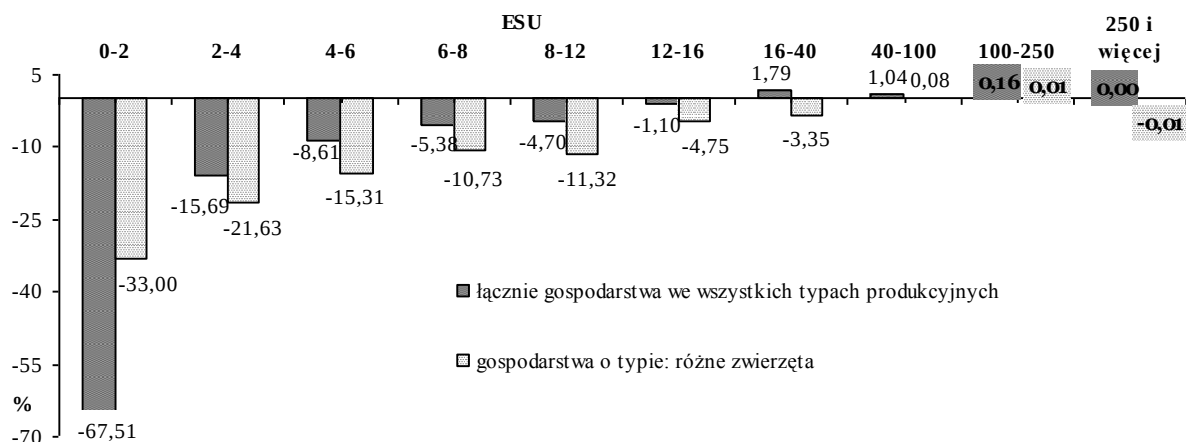
^{a)} suma gospodarstw zaklasyfikowanych do poszczególnych typów rolniczych

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych PSR 2010 i opracowania Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe, a kierunek produkcji, GUS Warszawa, czerwiec 2005.

Zmniejszenie liczby gospodarstw w analizowanym typie było znacznie większe niż w całej populacji aktywnych gospodarstw indywidualnych, gdyż badana zbiorowość zmniejszyła się o 54,6 %, natomiast we wszystkich typach rolniczych rozpatrywanych łącznie stwierdzono zmniejszenie się liczby gospodarstw tylko o 24,4%. Dużo większe było też tempo ubytku gospodarstw typu „różne zwierzęta” w gospodarstwach o wielkości do 16 ESU niż w całej analizowanej populacji, natomiast w gospodarstwach większych różnice tempa zmian liczby gospodarstw uległy wyraźnemu zmniejszeniu. Zmiany zachodzące w liczbie gospodarstw doprowadziły do ograniczenia udziału gospodarstw typu „różne zwierzęta” o wielkości do 16 ESU w całej grupie tych gospodarstw. Obserwowano różnice nie tylko w zmianie liczby jednostek w całej populacji i w badanym typie rolniczym, ale również pod względem cech gospodarstw, które ubyły, co miało wpływ na zmianę struktury obu zbiorowości.

Za zmniejszenie się populacji wszystkich aktywnych gospodarstw indywidualnych w badanym okresie odpowiadał w 2/3 spadek liczby gospodarstw o wielkości ekonomicznej do 2 ESU, a więc o najmniejszych rozmiarach (wykres II.5.1).

Wykres II.5.1. Liczba gospodarstw z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie rolniczym „różne zwierzęta” według wielkości ekonomicznej^a (ESU) w latach 2002-2010

^{a)} w każdym z przedziałów obliczono różnicę pomiędzy stanem z 2010 i 2002 roku, a następnie odniesiono do łącznej zmiany liczby gospodarstw w danej zbiorowości. Punktem odniesienia w typie rolniczym „różne zwierzęta” była więc wartość bezwzględna różnicy pomiędzy liczbą gospodarstw w 2010 i 2002 roku wynosząca (170929 gospodarstw), co z uwagi na spadek stanowiło -100%.

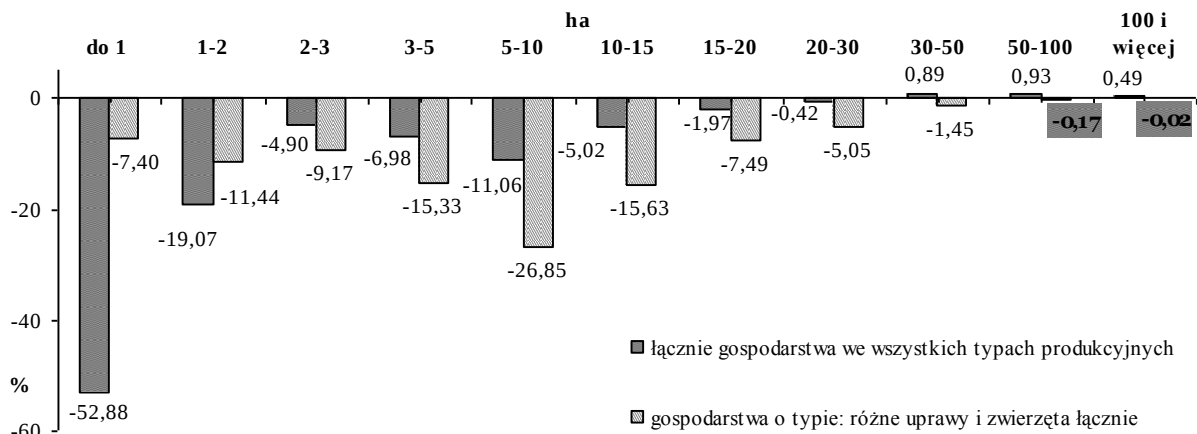
Źródło: jak w tabeli II.5.1.

W typie „różne zwierzęta” zmniejszenie się liczby najmniejszych gospodarstw pod względem wielkości ekonomicznej odpowiadało natomiast za 1/3 łącznego ubytku tej zbiorowości. Nastąpił natomiast większy spadek liczby gospodarstw w grupach o wielkości ekonomicznej od 2 do 16 ESU względem całej populacji. W gospodarstwach o wielkości od 40 do 250 ESU rósł udział jednych i drugich, chociaż tempo wzrostu było różne. Analiza

zmian liczby gospodarstw powyżej 250 ESU jest niecelowa z uwagi na niewielką liczbę porównywanych obiektów.

Rozkład zmiany liczby gospodarstw rolnych w latach 2002-2010 przebiegał również odmiennie, przyjmując jako kryterium podziału powierzchnię posiadanych użytków rolnych (wykres II.5.2).

Wykres II.5.2. Struktura zmiany liczby gospodarstw prowadzących działalność rolniczą łącznie oraz w typie rolniczym „różne zwierzęta” w latach 2002-2010 w zależności od powierzchni posiadanych użytków rolnych

Źródło i oznaczenia jak na wykresie II.5.1.

W badanym typie rolniczym najwięcej ubyło gospodarstw o małej i średniej powierzchni użytków rolnych (z przedziału od 3 do 15 ha), ale tendencja spadku liczby gospodarstw wystąpiła we wszystkich grupach obszarowych. W gospodarstwach o powierzchni 30 i więcej ha zmiany struktury były nieznaczne. Można więc przyjąć, że w zbiorowości „różne zwierzęta” kontynuowany był trend, który zarysował się w całej populacji gospodarstw indywidualnych w latach 1996-2002 polegający na największym zmniejszaniu się liczby gospodarstw o małej i średniej powierzchni [Halamska 2009]. Trend ten nie był jednak kontynuowany w latach 2002-2010 w łącznej zbiorowości aktywnych gospodarstw indywidualnych. W okresie tym za zmniejszenie liczebności gospodarstw w populacji w ponad połowie przypadków odpowiadał spadek liczby gospodarstw o powierzchni do 1 ha UR. Stwierdzone rozbieżności w cechach gospodarstw, których liczba uległa zmianie na przestrzeni lat 2002-2010 w badanym typie rolniczym i w całej populacji wynikało z odmiennego natężenia procesów i zjawisk jakie zachodziły w obu zbiorowościach.

Zmniejszenie się liczby gospodarstw rolnych mogło być bowiem wynikiem całkowitego zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej. Proces ten jest złożony, długotrwały i zazwyczaj

poprzedzany symptomami zbliżającej się upadłości. Jedną z cech świadczących o recesywnym charakterze prowadzonej działalności jest mała skala produkcji rolniczej, przy jednoczesnym posiadaniu potencjału wytwórczego [Musiał 2009]. Można więc przyjąć, że ubytek gospodarstw o wielkości ekonomicznej do 2 ESU był w przeważającej części wynikiem upadłości gospodarstw. Tak więc skala likwidacji gospodarstw rolnych w typie rolniczym „różne zwierzęta” zapewne była niższa niż w całej populacji aktywnych gospodarstw indywidualnych.

Za zmniejszeniem się liczby podmiotów w analizowanym typie rolniczym odpowiadały jednak najprawdopodobniej także inne przyczyny. Jedną z nich była specjalizacja w wyniku całkowitej rezygnacji lub istotnego ograniczenia działu zwierzęcego. W wyniku ekstensyfikacji organizacji produkcji będącej efektem sprowadzenia aktywności jedynie lub głównie do działalności roślinnej następowała zmiana typu rolniczego i przesunięcie danych podmiotów do zbiorowości gospodarstw z przeważającą produkcją roślinną. Specjalizacja mogła następować również w wyniku ograniczenia liczby utrzymywanych gatunków zwierząt do jednej z dwóch głównych grup: żywionych tylko paszami objętościowymi (zjawisko prawdopodobnie o niewielkiej skali w małych gospodarstwach, ale obserwowane w zbiorowości o dużej i bardzo dużej skali produkcji), lub żywionych tylko paszami treściwymi (pozostawienie w gospodarstwie jedynie drobiu lub trzody chlewnej zwłaszcza w grupie podmiotów o małej skali działalności rolniczej). Specjalizacja gospodarstw mogła więc być również efektem intensyfikacji działalności, polegającej na powiększeniu skali wybranego kierunku produkcji zwierzęcej i zmiany jego udziału w kwocie standardowej nadwyżce bezpośredniej gospodarstwa.

Obserwowane zmiany liczby gospodarstw będące wynikiem likwidacji produkcji zwierzęcej lub jej specjalizacji były w badanej zbiorowości (podobnie jak w całym rolnictwie) reakcją na procesy zachodzące w otoczeniu gospodarstw rolnych. Niewątpliwie najważniejszym z nich był proces integracji z Unią Europejską i objęcie polskiego rolnictwa zasadami wspólnej polityki rolnej. Wiązał się on między innymi z wprowadzeniem dopłat bezpośrednich i innych form płatności związanych z obszarem uprawy i posiadanych użytków rolnych. Prowadziło to do preferowania roślinnych kierunków produkcji. W związku z integracją Polski z UE zaostrome zostały również normy dotyczące warunków wytwarzania, przechowywania, transportu i przetwórstwa produktów rolnych, jak również minimalne wymagania jakie muszą one spełniać, aby zostały dopuszczone do obrotu towarowego. Poważne obostrzenia o charakterze administracyjno-prawnym dotknęły zwłaszcza produkcję zwierzęcą, a mianowicie: obowiązek znakowania i prowadzenie rejestru

zwierząt gospodarczych (z wyjątkiem drobiu), ograniczenie możliwości i warunków uboju gospodarczego niektórych zwierząt, konieczność poprawy minimalnych warunków utrzymania zwierząt, zaostrzenie warunków przygotowania pasz we własnym gospodarstwie, lokalizacja produkcji zwierzęcej względem zabudowy mieszkalnej, sposoby przechowywania odchodów zwierząt, wprowadzenie nowych norm jakościowych odbioru mleka, itd. Nie bez znaczenia była zmiana warunków życia i wymagań mieszkańców dotyczących czasu wolnego, czemu sprzyjała rezygnacja z produkcji zwierzęcej.

Przemiany w badanej zbiorowości zostały również spowodowane procesem koncentracji i rejonizacji zakładów przetwórstwa rolnego. W powiązaniach pionowych w ramach agrobiznesu, rolnictwo jest zazwyczaj słabszą stroną i z tego powodu zakłady przetwórcze były w stanie wywierać wpływ na gospodarstwa rolne [Zegar 2012].

Klasycznym przykładem takiego działania jest województwo podlaskie, które w 2002 roku wyróżniało się największym udziałem w strukturze gospodarstw rolnych jednostek o typie rolniczym „różne zwierzęta” (tabela II.5.2). W latach 2002-2010 udział badanej zbiorowości w populacji aktywnych gospodarstw indywidualnych województwa spadł o 14,7 p.p, co było największym ograniczeniem tego rodzaju w skali kraju. Nowe inwestycje i rozbudowa mocy przetwórczych mleczarni spowodowało zwiększenie zapotrzebowanie na surowe mleko i impuls do podjęcia przez gospodarstwa rolne utrzymujące różne zwierzęta działań w kierunku specjalizacji w chowie i hodowli bydła mlecznego.

W podobnej sytuacji było też województwo mazowieckie. Było to drugie województwo w Polsce, pod względem skali spadku udziału gospodarstw o typie „różne zwierzęta”. W 2010 roku w stosunku do roku 2002 nastąpiła zmiana udziału badanego typu w łącznej zbiorowości aktywnych gospodarstw indywidualnych województwa o 9,2 p.p. Na ubytku gospodarstw w typie „różne zwierzęta” zaważyła odległość od największego miasta w kraju – Warszawy i przekazywanie gruntów na cele nierolnicze (budownictwo mieszkaniowe i przemysłowe, rekreacja). W północnych regionach województwa mazowieckiego obserwowano jednak zjawisko specjalizacji części gospodarstw w chowie i hodowli bydła mlecznego.

W województwie wielkopolskim z największą w 2010 roku liczbą gospodarstw w badanym typie rolniczym i z największym udziałem w zbiorowości generalnej, spadek liczby gospodarstw w zbiorowości o typie rolniczym „różne zwierzęta” był natomiast spowodowany specjalizacją w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi. Duży wpływ na podjęcie takiej specjalizacji miały zakłady przemysłu mięsnego.

Tabl. II.5.2. Liczba gospodarstw z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „różne zwierzęta” według województw w latach 2002 i 2010

Województwa	2002			2010		
	łącznie wszystkie typy (liczba)	Różne zwierzęta (liczba)	udział ^{a)} (%)	łącznie wszystkie typy (liczba)	Różne zwierzęta (liczba)	udział ^{a)} (%)
Polska	2141293	313247	14,6	1619088	142318	8,8
Dolnośląskie	97509	5183	5,3	67019	1803	2,7
Kujawsko – pomorskie	97942	16558	16,9	72250	8510	11,8
Lubelskie	262489	34768	13,2	211806	16989	8,0
Lubuskie	35821	2740	7,6	24624	1068	4,3
Łódzkie	164455	28862	17,6	133913	13451	10,0
Małopolskie	253360	34159	13,5	174422	15004	8,6
Mazowieckie	265883	47669	17,9	216481	18877	8,7
Opolskie	55351	5997	10,8	33394	2602	7,8
Podkarpackie	233607	33312	14,3	179018	14318	8,0
Podlaskie	95217	22669	23,8	81792	7436	9,1
Pomorskie	51364	8682	16,9	39974	5276	13,2
Śląskie	125998	12066	9,6	73222	4506	6,2
Świętokrzyskie	128510	14523	11,3	104108	8251	7,9
Warmińsko-mazurskie	57598	8062	14,0	42228	3205	7,6
Wielkopolskie	171321	34519	20,1	134617	19747	14,7
Zachodniopomorskie	44868	3478	7,8	30220	1275	4,2

^{a)} udział procentowy gospodarstw o typie rolniczym „różne zwierzęta” w łącznej zbiorowości gospodarstw w danym rejonie i okresie.

Źródło: jak w tabeli II.5.1.

2. Użytkowanie podstawowych czynników produkcji

Wraz z procesem zmniejszenia się liczby gospodarstw rolnych w latach 2002-2010 następowało również ograniczanie przez analizowaną zbiorowość wielkości posiadanych ważnych czynników produkcji, jakimi jest ziemia i praca.

Ograniczenie powierzchni posiadanych gruntów, w tym użytków rolnych było jednak znacznie mniejsze niż sam spadek liczby gospodarstw (tabela II.5.3). Dotyczyło to niemal wszystkich rodzajów gruntów, a w użytkach rolnych wszystkich kierunków wykorzystania gruntów rolnych z wyjątkiem pastwisk trwałych (zmniejszenie powierzchni pastwisk było większe niż liczby gospodarstw).

Ostatecznym efektem przemian w analizowanej zbiorowości był wzrost o 10% w 2010 roku względem 2002 roku przeciętnej powierzchni gruntów ogółem i o 9% użytków rolnych przypadających na jedno gospodarstwo (wykres II.5.3). Średnia powierzchnia gruntów rolnych w badanym typie produkcyjnym wyniosła więc w 2010 roku 10,9 ha, w tym 9,6 ha przypadało na użytki rolne.

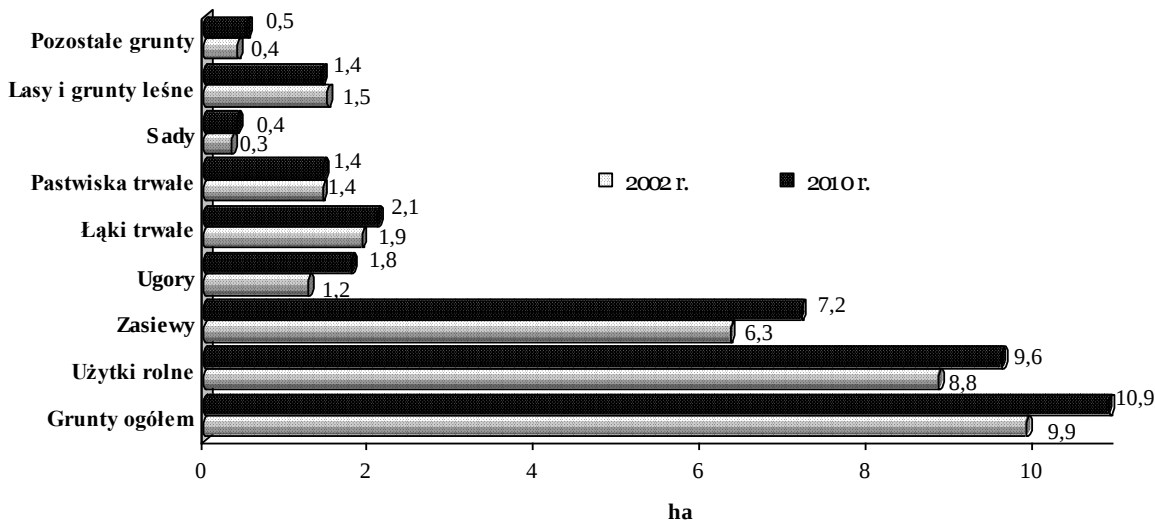
Tabl. II.5.3. Powierzchnia gruntów (w ha) w gospodarstwach z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie rolniczym „różne zwierzęta” według kierunków ich użytkowania w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	Łącznie wszystkie typy			Typ „różne zwierzęta”		
	2002	2010	zmiana ^{a)} (%)	2002 (ha)	2010 (ha)	zmiana ^{a)} (%)
Użytki rolne	13463502	12825180	-4,7	2757759	1363484	-50,6
Zasiewy	9646708	9135225	-5,3	1963435	996991	-49,2
Ugory	227565	266042	16,9	27092	20355	-24,9
Łąki trwałe ^{b)}	2000576	2181467	9,0	487679	252423	-48,2
Pastwiska trwałe ^{b)}	813838	565840	-30,5	214028	60691	-71,6
Sady	264032	350897	32,9	14658	10929	-25,4
Lasy i grunty leśne	945859	999522	5,7	232352	118527	-49,0
Pozostałe grunty	705153	712083	1,0	125364	69487	-44,6

^{a)} zmianę obliczono jako różnicę pomiędzy liczbą gospodarstw w 2010 i 2002 roku, a następnie odniesiono do liczby gospodarstw w 2002 roku (stan z 2002 r stanowi 100%),
^{b)} dane prezentowane dla 2010 r. obejmują jedynie użytki zielone utrzymane w dobrej kulturze rolnej.

Źródło: jak w tabeli II.5.1.

Wykres II.5.3. Przeciętna powierzchnia gruntów^{a)} według kierunku ich użytkowania w gospodarstwach o typie rolniczym „różne zwierzęta” w latach 2002 i 2010

^{a)} wartość przeciętną ustalono dzieląc powierzchnię danego rodzaju gruntu przez liczbę gospodarstw w którym dane użytkowanie występowało.

Źródło: jak w tabeli II.5.1.

Wzrost przeciętnej powierzchni gruntów ogółem i użytków rolnych przypadających na jedno gospodarstwo był jednak w 2010 roku mniejszy niż w całej populacji, gdzie nastąpił przyrost o ponad jedną czwartą w stosunku do 2002 roku. Jednak przeciętna powierzchnia gruntów w posiadaniu aktywnego gospodarstwa indywidualnego w kraju w 2010 roku była mniejsza i wyniosła 9,05 ha, z tego 8 ha przypadła na użytki rolne. Sama zmiana liczby gospodarstw o określonym kierunku użytkowania gruntów również nie była homogeniczna (tabela II.5.4).

W efekcie średnia powierzchnia lasów i gruntów leśnych przypadająca na jedno gospodarstwo w analizowanym typie zmniejszyła się w 2010 roku względem 2002 roku, natomiast w grupie posiadających pastwiska trwale nie uległa zmianie (wykres II.5.3). Ponadprzeciętny przyrost powierzchni przypadającej na jedno gospodarstwo w 2010 roku względem roku 2002 odnotowano w przypadku powierzchni: sadów, ugorów i gruntów pozostałych.

Tabl. II.5.4. Liczba gospodarstw z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „różne zwierzęta” według kierunku użytkowania gruntów w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	Łącznie wszystkie typy			Typ „różne zwierzęta”		
	2002 (liczba)	2010 (liczba)	zmiana ^{a)} (%)	2002 (liczba)	2010 (liczba)	zmiana ^{a)} (%)
Użytki rolne	2124730	1607029	-24,4	312025	141932	-54,5
Zasiewy	1998383	1434307	-28,2	310096	138735	-55,3
Ugory	173882	73334	-57,8	21714	11490	-47,1
Łąki trwałe ^{b)}	1228160	995464	-18,9	257412	121186	-52,9
Pastwiska trwałe ^{b)}	535271	250093	-53,3	150086	42496	-71,7
Sady	316222	273828	-13,4	45218	27626	-38,9
Lasy i grunty leśne	713126	736315	3,3	156761	83721	-46,6
Pozostałe grunty	2003705	1422171	-29,0	310238	135017	-56,5

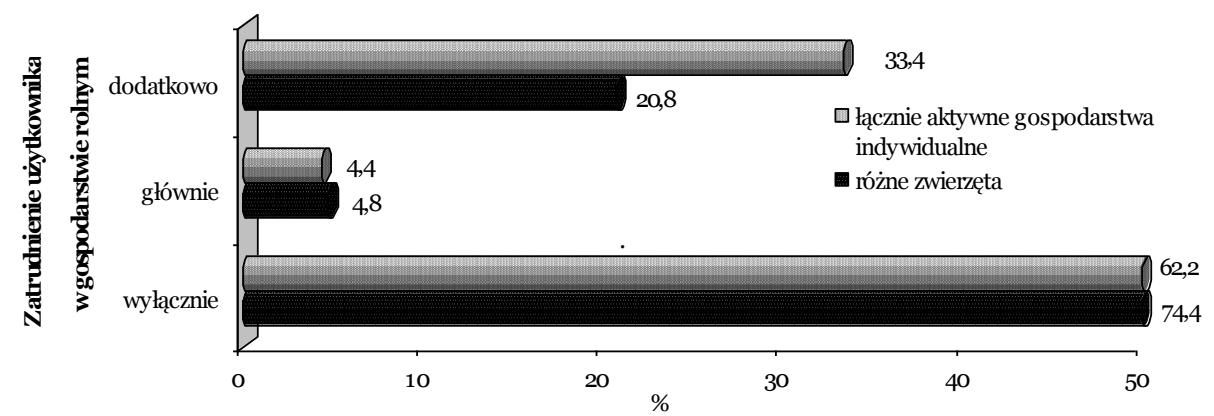
Źródło: danych i oznaczenia jak w tabeli II.5.1.

Proces zmniejszenia się liczby gospodarstw w badanym typie rolniczym pociągnął również za sobą ograniczenie łącznych nakładów pracy wyrażonych w AWU (Annual Work Unit), tj. w umownych rocznych jednostkach pracy (tabela II.5.5). Podobnie jak w przypadku gruntów ogółem i użytków rolnych proces ten był w znacznej mierze spowodowany zmianą liczby gospodarstw rolnych w analizowanej zbiorowości w wyniku zaliczenia części podmiotów w 2010 roku do innego typu rolniczego. W odróżnieniu jednak od całej populacji aktywnych gospodarstw indywidualnych, średnie nakłady pracy w gospodarstwie typie „różne zwierzęta” wzrosły w mniejszym stopniu. Pomimo większego wzrostu zatrudnienia w przeliczeniu na gospodarstwo w całej populacji w latach 2002-2010, poziom ten pozostawał na znacznie niższym poziomie, niż w analizowanym typie rolniczym.

Kolejnym zjawiskiem w badanym okresie był zgodny kierunek kształtowania się zmian relacji łącznego zatrudnienia, w tym stałych pracowników najemnych do powierzchni użytków rolnych. W typie rolniczym „różne zwierzęta” nastąpił mniejszy spadek tej relacji niż w całej populacji. Przyczyną tego zjawiska mogły być z jednej strony potrzeby wynikające z prowadzenia produkcji zwierzęcej i jej intensyfikacji, ale również cechy użytkowników gospodarstwa. W badanym typie rolniczym aż dla 74,4% spośród nich, gospodarstwo rolne stanowiło wyłączone miejsce pracy (prawie 12,2 p.p. więcej niż w całej

populacji) i tylko dla 20,8% posiadaczy gospodarstwo rolne było dodatkowym miejscem zatrudnienia (wykres II.5.4).

Wykres II.5.4. Udział użytkowników według stopnia ich zatrudnienia w gospodarstwie rolnym w gospodarstwach z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie rolniczym „różne zwierzęta” w 2010 roku

Źródło: jak w tabeli II.5.1.

Tabl.II.5.5. Zatrudnienie w AWU w gospodarstwach z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „różne zwierzęta” w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	Łącznie wszystkie typy			Różne zwierzęta		
	2002 (AWU)	2010 (AWU)	zmiana ^{a)} (%)	2002 (AWU)	2010 (AWU)	zmiana ^{a)} (%)
Łączne zatrudnienie						
Członkowie rodziny użytkownika (wraz z użytkownikiem)	2153482	1882700	-12,6	506438	243655	-51,9
Stali pracownicy najemni	41976	35359	-15,8	2669	1203	-54,9
Razem ^{a)}	2195458	1913370	-12,8	509107	244479	-52,0
Zatrudnienie na 100 ha UR						
Członkowie rodziny użytkownika (wraz z użytkownikiem)	16,0	14,7	-8,2	18,4	17,9	-2,7
Stali pracownicy najemni	0,31	0,28	-11,6	0,10	0,09	-9,0
Razem ^{a)}	16,3	14,9	-8,5	18,5	17,9	-3,2
Zatrudnienie na gospodarstwo						
Członkowie rodziny użytkownika (wraz z użytkownikiem)	1,01	1,16	15,62	1,62	1,71	5,5
Stali pracownicy najemni	0,02	0,02	11,40	0,01	0,01	0,0
Razem ^{a)}	1,03	1,18	15,26	1,63	1,72	5,5

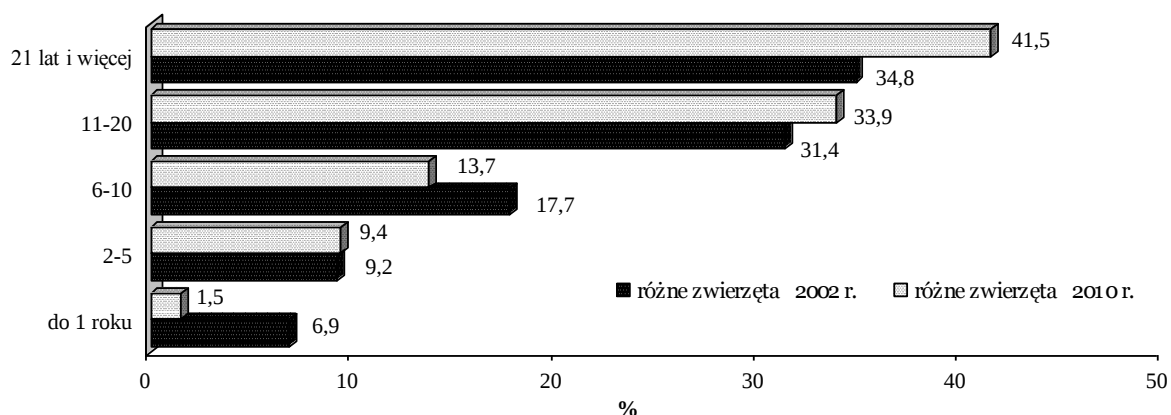
^{a)} pominięto nakłady pracy w ramach pomocy sąsiedzkiej i pracowników kontraktowych.

Źródło: jak w tabeli II.5.1.

Poziom zatrudnienia w rolnictwie był pochodną sytuacji na rynku pracy, a więc zależał od możliwości podjęcia dodatkowej pracy w działach pozarolniczych, oraz był kształtowany pod wpływem relacji dochodowych w układzie rolnictwo – pozostałe branże gospodarki narodowej kraju, a nawet w układzie międzynarodowym, tj. rolnictwo polskie – rolnictwo lub inne działy w innych krajach [Zegar 2004]. Z drugiej strony z uwagi na to, że ceny produktów rolnych sprzedawanych przez rolników rosną zazwyczaj wolniej od wzrostu cen towarów przez nich nabywanych powstaje naturalna potrzeba uruchomienia mechanizmu kompensacyjnego w drodze wzrostu skali produkcji i zmiany relacji praca – pozostałe czynniki produkcji [Ziętara 2008]. Właściciele, dla których gospodarstwo rolne stanowiło jedyne miejsce zatrudnienia i którzy przez długi okres kierowali danym podmiotem mieli mniejszą skłonność do rezygnacji z tej formy zarobkowania. Odznaczał się również mniejszą skłonnością do ryzyka, a tym samym dążeniem do powiększania skali produkcji i poprawy relacji: praca – pozostałe czynniki produkcji.

W badanym typie rolniczym prawie $\frac{3}{4}$ posiadaczy kierowało w 2010 roku gospodarstwem 11 lat i więcej i aż 41,5 % powyżej 21 lat (wykres II.5.5).

Wykres II.5.5. Udział gospodarstw^{a)} o typie rolniczym „różne zwierzęta” według okresu prowadzenia ich przez danego kierownika w 2002 roku i 2010 roku

^{a)} Łączna liczba gospodarstw w danym roku równa jest 100%.

Źródło: jak w tabeli II.5.1.

W odróżnieniu od całej populacji gospodarstw indywidualnych udział kierujących gospodarstwem w typie „różne zwierzęta” zwiększał się w badanym okresie zarówno w przedziale od 11 do 20 lat, a co bardziej istotne w przedziale 21 lat i więcej. Następowало więc szybkie starzenie się osób kierujących i co w przypadku braku następców też mogło przyczyniać się do spadku liczby gospodarstw.

3. Produkcja rolnicza

Z uwagi na sposób klasyfikacji gospodarstw rolnych i kryteria przyporządkowania do badanego typu „różne zwierzęta” chów i hodowla zwierząt jest najważniejszym działem produkcji rolniczej w analizowanej zbiorowości. Zmniejszenie liczby gospodarstw w latach 2002-2010 utrzymujących zwierzęta odpowiadało więc zmianie liczby podmiotów w badanym typie rolniczym (w latach 2002-2010 badana zbiorowość zmniejszyła się o 54,6 %) i jest pewnym wskaźnikiem – punktem odniesienia (tabela II.5.6). W przypadku bydła (w tym krów), trzody chlewnej (z wyjątkiem loch) i drobiu, spadek udziału gospodarstw z tymi gatunkami był nieznacznie mniejszy od powyższego wskaźnika. W 2010 roku nastąpiło więc niewielkie ograniczenie udziału w strukturze analizowanego typu rolniczego gospodarstw utrzymujących powyższe gatunki zwierząt. Większą różnicę, a tym samym spadek udziału liczby gospodarstw stwierdzono w przypadku podmiotów zajmujących się chowem i hodowlą kóz oraz koni.

Tabl.II.5.6. Liczba gospodarstw z wyspecyfikowanym typem rolniczym i o typie „różne zwierzęta” utrzymujących dany gatunek i grupę użytkową zwierząt w latach 2002 i 2010

Gatunki i grupy użytkowe zwierząt	Łącznie wszystkie typy			Typ „różne zwierzęta”		
	2002 (liczba)	2010 (liczba)	zmiana ^{a)} (%)	2002 (liczba)	2010 (liczba)	zmiana ^{a)} (%)
Zwierzęta ogółem	1451604	1054232	-27,4	313247	142318	-54,6
Bydło	934340	524675	-43,8	297592	130771	-56,1
w tym krowy	874580	453183	-48,2	285318	115026	-59,7
Trzoda chlewna	759478	397095	-47,7	273424	119197	-56,4
w tym lochy	451335	251426	-44,3	186899	86774	-53,6
Owce	17806	12680	-28,8	3491	1744	-50,0
Kozy	68309	27732	-59,4	16178	5496	-66,0
Drób kurzy	1099533	767707	-30,2	253392	111074	-56,2
Konie	201695	100985	-49,9	54160	19356	-64,3

^{a)} zmianę obliczono jako różnicę pomiędzy liczbą gospodarstw w 2010 i 2002 roku, a następnie odniesiono do liczby gospodarstw w 2002 roku (stan z 2002 roku stanowi 100%).

Źródło: jak w tabeli II.5.1.

Jedynym grupą gospodarstw, której udział w strukturze gospodarstw utrzymujących zwierzęta w 2010 roku zwiększył się były gospodarstwa z owcami (spadek liczby gospodarstw o 50% był mniejszy niż liczby gospodarstw w danym typie produkcyjnym), natomiast z grupy – gospodarstwa z lochami wynosił 53,6%. Wzrost udziału gospodarstw posiadających owce był zapewne wynikiem objęcia większości ras rodzimych unijnym programem rolnośrodowiskowym i możliwościami uzyskania dopłat budżetowych jako rekompensaty za prowadzenie działalności nierentownej ekonomicznie. Natomiast niewielki wzrost udziału gospodarstw utrzymujących lochy mógł być wynikiem różnych faz tzw. cyklu świńskiego występujących w obu porównywanych latach, więc można zrezygnować z szukania innych przyczyn tego zjawiska.

Zmiany w liczbie gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie spowodowały, że w 2010 roku zmniejszyła się liczba gospodarstw utrzymujących trzy i więcej gatunków zwierząt. W całej populacji indywidulanych gospodarstw rolnych obserwowano w analizowanym okresie ograniczenie liczby pogłowia zwierząt z wyjątkiem bydła. Największe ograniczenie tej liczby nastąpiło w przypadku kóz oraz trzody chlewnej, w tym zwłaszcza loch oraz w pogłowie koni (tabela II.5.7).

Tabl.II.5.7. Pogłowie zwierząt w gospodarstwach z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „różne zwierzęta” według gatunku i grup użytkowych zwierząt w latach 2002 i 2010

Gatunki i grupy użytkowe zwierząt	Łącznie wszystkie typy			Typ „różne zwierzęta” w 2010 roku		
	2002 (sztuki)	2010 (sztuki)	zmiana ^{a)} (%)	Sztuki	udział ^{b)} (%)	obsada ^{c)} szt./100 ha)
Bydło	5226192	5418621	3,7	1011340	19,4	74,2
w tym krowy	2739220	2510045	-8,4	360083	13,1	26,4
Trzoda chlewna	17240787	13132912	-23,8	3084886	17,9	226,3
w tym lochy	1771419	1228137	-30,7	322191	18,2	23,6
Owce	311383	245836	-21,1	23512	7,6	1,7
Kozy	191353	114711	-40,1	19214	10,0	1,4
Drób kurzy	165050427	139565550	-15,4	4660225	2,8	341,8
Konie	320552	254534	-20,6	41779	13,0	3,1

^{a)} zmianę obliczono jako różnicę pomiędzy liczbą gospodarstw w 2010 i 2002 roku, a następnie odniesiono do liczby gospodarstw w 2002 roku (stan z 2002 roku stanowi 100%),

^{b)} obliczony udział zwierząt utrzymywanych w zbiorowości o typie rolniczym „różne zwierzęta” w pogłowie zwierząt gospodarstw łącznie wszystkich typów,

^{c)} obsada jest to liczba zwierząt danego gatunku i grupy przeliczona na jednostkę powierzchni użytków rolnych.

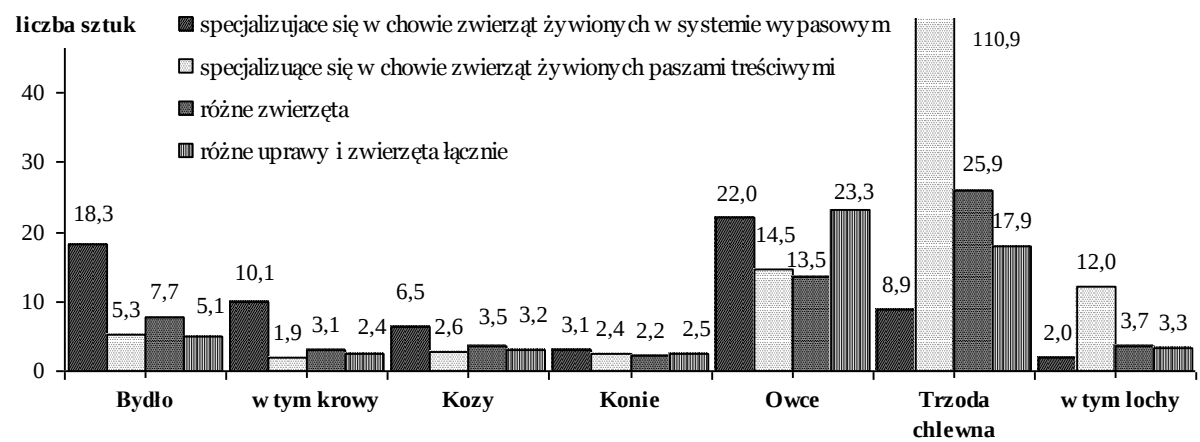
Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych PSR 2010, Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe, a kierunek produkcji, GUS Warszawa, czerwiec 2005., oraz Zwierzęta gospodarskie i wybrane elementy metod produkcji zwierzęce, Powszechny Spis Rolny 2010. GUS Warszawa 2011.

Bydło i trzoda chlewna w badanym typie rolniczym („różne zwierzęta”) miały w 2010 roku największy udział w liczbie zwierząt danego gatunku utrzymywanych w całej populacji gospodarstw rolnych. Można uznać, że na przestrzeni lat 2002-2010 w typie rolniczym „różne zwierzęta” nastąpiło nie tylko zmniejszenie się liczby gospodarstw utrzymujących trzodę chlewną i bydło, ale również ograniczenie pogłowia obu gatunków. Podstawą do takiego wniosku jest: zmiana liczby gospodarstw z bydłem i trzodą chlewną w badanym typie rolniczym, kierunek specjalizacji gospodarstw, które ubyły z tej zbiorowości, oraz kierunek i poziom zmian w populacji zwierząt w kraju. Z punktu widzenia produkcyjnego spadek pogłowia bydła mógł być jednak kompensowany wzrostem wydajności zwierząt. Zwiększenie rocznego udoju mleka od krowy, czy też ilości produkcji żywca wołowego na skutek ograniczenia uboju i eksportu cieląt, a zarazem skrócenia okresu tuczu opasów mogły równoważyć ograniczenie pogłowia tych

zwierząt. Takie bowiem zjawisko miało miejsce w całej populacji gospodarstw rolnych [Rolnictwo 2011 r., GUS]. W przypadku trzody chlewnej natomiast zmniejszenie pogłowia tylko w części mogło być skompensowane poprawą wydajności jednostkowych, na co pośrednio wskazuje utrata konkurencyjności krajowego chowu tych zwierząt [Józwiak, Ziętara 2012].

Gospodarstwa zaliczane do typu „różne zwierzęta” na tle pozostałych typów rolniczych utrzymywały w 2010 roku stosunkowo duże stada zarówno trzody chlewnej jak również bydła oraz krów (wykres II.5.6).

Wykres II.5.6. Liczebność stad^{a)} w gospodarstwach wybranych typów rolniczych według poszczególnych gatunków i grup użytkowych zwierząt w 2010 roku

^{a)} ustalono dzieląc liczbę zwierząt danego gatunku lub grupy przez liczbę gospodarstw, w którym dany gatunek lub grupa zwierząt była utrzymywana.

Źródło: jak w tabeli II.5.1.

Pod względem przeciętnej liczby zwierząt w stadzie i obsady zwierząt gospodarstwa typu „różne zwierzęta” z bydłem i trzodą chlewną ustępowały jedynie gospodarstwom specjalistycznym ukierunkowanym na chów zwierząt żywionych w systemie wypasowym lub zwierząt żywionych paszami treściwymi.

W przypadku owiec, koni i drobiu kurzego średnia liczba zwierząt w stadzie była w gospodarstwach typu „zwierzęta różne” mniejsza niż w typach rolniczych ze specjalistyczną produkcją zwierzęcą lub z produkcją mieszaną, roślinno-zwierzęcą. Niewielka obsada koni wynikała z charakteru wykorzystania tych zwierząt w gospodarstwach, tj. głównie jako siły pociągowej. Duża dynamika ubytku gospodarstw badanego typu utrzymująca konie nie wynikała jednak tylko z procesu mechanizacji i zastępowania żywej siły pociągowej ciągnikami rolniczymi. W okresie badawczym obserwowany był bowiem kryzys branży końskiej wynikający zarówno ze spadku cen koniny na rynku europejskim i światowym z powodu zmiany nastawienia konsumentów do tych zwierząt, o czym świadczyły akcje społeczne skierowanych na obronę ich praw. Zmniejszył się również popyt na konie wykorzystywane do celów rekreacyjnych i sportowych.

Przeciętne stado drobiu kurzego w gospodarstwach typu rolniczego „różne zwierzęta” wynosiło jedynie 342 sztuki, co w porównaniu z typem „produkcja mieszana roślinno-zwierzęca” – 531 sztuk i gospodarstwami specjalizującymi się w zwierzętach żywionych paszami treściwymi – 12990 sztuk, było małą skalą działalności. Fakt, że prawie 80% gospodarstw badanego typu rolniczego zajmowało się w 2010 roku chowem drobiu oznacza, że przeważała funkcja samozaopatrzeniowa tego chowu.

W produkcji roślinnej w latach 2002-2010 w badanym typie rolniczym również następowało zmniejszenie się liczby gospodarstw uprawiających niemal wszystkie grupy roślin z wyjątkiem zbóż i rzepaku (tabela II.5.8). Przeważał więc proces upraszczania produkcji roślinnej.

Tabl.II.5.8. Liczba gospodarstw z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „różne zwierzęta” według kierunków uprawy roślin w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	Łącznie wszystkie typy			Typ „różne zwierzęta”		
	2002 (liczba)	2010 (liczba)	zmiana ^{a)} (%)	2002 (liczba)	2010 (liczba)	zmiana ^{a)} (%)
Zboża	1665227	1293475	-22,3	302252	136661	-54,8
Strączkowe jadalne	52726	28988	-45,0	4579	1798	-60,7
Ziemniaki	1554550	747175	-51,9	287892	99895	-65,3
Przemysłowe	143248	132605	-7,4	25382	11405	-55,1
Buraki cukrowe	100627	50734	-49,6	22628	8086	-64,3
Rzepak	41664	83968	101,5	3105	4146	33,5
Warzywa gruntowe	616704	109988	-82,2	79922	9229	-88,5
Warzywa pod osłonami	36495	12395	-66,0	1621	179	-89,0
Truskawki (łącznie z osłonami)	196062	56293	-71,3	25507	7728	-69,7

^{a)} zmianę obliczono jako różnicę pomiędzy ilością gospodarstw w 2010 i 2002 roku, a następnie odniesiono do ilości gospodarstw w 2002 roku (stan z 2002 r stanowi 100%).

Źródło: jak w wykresie II.5.1.

Niemal wszystkie gospodarstwa badanego typu produkcyjnego w latach 2002-2010 uprawiały zboża (98% posiadających zasiewy), tak więc nie obserwowano istotnych zmian w tym zakresie. Jedyną rośliną, której uprawa rozszerzyła się na nowe podmioty był rzepak. Wzrost zainteresowania jego uprawą był naturalną reakcją gospodarstw na popyt ze strony przemysłu olejarskiego oraz zakładów wytwarzających biopaliwa. Mimo korzystnych warunków cenowych i wysokiej opłacalności uprawy rzepaku oraz wzrostu liczby gospodarstw zajmujących się uprawą tej rośliny nadal jedynie niewielki odsetek podmiotów w badanym typie rolniczym zajmował się uprawą tej rośliny (w 2010 roku było to jedynie 3% gospodarstw).

Drugą rośliną pod względem liczby gospodarstw zajmujących się jej uprawą w gospodarstwach rolnych badanego typu produkcyjnego były ziemniaki. W 2002 roku były one uprawiane w 95%, a w 2010 roku już tylko w 72% gospodarstw analizowanego typu. Można więc przypuszczać, że zachodził analogiczny proces zmian jak w całej populacji. Polegał on na ograniczeniu liczby gospodarstw uprawiających ziemniaki i na znacznym spadku powierzchni tej rośliny, głównie w tych gospodarstwach o małej i średniej powierzchni użytków rolnych [Józwiak, Michna, Mirkowska 2011].

4. Wyposażenie w sprzęt rolniczy i liczba gospodarstw stosujących nawożenie

W latach 2002-2010 w badanym typie produkcyjnym, podobnie jak w całej populacji następowały zmiany w zakresie techniki i technologii w produkcji rolniczej. Nowe techniki i technologie wprowadzane przez część gospodarstw charakteryzowanego typu pozwalały ograniczyć nakłady pracy, zaoszczędzić nośniki energii, poprawić komfort pracy, itd. Najbardziej wzrósł udział gospodarstw wyposażonych w agregaty uprawowe, a więc maszyny pozwalające skrócić czas wykonywania zabiegów produkcyjnych i ograniczyć liczbę przejazdów po polu (tabela II.5.9).

Tabela II.5.9. Udział gospodarstw z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „różne zwierzęta” wyposażonych w wybrane maszyny i urządzenia^a w latach 2002 i 2010

Rodzaje maszyn i urządzeń	Łącznie wszystkie typy			Różne zwierzęta		
	2002 (%)	2010(%)	zmiana ^a (%)	2002(%)	2010(%)	zmiana ^a (%)
Ciągniki rolnicze	49,0	60,9	24,2	80,1	89,1	11,2
Kombajny zbożowe	5,4	9,0	65,9	10,1	17,2	70,3
Kombajny ziemniaczane	3,7	4,8	29,5	7,8	9,8	26,7
Silosokombajny	0,5	0,7	27,1	1,0	1,0	9,2
Kosiarki ciągnikowe	23,5	29,9	27,3	50,2	62,0	23,6
Ładowacze	9,2	13,2	43,4	19,2	26,7	39,5
Kopaczki do ziemniaków	18,5	22,6	22,3	38,6	45,2	17,1
Sadzarki do ziemniaków	18,7	21,4	14,9	40,0	44,7	11,7
Agregaty uprawowe	11,2	26,8	138,9	18,5	41,5	124,1
Dojarki bańkowe	11,8	9,9	-16,3	31,1	26,1	-16,1
Dojarki rurociągowe	0,4	1,5	250,9	0,6	1,2	91,3
Konwiowe schładzarki do mleka	7,6	1,8	-76,2	21,8	5,3	-75,6
Zbiornikowe schładzarki do mleka	3,6	6,0	66,4	8,6	8,8	2,2

^a) zmianę obliczono jako różnicę udziału gospodarstw wyposażonych w maszyny i urządzenia w 2010 i 2002 roku, a następnie różnicę odniesiono do udziału gospodarstw w 2002 roku (stan z 2002 r stanowi 100%).

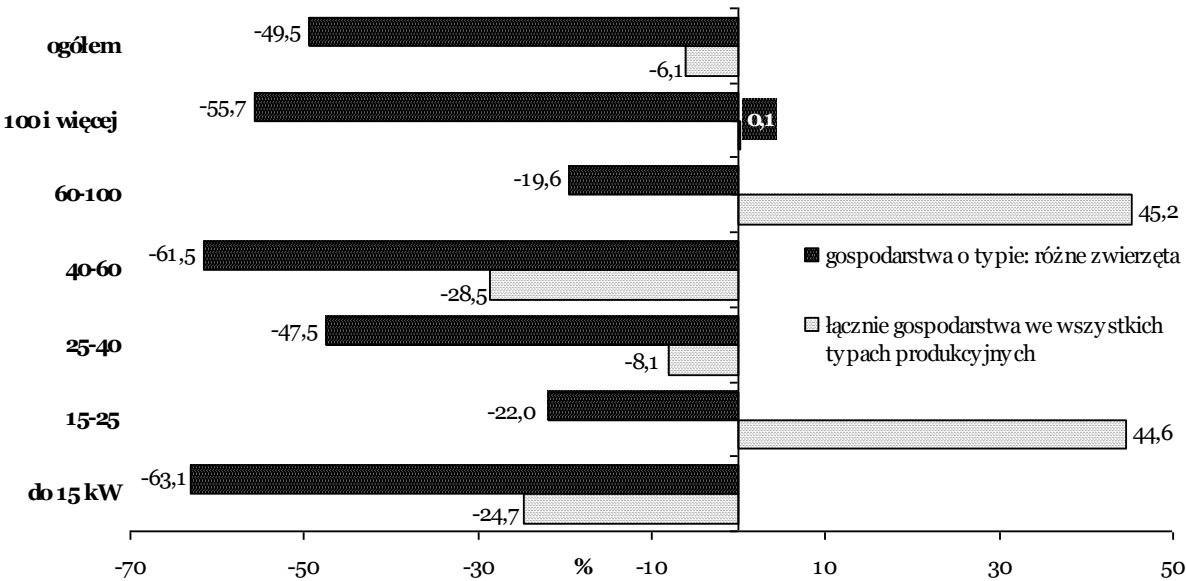
^b) zmianę obliczono jako różnicę pomiędzy ilością maszyn i urządzeń przypadających na gospodarstwo w 2010 i 2002 roku, a następnie odniesiono do ilości maszyn i urządzeń przypadających na gospodarstwo w 2002 roku (poziom wyposażenia z 2002 r stanowi 100%),

Źródło: jak na wykresie II.5.1.

W znacznym stopniu w badanym okresie wzrosło też wyposażenie w dojarki rurociągowe. Obserwowano tutaj efekt substytucji polegający na wymianie dojarek konwiowych na urządzenia bardziej pracooszczędne. Ubytek gospodarstw z dojarkami konwiowymi i konwiowymi schładzarkami do mleka był również spowodowany wycofaniem się części gospodarstw rolnych z produkcji mleka.

W latach 2002-2010 istotnie zwiększyła się liczba gospodarstw wyposażonych w kombajny zbożowe, jak również z ładowaczami i kombajnami ziemniaczanymi. Relatywnie w niewielkim stopniu przybyło natomiast gospodarstw wyposażonych w ciągniki rolnicze, choć w tym przypadku ważny był przyrost gospodarstw wyposażonych w ciągniki o dużej mocy (wykres II.5.7).

Wykres II.5.7. Zmiana liczby gospodarstw z wyspecyfikowanym typem rolniczym i o typie „zwierzęta różne” wyposażonych w ciągniki rolnicze różnej mocy w latach 2002 i 2010

Źródło: jak na wykresie II.5.1.

W analizowanym typie produkcyjnym w 2010 roku względem 2002 roku nastąpiła jedynie niewielka zmiana udziału liczby gospodarstw stosujących jakiekolwiek nawożenie mineralne. Jednak porównanie po uwzględnieniu rodzaju składników mineralnych wskazuje na bardzo znaczący spadek udziału liczby gospodarstw stosujących nawożenie fosforowe i potasowe, przy niewielkim wzroście udziału gospodarstw stosujących nawożenie azotowe.

Tabl.II.5.10. Liczba gospodarstw stosujących nawozy mineralne i organiczne w typie rolniczym „zwierzęta różne” w latach 2002-2010

Rodzaje nawozów	2010		2002		zmiana ^{b)} (p.p.)
	liczba gospodarstw	udział ^{a)} (%)	liczba gospodarstw	udział ^{a)} (%)	
Nawozy mineralne ogółem	128556	90,3	284984	91,0	-0,6
- azotowe	125114	87,9	266894	85,2	2,7
- fosforowe	19780	13,9	202520	64,7	-50,8
- potasowe	18327	12,9	189936	60,6	-47,8
- wieloskładnikowe	77840	54,7	205153	65,5	-10,8
Nawozy wapniowe	23211	16,3	90052	28,7	-12,4
Nawozy organiczne pochodzenia zwierzęcego	134619	94,6	286869	91,6	3,0

^{a)} udział w danym roku. gospodarstw stosujących nawożenie w łącznej liczbie gospodarstw zakwalifikowanych do typu produkcyjnego „zwierzęta różne”

^{b)} zmiana udziału w strukturze grupy obliczona jako różnica udziału w 2010 roku i 2002 roku.

Źródło: jak w wykresie II.5.1.

Zjawisko to może świadczyć o oszczędzaniu przez kierujących gospodarstwami na wydatkach ponoszonych na nawozy mineralne w 2010 roku, takich które nie dają natychmiastowego efektu plonotwórczego, lub o racjonalizacji nawożenia. Należy bowiem zauważyć że prawie 94% gospodarstw w 2010 roku w typie produkcyjnym „różne zwierzęta” stosowało nawożenie organiczne pochodzenia zwierzęcego. Tym samym dostarczały do gleby niezbędne fosforu i potasu w innej formie.

5. Wnioski

W analizowanym typie rolniczym „różne zwierzęta” w latach 2002-2010 nastąpił znaczny spadek liczby gospodarstw rolnych. Proces ten został spowodowany między innymi zaprzestaniem działalności przez część gospodarstw, jednak skala tego zjawiska nie odbiegała od zmian obserwowanych w całej badanej populacji. W znacznie większym stopniu za zmniejszenia się liczby gospodarstw w badanym typie odpowiadały procesy: ekstensyfikacji organizacji produkcji w wyniku likwidacji produkcji zwierzęcej, specjalizacji będącej efektem rozwijania określonego kierunku chowu i hodowli zwierząt lub uproszczenia organizacji produkcji. Duży wpływ na kształtowanie się tych zjawisk wywarł również przemysł rolno-spożywczy i jego rejonizacja.

Procesowi zmniejszenia się liczby gospodarstw rolnych w analizowanym okresie towarzyszyło znaczne ograniczenie w badanej grupie powierzchni posiadanych gruntów

i użytków rolnych oraz nakładów pracy. Jednak ubytek czynników produkcji był mniejszy niż liczby gospodarstw, a tym samym przeciętna powierzchnia gruntów i użytków rolnych oraz nakładów pracy wzrosły w przeliczeniu na jedno gospodarstwo.

Gospodarstwo rolne stanowiło jedyne miejsce zatrudnienia dla 3/4 użytkowników, a ponadto znaczna ich część zarządzała posiadanym gospodarstwem przez długi okres. Takie osoby mają ograniczoną skłonność do rezygnacji z tej formy zarobkowania i odznaczają się mniejszą skłonnością do ryzyka, a tym samym dążeniem do powiększania skali produkcji i poprawy relacji: praca – pozostałe czynniki produkcji.

W latach 2002-2010 zmniejszeniu uległa liczba gospodarstw w badanych typie produkcyjnym utrzymujących zwierzęta trzech i więcej gatunków. W produkcji roślinnej natomiast obserwowano znaczne zmniejszenie liczby gospodarstw rolnych zajmujących się uprawą ziemniaków i wzrost tych, które uprawiały rzepak.

W badanej zbiorowości nastąpił wzrost poziomu mechanizacji, o czym świadczy zwiększenie liczby gospodarstw wyposażonych w maszyny, zwłaszcza w agregaty uprawowe, kombajny zbożowe i dojarki rurociągowy. Nieznacznemu zwiększeniu liczby gospodarstw posiadających ciągniki rolnicze towarzyszył wzrost udziału ciągników dużej mocy.

Przewidywane jest w przyszłości dalsze zmniejszenie badanej zbiorowości na skutek likwidacji mniejszych obszarowo gospodarstw, jak również w wyniku zaprzestawiania działalności rolniczej z uwagi na wiek właścicieli w sytuacji braku następcy. Prawdopodobnie przetrwają tylko duże gospodarstwa o typie „różne zwierzęta” (utrzymujące różne gatunki zwierząt), ponieważ one mogą mieć na tyle duże stada zwierząt, by zasadne pod względem ekonomicznym było stosowanie nowoczesnych technologii produkcji.

Literatura:

1. Dowgiałło Z., Mandecki S.: *Ekonomika i organizacja produkcji zwierzęcej*, PWN, Warszawa, 1983, str. 26-27.
2. *Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe, a kierunek produkcji, Wyniki PSR 2002*, GUS Warszawa, czerwiec 2005, str.127-143.
3. Halamska M.: *Pięć lat w UE: stare i nowe procesy zmian na polskiej wsi*. Wieś i Rolnictwo, nr 2/2009. Str. 57-71.
4. Józwiak W., Michna W., Mirkowska Z.: *Procesy zachodzące w rolnictwie polskim w latach 1990-2010, projekcje na rok 2013 i pożądana wizja rolnictwa w 2020 roku - zagadnienia wybrane*. RPW 2011-2014, nr 21 Warszawa 2011, str. 121.

5. Józwiak W., Ziętara W.: *Czy w Polsce musi zniknąć chów trzody chlewnej?*, Agro Serwis, 6/2012.
6. Musiał W.: *Rozważania nad upadłością gospodarstw rodzinnych w Polsce*, Wieś i Rolnictwo, nr 1/2009, str. 44–61.
7. *Rolnictwo w 2004 r.*, GUS, Warszawa 2005, str. 92-93
8. *Rolnictwo 2011 r.*, GUS, Warszawa 2012, str. 107-108.
9. Zegar J. S.: *Dochody w strategii rozwoju rolnictwa (po integracji europejskiej)*, IERIGŻ, Warszawa 2004, str. 57-61.
10. Skarżyńska A., Goraj L., Ziętek I.: *Metodologia SGM „2002” dla typologii gospodarstw rolnych w Polsce*. IERiGŻ-PIB, Raport Programu Wieloletniego 2005-2009, nr 4, Warszawa 2005, str. 45-53.
11. Zegar J. S.: *Współczesne wyzwania rolnictwa*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, str. 39-40.
12. Ziętara W.: *Wewnętrzne uwarunkowania rozwoju polskiego rolnictwa*. Rocznik Nauk Rolniczych SERIA G, T. 94, zeszyt 2/2008, str. 80-82.
13. *Zwierzęta gospodarskie i wybrane elementy metod produkcji zwierzęce. Powszechny Spis Rolny 2010*. GUS Warszawa 2011, str. 30-79.

II.6. GOSPODARSTWA NASTAWIONE NA PRODUKCJĘ MIESZANĄ ROŚLINNO-ZWIERZĘCĄ

Rozdział zawiera analizę zmian, jakie zaistniały w latach 2002-2010 w gospodarstwach rolnych nastawionych na produkcję mieszaną roślinno-zwierzęcą (gospodarstwa typu rolniczego „różne uprawy i zwierzęta łącznie”, lub o produkcji wielostronnej) w odniesieniu do gospodarstw wszystkich typów łącznie.

1. Liczba gospodarstw

Liczba gospodarstw rolnych zaliczonych do typu „różne uprawy i zwierzęta łącznie” uległa w latach 2002-2010 zmniejszeniu o 152,8 tys. czyli o 40,1%, przy spadku liczby gospodarstw wszystkich typów o 24,4% (tabela II.6.1). Zjawisko to spowodowało, że typ ten zmienił pierwszą pozycję pod względem liczby i udziału, jaką zajmował w 2002 roku w skali kraju na pozycję drugą w 2010 roku, po gospodarstwach specjalizujących się w uprawach polowych. Tempo i kierunek zmian liczby gospodarstw przebiegały jednak różnie w zależności od ich wielkości ekonomicznej. W tych o wielkości do 8 ESU, zwanych niekiedy schyłkowymi lub nierozwojowymi ubyło 39,8% gospodarstw, podczas gdy analogiczny wskaźnik obliczony dla wszystkich typów produkcyjnych tej samej grupy wielkościowej wyniósł 27,8%. Liczba gospodarstw o wielkości ekonomicznej 8-16 ESU zmniejszyła się w jeszcze większym stopniu (o 48%), mimo że gospodarstwa tej grupy wielkościowej traktowane są jako potencjalnie rozwojowe i mimo tego, że tempo ubytku liczby gospodarstw wszystkich typów łącznie wyniosło tylko 20,9%.

Tabl.II.6.1. Liczba gospodarstw (tys.) z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie rolniczym „różne uprawy i zwierzęta łącznie” według wielkości ekonomicznej w latach 2002 i 2010

Wielkość ekonomiczna (ESU)	2002 rok				2010 rok					
	Łącznie wszystkie typy ^a		Typ „różne uprawy i zwierzęta łącznie”		Łącznie wszystkie typy ^a			Typ „różne uprawy i zwierzęta łącznie”		
	liczba	udział ^b	liczba	udział ^b	liczba	udział ^b	zmiana ^c	liczba	udział ^b	zmiana ^c
Razem	2141,3	100,0	418,8	100,0	1619,1	100,0	-24,4	250,9	100,0	-40,1
Do 2	1401,6	65,5	242,6	57,9	1049,1	64,7	-25,2	154,0	61,4	-36,6
2-4	284,7	13,3	84,9	20,3	202,7	12,5	-28,8	48,0	19,1	-43,6
4-6	148,7	6,9	37,2	8,9	103,7	6,4	-30,2	19,3	7,7	-48,1
6-8	90,3	4,2	18,8	4,5	62,2	3,8	-31,1	9,4	3,7	-50,0
8-12	98,5	4,6	17,7	4,2	73,9	4,6	-24,9	8,9	3,5	-49,9
12-16	47,2	2,2	7,5	1,8	41,4	2,6	-12,2	4,2	1,7	-45,0
16-40	59,6	2,8	8,6	2,1	69,0	4,3	15,7	6,1	2,4	-29,6
40-100	8,6	0,4	1,0	0,2	14,0	0,9	63,0	0,9	0,4	-12,8
100-250	1,6	0,1	0,3	0,1	2,4	0,2	51,6	0,2	0,1	-27,9
250 i więcej	0,5	0,0	0,1	0,0	0,5	0,0	1,1	0,06	0,0	-49,1

^{a)} Suma gospodarstw zaklasyfikowanych do poszczególnych typów produkcyjnych.

^{b)} Razem=100 %).

^{c)} Wyrażona w procentach różnica liczb z lat 2010 i 2002 odniesiona do liczby z 2002 roku.

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie danych PSR 2010 i opracowania „Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe a kierunki produkcji”, GUS, Warszawa, czerwiec 2005 rok.

Liczba gospodarstw charakteryzowanego typu o wielkości 16 i więcej ESU uległa również zmniejszeniu o 27%, podczas gdy liczba gospodarstw wszystkich typów o takiej samej wielkości wzrosła o 22,2%. Można przyjąć, że przyczyny zmian liczby gospodarstw typu „różne uprawy i zwierzęta łącznie” były zbliżone do tych, które zostały przedstawione w rozdziale poprzednim.

Liczyby z tabeli II.6.2 wskazują, że ubytek liczby gospodarstw typu „różne uprawy i zwierzęta łącznie” miał miejsce w analizowanym okresie we wszystkich województwach i zawierał się w przedziale od 32,5 do 44,4%. Najwięcej gospodarstw ubyło w województwach: opolskim, śląskim, zachodniopomorskim, dolnośląskim, łódzkim, mazowieckim i małopolskim. Większość tych województw (z wyjątkiem zachodniopomorskiego) składa się na zwarty region obejmujący południowozachodnie, centralne i południowe obszary kraju.

Tabl.II.6.2. Liczba gospodarstw (w tys.) z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „różne uprawy i zwierzęta łącznie” według województw w latach 2002 i 2010

Województwa	2002				2010					
	Łącznie wszystkie typy ^{a)}		Typ „różne uprawy i zwierzęta łącznie”		Łącznie wszystkie typy ^{a)}			Typ „różne uprawy i zwierzęta łącznie”		
	liczba	udział	liczba	udział	liczba	udział	zmiana ^{b)}	liczba	udział	zmiana ^{b)}
Polska	2141,3	100,0	418,7	100,0	1619,1	100,0	-24,4	250,9	100,0	-40,1
Dolnośląskie	97,5	4,5	15,0	3,6	67,0	4,1	-31,3	8,5	5,8	-43,4
Kujawsko – pomorskie	97,9	4,6	19,7	4,7	72,2	4,5	-26,2	11,9	2,0	-39,6
Lubelskie	262,5	12,3	54,2	12,9	211,8	13,0	-19,3	34,1	8,9	-37,0
Lubuskie	35,8	1,7	6,1	1,5	24,6	1,5	-31,3	3,8	2,3	-38,2
Łódzkie	164,4	7,7	35,9	8,6	133,9	8,3	-18,6	20,3	4,0	-43,4
Małopolskie	253,4	11,8	47,9	11,4	174,4	10,8	-31,2	28,4	17,7	-40,7
Mazowieckie	265,9	12,4	49,2	11,8	216,5	13,4	-18,6	28,0	10,4	-43,0
Opolskie	55,4	2,6	10,8	2,6	33,4	2,1	-39,7	5,7	1,2	-47,6
Podkarpackie	233,6	10,9	54,2	12,9	179,0	11,1	-23,4	33,6	16,8	-38,1
Podlaskie	95,2	4,4	15,9	3,8	81,8	5,0	-14,1	9,6	4,2	-39,4
Pomorskie	51,4	2,4	10,5	2,4	40,0	2,5	-22,2	7,1	2,3	-32,5
Śląskie	126,0	5,9	22,0	5,2	73,2	4,5	-41,9	12,2	9,2	-44,4
Świętokrzyskie	128,5	6,0	31,7	7,5	104,1	6,4	-19,0	18,3	4,9	-42,1
Warmińsko-mazurskie	57,6	2,7	8,4	2,0	42,2	2,6	-26,7	5,4	4,2	-35,9
Wielkopolskie	171,3	8,0	29,6	7,1	134,6	8,3	-21,4	19,6	3,2	-33,7
Zachodniopomorskie	44,9	2,1	7,8	1,9	30,2	1,9	-32,6	4,3	2,9	-44,0

^{a)} Suma gospodarstw zaklasyfikowanych do poszczególnych typów produkcyjnych.

^{b)} Wyrażona w procentach różnica liczb z lat 2010 i 2002 odniesiona do liczby z 2002 roku.

Źródło: jak w tabeli II.6.1.

Największy udział gospodarstw o typie „różne uprawy i zwierzęta łącznie” miał miejsce w 2010 roku w województwie podkarpackim i małopolskim (odpowiednio 16,8 i 17,7%). W pozostałych województwach był on natomiast znacznie mniejszy i zamykał się w przedziale 1,2-10,4%.

Zmiany liczby gospodarstw analizowanego typu w latach 2002-2010 przedstawia Tabela II.6.3, obejmuje charakterystykę zmian liczby gospodarstw w zależności od posiadanego obszaru użytków rolnych. Jak wiadomo z analizy przedstawionej w poprzednich rozdziałach zmniejszyła się w tym okresie liczba gospodarstw o powierzchni do 50 ha, z tym jednak, że w miarę wzrostu powierzchni tempo spadku było coraz mniejsze. Rosła natomiast liczba gospodarstw większych obszarowo, a tempo tego wzrostu było dodatnio skorelowane z obszarem.

Odmienne przedstawiała się tendencja w gospodarstwach analizowanego typu. We wszystkich grupach obszarowych nastąpił spadek ich liczby, z tym że od powierzchni 1 ha można było dostrzec słabo zaznaczoną ujemną korelację, a więc spadek liczby gospodarstw charakteryzowanego typu był coraz mniejszy wraz ze wzrostem powierzchni użytków rolnych gospodarstw. Relatywnie niewielki spadek liczby gospodarstw odnotowano również w tych z powierzchnią do 1 ha użytków rolnych.

Tabl.II.6.3. Liczba gospodarstw (w tys.) z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „różne uprawy i zwierzęta łącznie” według powierzchni posiadanych użytków rolnych w latach 2002 i 2010

Grupy obszarowe gospodarstw	2002				2010					
	Łącznie wszystkie typy ^{a)}		Typ „różne uprawy i zwierzęta łącznie”		Łącznie wszystkie typy ^{a)}			Typ „różne uprawy i zwierzęta łącznie”		
	liczba	udział	liczba	udział	liczba	udział	zmiana ^{b)}	liczba	udział ^{a)}	zmiana ^{b)}
Ogółem	2141,3	100,0	418,8	100,0	1619,1	100,0	-24,4	250,9	100,0	-40,1
Do 1 ha włącznie	539,4	25,2	47,0	11,2	263,3	16,3	-51,2	37,8	15,0	-19,7
1-2	342,7	16,0	48,0	11,5	243,1	15,0	-29,1	25,2	10,0	-47,6
2-3	211,9	9,9	46,7	11,1	186,3	11,5	-12,1	24,7	9,9	-47,1
3-5	291,6	13,6	79,8	19,1	255,2	15,7	-12,5	43,3	17,3	-45,7
5-10	390,9	18,3	109,1	26,1	333,2	20,6	-14,8	64,1	25,6	-41,2
10-15	174,6	8,2	43,5	10,4	148,4	9,2	-15,0	26,8	10,7	-38,4
15-20	81,2	3,8	18,8	4,5	70,9	4,4	-12,7	11,4	4,5	-39,6
20-30	62,3	2,9	14,4	3,4	60,1	3,7	-3,5	8,9	3,5	-38,1
30-50	30,4	1,4	7,5	1,8	35,1	2,2	15,3	5,4	2,2	-27,5
50-100	11,4	0,5	2,9	0,7	16,2	1,0	42,6	2,5	1,0	-14,8
100 ha i więcej	4,8	0,2	1,0	0,2	7,3	0,4	53,5	0,9	0,3	-17,7

^{a)} suma gospodarstw zaklasyfikowanych do poszczególnych typów produkcyjnych.

^{b)} liczba gospodarstw w roku 2002=100 .

Źródło: jak w tabeli II.6.1.

2. Użytkowanie podstawowych czynników produkcji

Podobnie, jak w przypadku gospodarstw o typie „różne zwierzęta”, również w gospodarstwach typu „różne uprawy i zwierzęta łącznie” spadkowi liczby gospodarstw towarzyszył spadek zasobów ziemi i nakładów pracy.

Powierzchnia ogólna wszystkich gospodarstw w kraju, które charakteryzują się typem rolniczym zmniejszyła się w latach 2002-2010 o blisko 4%, podczas gdy ich liczba uległa zmniejszeniu o 24,4%, a to oznacza, że wzrosła średnia powierzchnia gospodarstwa w kraju. Nieco inna sytuacja wystąpiła w gospodarstwach typu „różne uprawy i zwierzęta łącznie”. Powierzchnia ogółem użytków rolnych zmniejszyła się o 37,5% (tabela II.6.5), a liczba gospodarstw uległa zmniejszeniu o 40,1% (tabela II.6.3). W rezultacie średnia powierzchnia użytków rolnych gospodarstwa wzrosła z 8,8 do 9,6 ha (tabela II.6.4). Zwiększył się nieco udział użytków rolnych w powierzchni ogólnej, a zmalał znacząco udział lasów i gruntów leśnych.

Tabl. II. 6.4 Przeciętna powierzchnia gruntów w gospodarstwie o typie produkcyjnym „różne uprawy i zwierzęta łącznie” w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	„Różne uprawy i zwierzęta łącznie”		
	2002	2010	zmiana ^{a)}
	Powierzchnia gruntów (ha)		%
Użytki rolne	8,8	9,6	9,1
w tym:			
- zasiewy	6,3	7,2	14,3
- ugory	1,2	1,8	50,0
- łąki trwałe ^{b)}	1,9	2,1	10,5
- pastwiska trwałe ^{b)}	1,4	1,4	0,0
- sady	0,3	0,4	33,3
Inne grunty			
Lasy i grunty leśne	1,5	1,4	-6,7
Pozostałe grunty	0,4	0,5	25,0

a) to różnica powierzchni gruntów z roku 2010 i 2002 a następnie odniesiono ją do powierzchni gruntów z 2002 r. (powierzchnia z roku 2002=100).

b) użytki zielone utrzymane w dobrej kulturze rolnej.

Źródło: wyliczenia własne na podstawie: *Maszynopis GUS z PSR 2010 oraz PSR 2002.*

Wzrósł udział sadów i łąk trwałych w tej powierzchni, a udział zasiewów i ugorów utrzymał się na zbliżonym poziomie. Zmniejszył się natomiast udział pastwisk trwałych. Liczby powyższe nie wskazują na dużą dynamikę zmian w charakteryzowanym zakresie.

Tabl.II.6.5. Powierzchnia gruntów i kierunki ich użytkowania w gospodarstwach z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „ różne uprawy i zwierzęta” w latach 2002 i 2010

Rodzaje gruntów i upraw	Łącznie wszystkie typy			Typ „różne uprawy i zwierzęta łącznie”		
	2002	2010	zmiana ^{a)}	2002	2010	zmiana ^{a)}
	Powierzchnia gruntów (ha)		%	Powierzchnia gruntów (ha)		%
Użytki rolne	13463502	12825180	-4,8	3294487	2059208	-37,5
w tym:						
Zasiewy	9646708	9135225	-5,4	2539555	1598230	-37,1
Ugory	227565	266042	16,9	46492	29231	-37,1
Łąki trwałe	2000576	2181467	9,0	438103	307694	-29,8
Pastwiska trwałe	813838	565840	-30,5	159903	67740	-57,6
Sady	264032	350897	32,9	13182	14814	12,4
Lasy i grunty leśne	945859	999522	5,7	227122	161351	-29,0
Pozostałe grunty	705153	712083	1,0	154621	112685	-27,1

^{a)} zmiany policzono jako różnicę powierzchni gruntów w 2010 i 2002 roku odniesioną następnie do powierzchni gruntów w 2002 roku.

Źródło: jak w tabeli II.6.I.

Gospodarstwa aktywne typu mieszane – „różne uprawy i zwierzęta łącznie” zmniejszyły areał posiadanych gruntów w roku 2010 w odniesieniu do 2002 r. w każdym kierunku użytkowania gruntów, poza sadami, których powierzchnia wzrosła o 12,4% (tabela II.6.5). W tym typie rolniczym o około 37% zmniejszyła się powierzchnia użytków rolnych, zasiewów, ugorów. Uległa zmniejszeniu o około 30% powierzchnia łąk trwałych, lasów i gruntów leśnych, pozostałych gruntów, zaś powierzchnia pastwisk trwałych zmniejszyła się w największym stopniu, bo o niespełna 58% w tym typie rolniczym.

Liczby charakteryzujące zmiany poziomu zatrudnienia zestawiono w tabeli II.6.6. Okazuje się, że w gospodarstwach o typie „różne uprawy i zwierzęta łącznie” zatrudnienie w analizowanym okresie w przeliczeniu na osoby pełnozatrudnione (AWU) zwiększyło się w niewielkim stopniu.

Tabl.II.6.6. Nakłady pracy w AWU w gospodarstwach o typie rolniczym „ różne uprawy i zwierzęta łącznie” w latach 2002 i 2010

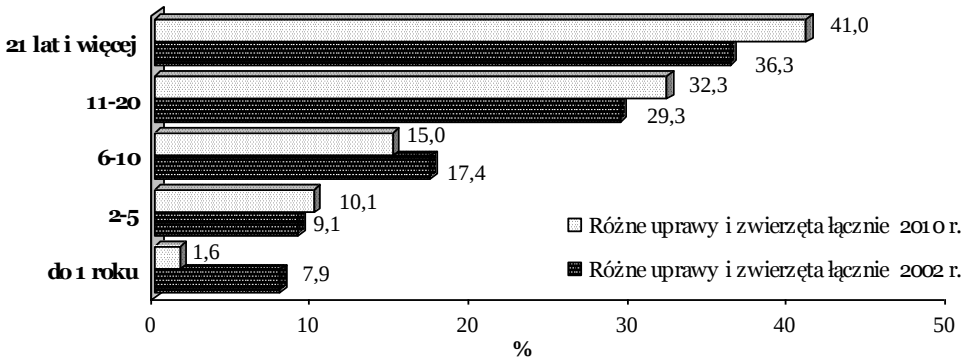
Wyszczególnienie	2002		2010	
	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach	w liczbach bezwzględnych	w odsetkach
Członkowie rodziny użytkownika (wraz z użytkownikiem)	540946	98,1	334147	97,9
Pozostali pracownicy				
w tym:				
stali najemni	5803	1,1	4312	1,3
najemni pracujący dorywczo	4557	0,8	1846	0,5
pomoc sąsiedzka	.	.	786	0,2
kontraktowi	.	.	207	0,1
Razem osoby pełnozatrudnione	551306	100,0	341298	100,0
Pełnozatrudnieni /gospodarstwo	1,32	x	1,36	x

Źródło: jak w tabeli II.6.1.

Zwraca uwagę podobny udział zatrudnienia członków rodziny użytkownika wraz z użytkownikiem w sumie osób zatrudnionych w gospodarstwach, który w obu porównywanych latach wynosił około 98%.

Nastąpiły poza tym określone zmiany pod względem długości lat kierowania gospodarstwem, o czym świadczą liczby zestawione na wykresie II.6.1. Wzrósł między porównywanymi latami udział gospodarstw typu „różne uprawy i zwierzęta łącznie” kierowanych przez osoby z dłuższym doświadczeniem kierowniczym. Udział tych kierowanych przez osoby z doświadczeniem 11-letnim i dłuższym wyniósł w 2010 roku 73,3% i był większy o 7,7 p.p. niż w 2002 roku. Odwrotnie sytuacja wyglądała w udziale gospodarstw kierowanych przez osoby z najkrótszym doświadczeniem. Udział w 2010 roku tych kierowanych przez osoby z doświadczeniem co najwyżej pięcioletnim wynosił 11,7% i był mniejszy o 5,3 p.p. niż w 2002 roku.

Wykres II.6.1. Struktura gospodarstw^{a)} pod względem okresu prowadzenia przez jego kierownika w 2002 i 2010 roku w gospodarstwach o typie mieszane „różne uprawy i zwierzęta łącznie”

^{a)} łączna liczba gospodarstw w danym roku wynosi 100%.
Źródło: jak w tabeli II.6.1.

3. Produkcja rolnicza

Niemal we wszystkich gospodarstwach typu „różne uprawy i zwierzęta łącznie” uprawiano zboża w latach 2002 i 2010. Drugą rośliną pod względem występowania uprawy były ziemniaki, ale udział gospodarstw z ich uprawą zmniejszył się w tym okresie z 87,3 do 62%, to jest o 25,3 p.p. Był to więc spadek dużo mniejszy niż w gospodarstwach wszystkich typów, w których udział ten zmniejszył się z 72,6 do 34,9%, czyli o 37,7 p.p.

Tabl. II.6.7. Liczba gospodarstw (w tys.) z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „różne uprawy i zwierzęta łącznie” według rodzajów zasiewów w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	Łącznie wszystkie typy				Typ „różne uprawy i zwierzęta łącznie”			
	2002	2010	zmiana ^{a)}	gosp. ^{b)}	2002	2010	zmiana ^{a)}	gosp. ^{b)}
	Liczba gospodarstw		%	p. p.	Liczba gospodarstw		%	p. p.
Zboża	1665,2	1293,5	-22,3	1,1	390,6	220,9	-43,5	-5,3
Strączkowe jadalne	52,7	29,0	-45,0	-0,7	12,0	5,2	-56,7	-0,8
Ziemniaki	1554,6	747,2	-51,9	-26,5	365,7	155,9	-57,4	-25,2
Rośliny przemysłowe	143,2	132,6	-7,4	1,5	44,7	25,1	-43,8	-0,7
Buraki cukrowe	100,6	50,7	-49,6	-1,6	34,0	12,4	-63,7	-3,2
Rzepak	41,7	84,0	101,5	3,3	11,3	14,5	28,5	3,1
Warzywa gruntowe	616,7	110,0	-82,2	-22,0	114,6	13,7	-88,1	-21,9
Warzywa pod osłonami	36,5	12,4	-66,0	-0,9	1,5	0,3	-80,5	-0,3
Truskawki (łącznie z tymi pod osłonami)	196,1	56,3	-71,3	-5,7	42,3	9,0	-78,6	1,4

^{a)} zmianę policzono jako różnicę między liczbą gospodarstw w 2010 i 2002 roku odniesioną następnie do liczby gospodarstw w 2002 roku.
^{b)} zmiana udziału w procentach liczby gospodarstw (w p.p.) prowadzących daną uprawę.
Źródło: jak w tabeli II.6.1.

Z porównania liczb zestawionych w tabeli II.6.7 ze wskaźnikiem charakteryzującym spadek liczby gospodarstw analizowanego typu wynika, że w omawianym okresie nastąpiło zmniejszenie się udziału gospodarstw analizowanego typu z produkcją: zbóż, roślin strączkowych jadalnych, buraków cukrowych, warzyw gruntowych i pod osłonami oraz truskawek.

Prawdopodobnie uprawę części zbóż i roślin strączkowych jadalnych zastąpiła uprawa rzepaku, co było spowodowane wpływem polityki unijnej promującej ten rodzaj produkcji z przeznaczeniem na biopaliwo. Wzrósł bowiem udział liczby gospodarstw z rzepakiem, ale zastanawia spadek udziału liczby gospodarstw z uprawami pracochłonnymi, intensywnymi i zarazem dochodowymi – burakami cukrowymi, warzywami i truskawkami.

Porównanie tempa ubytku liczby gospodarstw analizowanego typu w latach 2002-2010 z liczbami z tabeli II.6.8 wskazuje, że we wszystkich gospodarstwach analizowanego typu następował spadek liczby gatunków i grup użytkowych zwierząt, co wskazuje także na uproszczenie organizacji produkcji zwierzęcej.

Tabl.II.6.8. Liczba gospodarstw (w tys.) z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „różne uprawy i zwierzęta łącznie” utrzymujących różne rodzaje zwierząt w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	Łącznie wszystkie typy				Typ „różne uprawy i zwierzęta łącznie”			
	2002	2010	zmiana ^{a)}	gosp. ^{b)}	2002	2010	zmiana ^{a)}	gosp. ^{b)}
	Liczba gospodarstw		%	p. p.	Liczba gospodarstw		%	p. p.
Zwierzęta ogółem	1451,6	1054,2	-27,4	-2,7	418,8	250,9	-40,1	b. z.
Bydło	934,3	524,7	-43,8	-11,2	280,9	122,8	-56,3	-18,1
Krowy	874,6	453,2	-48,2	-12,8	261,7	101,1	-61,4	-22,2
Trzoda chlewna	759,5	397,1	-47,7	-11,0	226,0	112,7	-50,1	-9,1
Lochy	451,3	251,4	-44,3	-5,6	121,8	65,1	-46,5	-3,1
Owce	17,8	12,7	-28,8	b.z.	3,7	2,1	-44,6	-0,1
Kozy	68,3	27,7	-59,4	-1,5	19,5	6,6	-65,9	-2,0
Drób kurzy	1099,5	767,7	-30,2	-3,9	307,2	170,5	-44,5	-5,4
Konie	201,7	101,0	-49,9	-3,2	64,5	25,4	-60,6	-5,3

^{a)} zmianę policzono jako różnicę liczby gospodarstw w 2010 i 2002 roku, odniesioną następnie do liczby gospodarstw w 2002 roku.

^{b)} zmiana udziału liczby gospodarstw (z ich ogółu w typie rolniczym wg tabl.II.6.1) prowadzących wybraną uprawę (p. p.) rok 2010 do 2002.

Źródło: źródło jak w tabeli II.6.1.

Wśród liczby gospodarstw aktywnych typu mieszane – „różne uprawy i zwierzęta łącznie” w roku 2010 w odniesieniu do roku 2002 wystąpiło zmniejszenie liczby gospodarstw posiadających zwierzęta ogółem o 40% przy zmniejszeniu liczby gospodarstw ogółem utrzymujących zwierzęta 27,4% (tabela II.6.8.). Najwięcej gospodarstw zrezygnowało z utrzymania kóz (66%), krów (61,4%), koni (61%), bydła ogółem (56%) oraz trzody chlewnej (50,1%) i loch (46,5%). Rezygnacja w tak dużym stopniu z utrzymywania zwierząt podyktowana była spadkiem opłacalności utrzymywania małych stad zwierząt, a w przypadku analizowanego typu rolniczego można domniemywać, że nie były to zwierzęta o wysokiej wydajności i producent rolny nie mógł się spodziewać godziwego dochodu z gospodarstwa.

Wskazanie zmian w pogłowie zwierząt w gospodarstwach typu rolniczego „różne uprawy i zwierzęta łącznie” nie było możliwe z uwagi na brak danych z 2002 roku w tym zakresie (tabela II.6.9). Można natomiast porównać obsadę zwierząt na jednostkę powierzchni użytków rolnych w tym typie w 2010 roku na tle analogicznych wskaźników odnoszących się do zwierząt różnych gatunków i grup użytkowych zwierząt w gospodarstwach wszystkich typów łącznie. Z takiego porównania wynika, że obsada bydła w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych była w analizowanym typie gospodarstw mniejsza o 9,5 sztuki (o 28,1%), koni zaś większa o 1 sztukę, tj. o 50% (jest prawdopodobne, że konie były tu nadal traktowane w części gospodarstw jako źródło siły pociągowej). Obsada trzody chlewnej, owiec i kóz była natomiast zbliżona. Z wyrażenia tych wskaźników w sztukach przeliczeniowych (LU) wynika, że łączna ich liczba wynosiła 58 tych sztuk w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych i była o 16,6-17,6 jednostki (o 25,5%) mniejsza od średniego poziomu tego wskaźnika w łącznej liczbie gospodarstw wszystkich typów produkcyjnych. Średnia obsada zwierząt w sztukach przeliczeniowych znajdowała się jednak na poziomie uznanym za wystarczający, jeśli chodzi o bilans nawożenia organicznego nawozami pochodzenia zwierzęcego.

Tabl.II.6.9. Pogłowie zwierząt (w tys.) z wyspecyfikowanym typem produkcji i o typie „różne uprawy i zwierzęta łącznie” według gatunków i grup użytkowych zwierząt w latach 2002 i 2010

Gatunki i grupy użytkowe zwierząt	Łącznie wszystkie typy			Typ „różne uprawy i zwierzęta łącznie” w 2010 roku		
	2002	2010	zmiana ^{a)}	Liczba zwierząt (tys.)	udział ^{b)}	obsada ^{c)}
	Liczba zwierząt (tys.)		%		%	szt./100 ha
Bydło	5226,2	5418,6	3,7	625,2	41,9	30,4
w tym:						
Krowy	2739,2	2510,0	-8,4	245,5	.	11,9
Trzoda chlewna	17240,8	13132,9	-23,8	2018,7	38,8	98,0
w tym:						
Lochy	1771,4	1228,1	-30,7	214,8	.	10,4
Owce	311,4	245,8	-21,1	47,8	0,4	2,3
Kozy	191,4	114,7	-40,1	21,0	0,2	1,0
Drób kurzy	165050,4	139565,6	-15,4	10927,8	13,5	530,7
Konie	320,6	254,5	-20,6	62,7	5,2	3,0

^{a)} zmianę policzono jako różnicę między liczbą zwierząt w 2010 i 2002 roku odniesioną następnie do liczby zwierząt w 2002 roku.

^{b)} procentowy udział zwierząt danego rodzaju w pogłowie ogółem liczonym w LU.

^{c)} obsadę liczono jako liczbę zwierząt danego gatunku i grupy użytkowej w przeliczeniu na jednostkę powierzchni użytków rolnych.

Źródło: jak w tabeli II.6.1.

Średnią wielkość stad poszczególnych gatunków i grup użytkowych zwierząt przedstawiono w Tabeli II.6.10. Wielkość stad można porównywać tylko w odniesieniu do 2010 roku. Średnia wielkość stad drobiu w gospodarstwach typu „różne uprawy i zwierzęta” wynosiła wtedy zaledwie około 1/3 wielkości stad w gospodarstwach wszystkich typów, natomiast w przypadku podstawowych gatunków (bydło i trzoda chlewna) stada były mniejsze o około ½.

Tabl.II.6.10. Przeciętna wielkość stad zwierząt^{a)} w gospodarstwach z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „różne uprawy i zwierzęta łącznie” według gatunków i grup użytkowych zwierząt w latach 2002 i 2010

1. Grupa użytkowych zwierząt w latach 2002 i 2010			
Gatunki i grupy użytkowe zwierząt	Łącznie wszystkie typy		Typ „różne uprawy i zwierzęta łącznie” w 2010 roku
	2002	2010	Liczba zwierząt
	Liczba zwierząt		
Bydło	5,59	10,33	5,09
w tym:			
krowy	3,13	5,54	2,43
Trzoda chlewna	22,70	33,07	17,91
w tym:			
lochy	3,92	4,88	3,30
Owce	17,49	19,39	23,25
Kozy	2,80	4,14	3,16
Drób kurzy	150,11	181,80	64,09
Konie	1,59	2,52	2,47

^{a)} liczbę zwierząt podzielono przez liczbę gospodarstw utrzymujących dany gatunek lub grupę zwierząt.

Źródło: jak w tabeli II.6.1.

Liczba koni była podobna w obu przypadkach, a tylko nieco większe były stada owiec. Duża liczba utrzymywanych gatunków i grup użytkowych zwierząt wywierała zatem ujemny wpływ na koncentrację zwierząt w stadach.

Tabl.II.6.11. Liczba gospodarstw stosujących nawozy we wszystkich typach łącznie i o typie rolniczym „różne uprawy i zwierzęta łącznie” w latach 2002 i 2010

Rodzaje nawozów	Wszystkie typy łącznie		Typ „różne uprawy i zwierzęta łącznie”		
	2002	2010	2002	2010	zmiana ^{a)}
	Liczba gospodarstw (tys.)		Liczba gospodarstw (tys.)		p.p.
Nawozy mineralne ogółem, w tym:	1083,4	1015,5	349,6	201,6	-3,1
- azotowe	936,3	926,0	316,7	190,9	0,5
- fosforowe	668,4	136,1	227,1	26,5	-43,6
- potasowe	625,4	132,1	209,4	23,4	-40,7
- wieloskładnikowe	763,7	598,7	241,6	116,4	-11,3
Nawozy wapniowe	313,1	147,0	99,0	29,8	-11,7
Nawozy organiczne pochodzenia zwierzęcego	812,2	672,5	343,1	194,8	-4,3

^{a)} zmiana udziału liczby gospodarstw z danym rodzajem nawozu w ogólnej liczbie gospodarstw w 2010 i 2002 roku (wg tabl.II. 6.1) w p.p.

Źródło: jak w tabeli II.6.1.

Istotnym elementem organizacji produkcji w gospodarstwach rolnych jest stosowanie nawozów (tabl. II.6.11), zarówno mineralnych jak i organicznych. Udział gospodarstw typu „różne uprawy i zwierzęta łącznie” stosujących nawożenie mineralne (NPK) był w analizowanym okresie większy od analogicznego wskaźnika obliczonego dla gospodarstw wszystkich typów, odpowiednio o 32,9 i 17,6%. Zbliżone były natomiast relacje jeśli chodzi o stosowanie nawozów azotowych, fosforowych i potasowych. W gospodarstwach analizowanego typu większy był poza tym w roku wyjściowym udział tych, które stosowały nawozy wieloskładnikowe, ale w 2010 roku udział ten był już bardzo bliski temu w gospodarstwach rolnych wszystkich typów. Zmniejszył się ponadto udział gospodarstw wapnujących grunty, choć w 2010 roku był on nadal większy (o 2,8 p.p.) aniżeli w gospodarstwach rolnych wszystkich typów. Można więc pod powyższymi względami dostrzec oznaki recesywne w analizowanym typie gospodarstw w 2010 roku w przeciwieństwie do sytuacji z 2002 roku.

Odsetek gospodarstw z analizowanym typem produkcji na tle wszystkich gospodarstw z wyspecyfikowanym typem produkcji, które stosowały nawozy mineralne, wapniowe i organiczne pochodzenia zwierzęcego w latach 2002 i 2010 przedstawia Tabela II.6.12. Analiza liczb z tej tabeli wskazuje na spadek udziału gospodarstw stosujących każdy z wymienionych rodzajów nawozu w typie „różne uprawy i zwierzęta łącznie”, podczas gdy we wszystkich typach rolniczych łącznie spadek wystąpił tylko w przypadku nawożenia wapniowego i organicznego pochodzenia zwierzęcego.

Tabl.II.6.12. Udział gospodarstw stosujących nawozy w gospodarstwach wszystkich typów i w typie „różne uprawy i zwierzęta łącznie” w latach 2002 i 2010

Rodzaje nawozów	Wszystkie typy łącznie		Typ „różne uprawy i zwierzęta łącznie”	
	2002	2010	2002	2010
	Odsetek gospodarstw		Odsetek gospodarstw	
Nawozy mineralne ogółem	50,6	62,7	83,5	80,4
Nawozy wapniowe	14,6	9,1	23,6	11,9
Nawozy organiczne pochodzenia zwierzęcego	37,9	41,5	81,9	77,6

Źródło: jak w tabeli II.6.1.

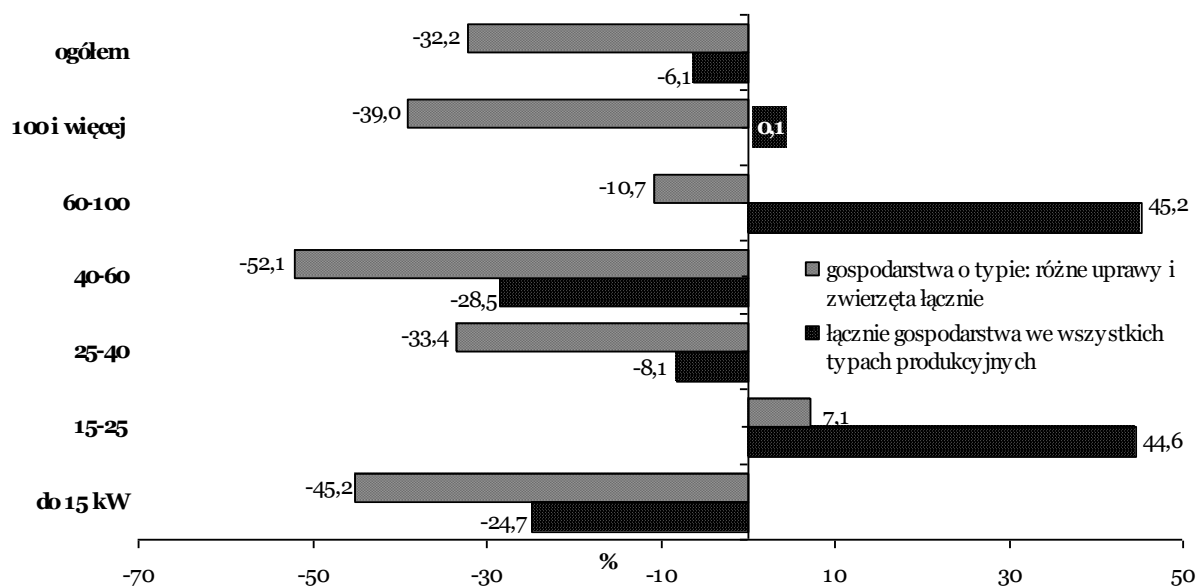
Zwraca uwagę to, że tylko część gospodarstw typu „różne uprawy i zwierzęta łącznie” stosowała nawożenie organiczne w obu porównywanych latach. Z samej definicji tego typu wynika przecież, że ten rodzaj nawożenia powinien być stosowany we wszystkich gospodarstwach. Można wysnuć wniosek iż ankieterzy spisowi GUS dokonali nieścisłych wpisów do ankiety odnośnie gospodarowania nawozami organicznymi.

4. Wyposażenie gospodarstw w ciągniki i maszyny rolnicze

Zmiany liczby gospodarstw analizowanego typu wyposażonych w co najmniej jeden ciągnik rolniczy zawiera wykres II.6.2. Z liczb podanych na wykresie i z innych danych wynika, że udział takich gospodarstw w ogólnej liczbie gospodarstw analizowanego typu wzrósł z 63,7% w 2002 roku do 72,3% w 2020 roku, czyli o 8,6 p.p. Wzrost tego udziału w gospodarstwach analizowanego typu był jednak mniejszy niż we wszystkich gospodarstwach z wyspecyfikowanym typem produkcyjnym.

Zachodziły zmiany udziału gospodarstw wyposażonych w ciągniki różnej mocy. Najbardziej wzrósł udział gospodarstw z ciągnikami o mocy 15-25 kW, w mniejszym stopniu tych z ciągnikami o mocy 25-40 kW i 60-100 kW, a na zbliżonym poziomie w obu porównywanych latach utrzymał się udział gospodarstw z ciągnikami o mocy 100 i więcej kW. To wskazuje, że wyposażenie gospodarstw analizowanego typu w ciągniki o określonej mocy ewoluowało w nieco inny sposób niż we wszystkich gospodarstwach z określonym typem rolniczym.

Wykres II.6.2. Zmiana* liczby gospodarstw z ciągnikami rolniczymi (w tys.)
w gospodarstwach z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „różne uprawy i zwierzęta łącznie” w latach 2002-2010

*Zmianę obliczono jako różnicę między liczbą gospodarstw z ciągnikami w latach 2010 i 2002 , którą następnie odniesiono do liczby gospodarstw z ciągnikami w 2002 roku.
Źródło: jak w tabeli II.6.1.

Zanotowano poprawę wyposażenia w maszyny i urządzenia rolnicze w gospodarstwach analizowanego typu. Z tabeli II.6.13 wynika, że wzrósł udział tych z maszynami

i urządzeniami o 15,7 p.p., a więc mniej więcej w takim samym stopniu jak w gospodarstwach wszystkich typów łącznie. W gospodarstwach analizowanego typu nastąpił spadek udziału tylko tych z konwiowymi schładzarkami do mleka, co było spowodowane najprawdopodobniej zamianą na urządzenia nowe.

Tabl.II.6.13. Udział gospodarstw z wyspecyfikowanym typem rolniczym oraz o typie „różne uprawy i zwierzęta łącznie” wyposażonych w wybrane maszyny i urządzenia w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	Łącznie wszystkie typy			Różne uprawy i zwierzęta łącznie		
	2002 rok	2010 rok	zmiana ^{a)}	2002 rok	2010 rok	zmiana ^{a)}
	Udział gosp. z maszynami (%)		%	Udział gosp. z maszynami (%)		%
Ogółem maszyny i urządzenia rolnicze	36,9	53,6	45,1	49,0	64,7	32,1
Kombajny zbożowe	5,4	9,0	65,9	7,0	11,1	60,2
Kombajny ziemniaczane	3,7	4,8	29,5	4,9	6,2	26,1
Silosokombajny	0,5	0,7	27,1	0,4	0,5	4,1
Kosiarki ciągnikowe	23,5	29,9	27,3	29,2	35,8	22,6
Ładowacze	9,2	13,2	43,4	10,9	13,7	24,9
Kopaczki do ziemniaków	18,5	22,6	22,3	25,2	30,8	22,5
Sadzarki do ziemniaków	18,7	21,4	14,9	25,8	28,9	12,2
Agregaty uprawowe	11,2	26,8	138,9	14,6	31,3	115,1
Dojarki bańkowe	11,8	9,9	-16,3	13,3	9,5	-28,7
Dojarki rurociągowe	0,4	1,5	250,9	0,3	0,5	71,9
Konwiowe schładzarki do mleka	7,6	1,8	-76,2	9,5	2,2	-77,0
Zbiornikowe schładzarki do mleka	3,6	6,0	66,4	2,6	2,8	8,6

^{a)} zmianę obliczono, jako różnicę pomiędzy liczbą gospodarstw z maszynami i urządzeniami w 2010 i 2002 roku, którą odniesiono następnie do liczby gospodarstw z maszynami i urządzeniami w 2002 roku .

Źródło: jak w tabeli II.6.1.

5. Wnioski

Liczba gospodarstw typu „różne uprawy i zwierzęta łącznie” zmniejszyła się w analizowanym okresie o 40,1%, a więc w stopniu dużo większym niż spadek liczby gospodarstw z wyspecyfikowanym (określonym) typem rolniczym. Pod tym względem gospodarstwa analizowanego typu przypominały te z typem produkcyjnym „uprawy różne” i „zwierzęta różne”, a więc też gospodarstwa o produkcji niewyspecjalizowanej (wielostronnej). Są poważne przesłanki, by wnioskować, że ulegały likwidacji głównie gospodarstwa małe obszarowo i o małej wielkości ekonomicznej, a te większe zmieniały typ rolniczy na bardziej specjalistyczny.

Najwięcej gospodarstw analizowanego typu ubyłoby w województwach obejmujących głównie centralne, południowo-zachodnie i środkowo-południowe obszary kraju, a nadal największy ich udział wyróżniał w 2010 roku województwo podkarpackie i małopolskie.

Gospodarstwa analizowanego typu powiększyły stan posiadania użytków rolnych, ale zatrudnienie wzrosło w niewielkim stopniu, a udział pracy najemnej był znikomy w obu porównywalnych latach. Wzrósł natomiast wśród nich udział tych z własnymi ciągnikami, maszynami i urządzeniami rolniczymi.

Analizowane gospodarstwa cechował też bardzo duży i rosnący udział tych, które były prowadzone przez osoby z 11-letnim lub dłuższym stażem kierowniczym (wykres II.6.1).

W produkcji roślinnej (tabela II.6.7) odnotowano spadek udziału gospodarstw z uprawą roślin pracochłonnych i o większych kosztach produkcji w przeliczeniu na jednostkę uprawianej powierzchni (80,5% warzywa pod osłonami, truskawki pod osłonami 78,6%), a w produkcji zwierzęcej spadek udziału gospodarstw utrzymujących zwierzęta więcej niż dwóch gatunków (tabela II.6.9). Miało to prawdopodobnie powiązania z: dążeniem posiadaczy gospodarstw do upraszczania struktury produkcji jako fazy przejściowej poprzedzającej specjalizację, zaawansowanym wiekiem osób prowadzących gospodarstwo i zjawiskiem tzw. dywestycji, czyli ekstensyfikacji organizacji produkcji przez osoby młode przejmujące gospodarstwo od poprzednika.

W większości gospodarstw analizowanego typu pozytywnie należy ocenić nawożenie nawozami organicznymi pochodzenia zwierzęcego, ale struktura nawożenia mineralnego i ograniczenie zakresu wapnowania gleb budzą zastrzeżenia.

Nie należy jednak zapominać o istotnej roli gospodarstw typu „różne uprawy i zwierzęta łącznie” dla ochrony środowiska i krajobrazu Polski [Niewęgłowska 2004]. Różnorodność upraw oraz towarzysząca temu różnorodność chowu i hodowli różnych gatunków zwierząt charakterystyczna dla tego typu produkcji sprzyjały bowiem utrzymaniu różnorodności biologicznej i różnorodnej struktury krajobrazu. Takie gospodarstwa przyczyniają się więc do utrzymania naszego bogactwa narodowego, jakim jest piękno krajobrazu i duża różnorodność przyrody ożywionej.

Literatura:

1. *Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2010 roku*. Powszechny Spis Rolny 2010. GUS, Warszawa 2012, s. 370-385.
2. *Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe, a kierunek produkcji*, Wyniki PSR 2002, GUS Warszawa, czerwiec 2005, s.127-143.
3. Józwiak W.: *Ewolucja gospodarstw rolnych w latach 1996-2002*, GUS, Warszawa 2003, s.174-238.
4. Niewęgłowska G.: *Zdolność polskich gospodarstw rolnych do realizacji programu rolnośrodowiskowego*, seria studia i monografie, nr 130, IERiGŻ, Warszawa, 2004, s. 44-58.
5. *Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2010 roku*, IERiGŻ-PIB, Warszawa 2011.
6. *Zwierzęta gospodarskie i wybrane elementy metod produkcji zwierzęcej*. Powszechny Spis Rolny 2010. GUS, Warszawa 2011, s. 30-79.

III. GOSPODARSTWA OSÓB PRAWNYCH

1. Struktura prawno-własnościowa

Od początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku rolnictwo polskie znajduje się w procesie intensywnych przemian strukturalnych, w tym prawno-własnościowych. Decydujące czynniki tych przemian to:

- przejście z systemu gospodarki centralnie planowanej do systemu gospodarki rynkowej i odejście od interwencjonizmu państwowego w rolnictwie, co przyniosło gwałtowne załamanie rentowności produkcji rolnej,
- likwidacja produkcyjnego sektora państwowych gospodarstw rolnych i prywatyzacja jego mienia oraz osłabienie rolniczych spółdzielni produkcyjnych,
- zniesienie limitów obszarowych ograniczających rozwój gospodarstw indywidualnych (gospodarstw osób fizycznych).

W rezultacie tych uwarunkowań, w latach 1990-2002 liczba państwowych i spółdzielczych gospodarstw rolnych zmniejszyła się o ponad 1/2. Jednocześnie likwidacja ograniczeń obszarowych dla prywatnych gospodarstw rolnych, rozdysponowanie mienia po zlikwidowanych Państwowych Gospodarstwach Rolnych (PGR-ach), a także znaczące zmniejszenie potencjału rolniczych spółdzielni produkcyjnych (RSP) poprzez likwidację lub przekształcenie ich części w spółki prawa handlowego stały się zaczątkiem tworzenia się nowego subsektora gospodarstw prywatnych osób prawnych (poza istniejącymi spółdzielniami produkcji rolnej). Grupa ta, do momentu zakończenia pierwotnego rozdysponowania Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa (Zasobu WRSP), rozwijała się dość dynamicznie i już w 1996 roku liczyła 1,95 tys. gospodarstw (w tym 1155 spółek własności krajowej i 136 spółek własności zagranicznej i mieszanej). Po 1996 roku, zasadniczo aż do wejścia Polski do Unii Europejskiej, pewna część tych gospodarstw, w większości z powodu trudności finansowych, uległa likwidacji, a część (po restrukturyzacji własnościowej i podziale), przeszła do sektora osób fizycznych. Liczba gospodarstw w tej zbiorowości, na skutek podziałów i powstawania nowych gospodarstw, nawet nieco rosła. W latach 1996-2002 liczba tych gospodarstw wzrosła o około 5% (z 1,95 tys. do 2,04 tys.), ale ich udział w strukturze ogółu użytków rolnych będących w dyspozycji gospodarstw rolnych zmniejszył się o ponad 1/3 (z 1179 tys. ha do 783,5 tys. ha). Natomiast w okresie tym sukcesywnie malała liczba gospodarstw spółdzielczych oraz gospodarstw sektora publicznego i w jeszcze większym stopniu powierzchnia użytków rolnych (UR) będąca w ich dyspozycji (tabl. III.1.1).

Tabl.III.1.1. Zmiany w liczbie gospodarstw rolnych i powierzchni użytków rolnych (UR) według form prawno-własnościowych w latach 1990-2010

Lata	Liczba w tys. UR w tys. ha	Gospodarstwa		Prywatne osób prawnych			Publiczne	Osób prawnych ogółem	Udział w ogółem w %
		ogółem	w tym prywatne	ogółem	W tym				
					SPR*	Pozostałe			
1990	Liczba	3834,0	3829,2	2,37	2,37	.	2,38**	4,75	0,12
	UR	18720	14978	750	750	.	3742,0	4492	24,0
1996	liczba	3066,6	3062,6	4,42	2,47	1,95	2,02	6,44	0,21
	UR	18474	16854,0	1681	502,0	1179	1620	3301	17,9
2002	liczba	2933,2	2931,9	3,38	1,24	2,14	1,27	4,65	0,16
	UR	16899,3	15965,8	1107,4	323,9	783,5	933,5	2040,9	12,1
2010	liczba	2277,6	2276,7	3,41	0,84	2,56	0,92	4,33	0,19
	UR	15503,0	14936,1	1275,0	248,7	1026,3	566,9	1841,6	11,9
2002/ 1996	liczba	95,6	95,7	75,3	52,2	104,6	62,9	71,4	.
	UR	90,3	94,7	65,9	64,5	66,5	57,6	61,8	.
2010/ 2002	liczba	77,7	77,6	102,1	65,1	125,5	72,4	93,9	.
	UR	91,7	93,5	115,1	76,8	131,0	60,7	90,2	.

* w 1990 r. tylko rolnicze spółdzielnie produkcyjne (RSP) – 2,24 tys. i zespołowe gospodarstwa rolne Kółek Rolniczych (ZGR KR) prowadzące produkcję rolną - 0,13 tys., a w pozostałych latach spółdzielnie produkcji rolnej (SPR) obejmujące RSP, gospodarstwa różnego rodzaju spółdzielni i kółek rolniczych z przeważającą działalnością rolniczą, ** w tym 1,24 tys. PGR- państwowych gospodarstw rolnych resortu rolnictwa.

Źródło: zestawienie własne na podstawie: Rolnictwo i Gospodarka Żywnościowa 1986-1990, GUS, Warszawa 1992, Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych 1996, GUS, Warszawa 1998; Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 2002, GUS, Warszawa 2003; Charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 2010, GUS, Warszawa 2012 oraz: W. Dzun, Przedsiębiorstwa rolne przed i po wejściu Polski do Unii Europejskiej, IERiGŻ- PIB, Warszawa 2009.

W rezultacie w latach 1996-2002 liczba gospodarstw osób prawnych ogółem i ich udział w strukturze ogółu gospodarstw malały (odpowiednio z 6,44 tys. do 4,65 tys. i z 0,21% do 0,16%). Malała także i to w jeszcze większym tempie powierzchnia użytków rolnych (z 3301 tys. ha do 2041 tys. ha) i udział tych gospodarstw w strukturze użytków rolnych (z 17,9% do 12,1%). W znacznej mierze był to wynik postępującej prywatyzacji pozostających w Zasobie WRSP zlikwidowanych państwowych gospodarstw, ale także nacisku na prywatne gospodarstwa osób prawnych gospodarujących na użytkach rolnych dzierzawionych z Zasobu WRSP na przekazywanie ich części na cele poprawy struktury obszarowej gospodarstw osób fizycznych.

Wejście Polski do Unii Europejskiej i objęcie rolnictwa polskiego wspólną unijną polityką rolną (WPR UE) znacząco poprawiło sytuację gospodarstw prawnych nie tylko w rezultacie poprawy sytuacji dochodowej tych gospodarstw, ale także w zakresie pewności funkcjonowania tej formy gospodarowania w rolnictwie. W rezultacie nastąpiło wyraźne ożywienie w rozwoju nowo powstałej grupy gospodarstw prywatnych osób prawnych, co przejawiało się nie tylko znaczącym wzrostem ich liczby, ale także jeszcze wyższym wzrostem powierzchni użytków rolnych w tych gospodarstwach. Jednocześnie nieco wyhamowane zostało dotychczas wysokie tempo kurczenia się grupy gospodarstw spółdzielczych i publicznych (tabl. III.1.1)

Ważniejsze zmiany tym sektorze, z uwzględnieniem form własnościowo-organizacyjnych funkcjonujących w nim gospodarstw, zostaną przeanalizowane bardziej szczegółowo w latach 2002-2010 na podstawie danych z Powszechnych Spisów Rolnych z 2002 i 2010. Przy ocenie skali ważniejszych zmian w tym okresie wykorzystane zostaną także dane o zmianach w latach 1996-2002. W tym celu wykorzystane będą dane z Powszechnego Spisu Rolnego z 1996 r.

2. Liczba i struktura gospodarstw

Po wejściu Polski do Unii Europejskiej i objęciu polskiego rolnictwa wspólną unijną polityką rolną istotnie wyhamowana została dotychczasowa silna tendencja (trwająca od początku okresu transformacji systemowej) polegająca na stałym zmniejszaniu się sektora gospodarstw osób prawnych. W latach 2002-2010 liczba tych gospodarstw zmniejszyła się z 4650 do 4329, a więc o 6,9% podczas gdy w latach 1996- 2002 o 21,8%.

Tabl. III.2.1. Zmiany w liczbie i strukturze gospodarstw osób prawnych na tle ogółu gospodarstw w latach 2002-2010.

Gospodarstwa	2002		2010		2010/2002
	Liczba	%	liczba	%	
Ogółem	2933228	100,0	2277613	100,0	77,6
- w tym osób fizycznych	2928578	99,84	2273284	99,8	77,6
Osób prawnych ogółem	4650	100,0	4329	100,0	93,1
1. Prywatne osób prawnych	3384	72,8	3409	78,7	100,7
- własności krajowej	3188	68,6	3132	72,3	98,2
- spółdzielnie produkcji rolnej	1238	26,6	837	19,3	67,6
- spółki krajowe	1124	24,2	1749	40,4	155,6
- pozostałe krajowe	801	17,2	546	12,6	68,2
- własności zagranicznej i mieszanej*	212	4,3	277	5,4	141,3
2. Publiczne	1266	27,2	920	21,3	72,7
- państwowe	935	20,1	679	15,7	72,6
w tym: Skarbu Państwa	734	15,8	543	12,5	74,0
- komunalne (samorządowe)**	331	7,1	241	5,6	72,8

* w 2002 były 32 gospodarstwa własności mieszanej i ** w 2002 roku 3 a w 2010 roku 4 gospodarstwa własności mieszanej państwowo-komunalnej.

Źródło: przeliczenie i zestawienie własne na podstawie: Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 2002, GUS, Warszawa 2003; Charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 2010, GUS, Warszawa 2012 oraz niepublikowanych danych GUS.

Zmniejszyła się także powierzchnia użytków rolnych ogółem będąca w ich dyspozycji z 2040,9 tys. ha do 1842,6 tys. ha, a więc o 198,3 tys. ha (o 9,7%), ale znacząco mniej niż w latach 1996-2002 (zmniejszenie o 1260 tys. ha, a więc o 39,2%).

Wyżej przedstawione wskaźniki były efektem zdecydowanie zróżnicowanych tendencji w poszczególnych formach prawnowłasnościowych gospodarstw. W analizowanym okresie utrzymała się tendencja zmniejszania się liczby gospodarstw publicznych i spółdzielczych. W latach 2002-2010 liczba gospodarstw publicznych zmniejszyła się o 27,3%, a powierzchnia użytków rolnych w ich władaniu o 39,3% podczas gdy w latach 1996-2002 odpowiednio o 39,2% i 42,4%. Liczba podmiotów i powierzchnia użytków rolnych w spółdzielniach produkcji rolnej zmniejszyła się o 1/3 podczas gdy w latach 1996-2002 o 1/2 (patrz tabele III.1.1- III.2.2). Natomiast w tych latach nastąpiło wyraźne ożywienie w rozwoju grupy gospodarstw prywatnych osób prawnych, zorganizowanych w innej formie niż spółdzielnie produkcji rolniczej (SPR). W grupie tej liczba gospodarstw własności krajowej wzrosła o 17,7%, a powierzchnia użytków rolnych (UR) w ich władaniu aż o 30,9%, natomiast własności zagranicznej i mieszanej odpowiednio o 41,3% i o 31,9%.

Tabl.III.2.2. Zmiany w powierzchni i strukturze użytków rolnych (UR) w gospodarstwach osób prawnych na tle ogółu gospodarstw w latach 2002-2010.

Gospodarstwa	2002		2010		2010/ 2002	2010	
	Ogółem w tys.ha	%	Ogółem w tys.ha	%		UR w dobrej kulturze w tys. ha	% ogółu
Ogółem	16899,3	100,0	15503,0	100,0	91,7	14603,2	94,2
- w tym osób fizycznych	14858,4	87,9	13660,4	88,1	91,9	13055,8	95,6
Osób prawnych ogółem	2040,9	100,0	1842,6	100,0	90,3	1547,5	84,0
1. Prywatne osób prawnych	1107,3	54,3	1275,7	69,2	115,2	1245,9	97,7
- własności krajowej	968,3	47,4	1092,3	59,3	112,8	1067,6	97,7
- spółdzielnie produkcji rolnej	323,9	15,9	248,7	13,5	76,8	243,3	97,8
- spółki krajowe	623,1	30,6	782,3	42,3	125,5	764,8	97,8
- pozostałe krajowe	21,2	1,0	61,3	3,3	289,2	59,5	97,1
- własności zagranicznej i mieszanej	139,0	6,8	183,4	10,0	131,9	178,3	97,2
2. Publiczne	933,5	45,7	566,9	30,8	60,7	301,6	53,2
- państwowe	916,7	44,9	552,7	30,0	60,3	288,0	52,1
w tym: Skarbu Państwa	499,8	24,5	432,8	23,5	86,6	172,6	39,9
- komunalne (samorządowe)	15,9	0,8	12,6	0,7	78,8	12,1	96,0
- własności mieszanej	0,9	0,0	1,5	0,1	153,0	1,5	95,4

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

W rezultacie powyższych zmian wyraźnie zmieniła się struktura użytków rolnych według form prawnowłasnościowych gospodarstw. Jeszcze w 2002 roku w strukturze tej dominujący udział miały gospodarstwa państwowe i spółdzielcze (60,8%, w tym państwowe 44,9%, a spółdzielcze 15,9%), a w 2010 roku udział ten był już mniejszościowy (43,5%, w tym państwowe 30%, a spółdzielcze 13,5%). Natomiast w strukturze tej zdecydowanie rósł udział gospodarstw prywatnych osób prawnych (poza spółdzielniami produkcji rolniczej czyli

SPR) zarówno własności krajowej (w liczbie z 41,9% do 53,0%, a w użytkach rolnych z 31,6% do 45,8%), jak i własności zagranicznej oraz mieszanej (odpowiednio z 4,3% do 5,4% i z 6,8 do 10%). W rezultacie udział gospodarstw prywatnych osób prawnych w latach 2002-2010 (mimo zmniejszenia się sektora gospodarstw spółdzielczych) wzrósł w ogólnej liczbie gospodarstw osób prawnych z 72,8% do 78,7%, a w strukturze użytków rolnych tych gospodarstw z 54,3% do 69,2%.

Tabl.III.2.3. Zmiany w strukturze gospodarstw osób prawnych według grup obszarowych na tle tych zmian w sektorze gospodarstw osób fizycznych w latach 2002-2010

Grupy Obszarowe w ha	Gospodarstwa osób prawnych					Gospodarstwa osób fizycznych				
	Liczba		2010/ 2002	Struktura %		liczba		2010/ 2002	Struktura %	
	2002	2010		2002	2010	2002	2010		2002	2010
Ogółem	4650	4329	93,1	100,0	100,0	2928578	2273284	77,6	100,0	100,0
0-5	827	488	59,0	17,8	11,3	2123150	1576311	74,2	72,5	69,3
5-10	349	280	80,2	7,5	6,5	426520	351462	82,4	14,6	15,5
10-20	328	310	94,5	7,1	7,2	266295	224335	84,2	9,1	9,9
20-30	185	181	97,8	4,0	4,2	64080	61100	95,3	2,2	2,7
30-50	246	259	105,3	5,3	6,0	31432	35737	113,7	1,1	1,6
50-100	417	444	106,5	9,0	10,3	11977	16764	140,0	0,4	0,7
>100	2298	2367	103,0	49,4	54,7	5124	7575	147,8	0,2	0,3
100-200	450	461	102,4	9,7	10,6	2907	5047	173,6	0,1	0,2
200-300	331	347	104,8	7,1	8,0	779	1351	173,4	0,03	0,06
300-500	545	596	109,4	11,7	13,8	746	781	104,7	0,03	0,03
500-1000	572	603	105,4	12,3	13,9	515	330	64,1	0,02	0,01
>1000	400	360	90,0	8,6	8,3	177	66	37,3	0,01	0,00

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

W strukturze gospodarstw osób prawnych zdecydowanie dominują gospodarstwa bardzo duże obszarowo, a więc o powierzchni 50 ha użytków rolnych i więcej. W latach 2002-2010 liczba tych gospodarstw wzrosła z 2715 do 2811 (o 3,5%) przy spadku powierzchni ich użytków rolnych z 2,02 do 1,82 mln ha (o prawie 10%). W rezultacie ich udział w strukturze ogółu gospodarstw prawnych w tym okresie znacznie wzrósł (z 54,4% do 65,0%), a bardzo wysoki udział w strukturze użytków rolnych utrzymał się zasadniczo na tym samym poziomie (odpowiednio 98,9% i 98,8%). Pozostałe gospodarstwa, a więc małe, średnie i duże obszarowo (od 30 do 50 ha użytków rolnych) nie miały większego znaczenia z punktu widzenia struktury użytków rolnych. Udział gospodarstw małych, w tym szczególnie bardzo małych, w strukturze ogółu analizowanych gospodarstw, chociaż znaczący (w 2002 roku 25,3% - małe, w tym 17,8% - bardzo małe), szybko spadł (w 2010 roku odpowiednio 17,8% i 11,3%), a ich udział w strukturze użytków rolnych pozostał minimalny (w 2002 roku 1,1%, a w 2010 roku 1,2%). Łączny udział gospodarstw średnich i dużych obszarowo (od 10 do 50 ha użytków rolnych) zasadniczo pozostał bez zmian (udział w strukturze ogółu gospodarstw nieznacznie wzrósł, z 16,5% do 17,4%, a udział w strukturze użytków rolnych pozostał na tym samym poziomie – około 0,9%).

Przedstawiona struktura obszarowa gospodarstw osób prawnych zdecydowanie różniła się od struktury gospodarstw osób fizycznych. W sektorze tym, mimo pewnej poprawy w ostatnich latach, wciąż dominują gospodarstwa małe obszarowo (w 2010 roku 84,8% ogółu gospodarstw i 36,2% użytków rolnych w tym sektorze), a gospodarstwa bardzo duże obszarowe wciąż niewielkie (odpowiednio 1% i 20,5%).

Tabl.III.2.4. Zmiany w strukturze użytków rolnych (UR) w gospodarstwach osób prawnych według grup obszarowych na tle tych zmian w sektorze gospodarstw osób fizycznych w latach 2002 i 2010

Grupy obszarowe w ha	Gospodarstwa osób prawnych					Gospodarstwa osób fizycznych				
	UR w tys. ha		2010/2002	Struktura %		UR w tys. ha		2010/2002	Struktura %	
	2002	2010		2002	2010	2002	2010		2002	2010
Ogółem	2040,9	1842,6	90,3	100,0	100,0	14858,4	13660,4	91,9	100,0	100,0
0-5	1,5	1,1	73,3	0,1	0,1	3159,5	2444,1	77,4	21,3	17,9
5-10	2,5	2	80,0	0,1	0,1	3029,1	2501,0	82,6	20,4	18,3
10-20	4,9	4,5	91,8	0,2	0,2	3651,5	3089,5	84,6	24,6	22,6
20-30	4,5	4,5	100,0	0,2	0,2	1536,6	1474,4	96,0	10,3	10,8
30-50	9,7	10	103,1	0,5	0,5	1171,7	1347,5	115,0	7,9	9,9
50-100	30,2	32,6	107,9	1,5	1,8	799,7	1137,4	142,2	5,4	8,3
>100	1987,6	1787,9	90,0	97,4	97,0	1510,2	1666,4	110,3	10,2	12,2
100-200	66,1	66,0	99,9	3,2	3,6	394,2	682,5	173,1	2,7	5,0
200-300	82,3	86,8	105,4	4,0	4,7	189,3	327,4	172,9	1,3	2,4
300-500	215,4	236,6	109,9	10,6	12,8	291,2	292,8	100,5	2,0	2,1
500-1000	401,0	418,7	104,4	19,6	22,7	351,5	219,1	62,3	2,4	1,6
>1000	1222,9	979,8	80,1	59,9	53,2	283,9	144,7	51,0	1,9	1,1

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

W sektorze gospodarstw prawnych zasadnicze znaczenie mają więc zmiany w zbiorowości gospodarstw bardzo dużych obszarowo. W zbiorowości tej w latach 2002-2010 rosła liczba wszystkich grup gospodarstw od 50 do 1000 ha (liczba ich wzrosła z 2315 do 2451, a więc o 5,9%), a najbardziej dynamicznie rosła grupa z powierzchnia 300-500 ha (wzrost o 9,4%). W zbiorowości tej wzrosła też powierzchnia użytków rolnych o 5,8%. Natomiast zmniejszyła się wyraźnie liczba gospodarstw o powierzchni 1000 ha użytków rolnych i więcej (z 400 do 360, a więc o 10%). Powierzchnia użytków rolnych w tej grupie obszarowej zmniejszyła się jeszcze bardziej, bo aż o prawie 20%. Jest to przede wszystkim efekt kontynuacji procesu prywatyzacji gospodarstw skarbowych.

Należy jednak zwrócić uwagę, że struktura obszarowa gospodarstw osób prawnych jest znacząco zróżnicowana w zależności od ich formy organizacyjnej i własnościowej (tabl. III.2.5). Można to prześledzić na danych z PSR 2010. Zdecydowanie największy udział gospodarstw dużych obszarowo (50 ha użytków rolnych i więcej), w tym przede wszystkim 100 ha użytków rolnych i więcej, miały gospodarstwa spółdzielcze (odpowiednio 79,8%

i 68,1%), własności zagranicznej i mieszanej (75,8% i 67,5%), spółek krajowych, z reguły powstałych na bazie mienia popegeerowskiego (75,2% i 66,2%), oraz państwowe (72,0% i 57,3%). Najmniejsze udziały gospodarstw małych obszarowo (do 10 ha użytków rolnych) miały gospodarstwa spółdzielcze (8,2%) i państwowe (8,6%). Wyższe udziały takich gospodarstw miały spółki krajowe (13,3%) i gospodarstwa własności zagranicznej oraz mieszanej (12,3%). Wynika to ze znacznie większego udziału w tych formach własnościowo-organizacyjnych gospodarstw z powierzchnią do 1 ha użytków rolnych. Może to wskazywać, że w tego typu gospodarstwach było więcej niż w gospodarstwach państwowych ferm drobiarskich i trzody chlewnej opartych na paszach z zakupu. Natomiast bardzo rozproszoną strukturę obszarową miały gospodarstwa samorządowe (41,1% gospodarstw małych obszarowo, 22,8% średnich obszarowo oraz 36% dużych obszarowo) i pozostałe prywatne krajowe (poza spółdzielniami produkcji rolniczej i spółkami) – odpowiednio 49,3%, 30,1% i 20,7%. Jednak struktura obszarowa i tych grup gospodarstw jest zdecydowanie korzystniejsza niż gospodarstw osób fizycznych, w szczególności typu rodzinnego.

Tabl.III.2.5. Struktura gospodarstw osób prawnych ogółem według grup obszarowych i podstawowych form prawnowłasnościowych tych gospodarstw w 2010 roku

Gospodarstwa	Ogółem	Grupy obszarowe w ha użytków rolnych, udział w %							
		Do 1	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	50-100	≥100
Ogółem	2277613	31,4	37,8	15,4	9,9	2,7	1,6	0,8	0,4
w tym: osób fizycznych	2273284	31,4	37,9	15,5	9,9	2,7	1,6	0,7	0,3
Osób prawnych ogółem	4329	3,2	8,1	6,5	7,2	4,2	6,0	10,3	54,7
1. Prywatne	3409	3,5	7,9	6,4	6,8	3,8	5,3	9,3	57,0
- krajowe	3132	3,3	8,3	6,7	7,2	3,9	5,2	9,4	56,1
- SPR	837	1,3	3,8	3,1	5,1	2,3	4,5	11,7	68,1
- spółki krajowe	1749	4,5	5,4	3,4	4,2	2,8	4,5	9,0	66,2
- pozostałe krajowe	546	2,6	24,4	22,7	19,6	10,1	8,4	7,0	5,3
- własności zagranicznej*	277	5,8	3,2	3,2	3,2	2,2	6,5	8,3	67,5
2. Publiczne	920	2,0	8,9	6,6	8,4	5,7	8,6	13,9	46,0
- państwowe	679	1,2	3,1	4,3	6,3	4,9	8,2	14,7	57,3
w tym: skarbowe	543	1,1	3,3	4,8	7,4	5,7	9,8	15,8	52,0
- samorządowe**	241	4,1	25,3	13,3	14,1	7,9	9,5	11,6	14,1

Źródło i odnośniki jak w tabeli III.2.1.

Efektem wyżej przedstawionej struktury gospodarstw była także zróżnicowana w poszczególnych formach prawnowłasnościowych struktura użytków rolnych według grup obszarowych. Najkorzystniejszą strukturą, a więc najmniejszym udziałem użytków rolnych w gospodarstwach małych obszarowo i najwyższym ich udziałem w gospodarstwach z powierzchnia 100 i więcej ha charakteryzowały się gospodarstwa państwowe (odpowiednio prawie 0% i 98%) i spółki krajowe (0,1% i 97,7%), natomiast relatywnie gorszą gospodarstwa

samorządowe (odpowiednio 2,9% i 69,3%) oraz pozostałe prywatne krajowe (poza spółdzielniami produkcji rolniczej i spółkami) – odpowiednio 2,2% i 86,3%. Jednak struktura obszarowa nawet tych dwóch ostatnich grup gospodarstw prawnych była zdecydowanie korzystniejsza niż gospodarstw osób fizycznych (tabl. III.2.5 i III.2.6).

Tabl.III.2.6. Struktura użytków rolnych w gospodarstwach osób prawnych ogółem według grup obszarowych i podstawowych form prawnego-własnościowych tych gospodarstw w 2010 roku

Gospodarstwa	Ogółem	Grupy obszarowe w ha użytków rolnych w %							
		do1	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	50-100	≥100
Ogółem	15502975	1,7	14,1	16,1	20,0	9,5	8,8	7,5	22,3
- w tym osób fizycznych	13660413	1,9	16,0	18,3	22,6	10,8	9,9	8,3	12,2
Gospodarstwa osób prawnych	1842562	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2	0,5	1,8	97,0
1. Publiczne	566856	0,0	0,0	0,1	0,2	0,2	0,5	1,7	97,2
- państwowe	552697	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,4	1,3	98,0
w tym: skarbowe	432764	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,5	1,5	97,7
- pozostałe	119933	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,9	98,9
- samorządowe	14160	0,0	1,3	1,6	3,7	3,4	6,5	14,2	69,3
2. Prywatne prawne	1275705	0,0	0,1	0,1	0,3	0,2	0,5	1,8	96,9
- SPR	248722	0,0	0,0	0,1	0,3	0,2	0,6	2,9	95,9
- spółki krajowe	782324	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,4	1,5	97,7
- pozostałe krajowe	61257	0,0	0,7	1,5	2,4	2,2	2,8	4,2	86,3
- zagraniczne i mieszane	183403	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,4	0,9	98,5

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

Podstawowe znaczenie przy ocenie gospodarstw rolnych ma jednak odsetek gospodarstw prowadzących działalność rolniczą, struktura gospodarstw prowadzących tę działalność i struktura posiadanych przez te gospodarstwa użytków rolnych.

W analizowanych latach w sektorze gospodarstw prawnych, podobnie jak w sektorze gospodarstw osób fizycznych, nastąpił wyraźny wzrost udziału gospodarstw prowadzących działalność rolniczą (tabl. III.2.7). Był to efekt objęcia od 2004 roku polskiego rolnictwa wspólną unijną polityką rolną (przede wszystkim wprowadzenia dopłat obszarowych) i związanej z tym zmiany definicji gospodarstwa prowadzącego działalność rolniczą. W latach 2002-2010 udział ten w gospodarstwach osób prawnych wzrósł z 76,9% do 96,5%, a w gospodarstwach osób fizycznych z 74,2% do 83%. Znacznie większy wzrost tego odsetka w gospodarstwach prawnych był przede wszystkim efektem korzystniejszej struktury obszarowej, a szczególnie zdecydowanie mniejszego udziału gospodarstw z najmniejszych grup obszarowych (przede wszystkim do 1 ha użytków rolnych, nie objętych dopłatami obszarowymi) i większego udziału w tych grupach obszarowych ferm zwierząt gospodarskich

(nie posiadających użytków rolnych lub posiadających niewielki ich obszar). W 2010 roku w grupie obszarowej do 1 ha użytków rolnych sektora gospodarstw osób fizycznych było 308,2 tys. (43,1%) nie prowadzących działalności rolniczej, podczas gdy w sektorze gospodarstw prawnych 4,5% (5 gospodarstw). W grupie obszarowej 1 ha i więcej użytków rolnych różnice te były już niewielkie. W sektorze gospodarstw osób fizycznych – 5,0% (78,2 tys. gospodarstw), a w sektorze osób prawnych 4,5% (147 gospodarstw).

Tabl.III.2.7. Gospodarstwa prawne prowadzące działalność rolniczą i użytki rolne w tych gospodarstwach w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	Liczba		% ogółu w grupie		Użytki rolne w tys. ha		% ogółu w grupie	
	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010
Ogółem	2177591	1891065	74,2	83,0	15160,2	15026,2	89,7	96,9
- w tym osób fizycznych	2174015	1886888	74,2	83,0	13517,7	13379,0	91,0	97,9
Osób prawnych ogółem	3576	4177	76,9	96,5	1642,5	1647,2	80,5	89,4
1. Prywatne osób prawnych	2739	3349	80,9	98,2	1077,5	1273,9	97,3	99,9
- własności krajowej	2550	3076	80,0	98,2	943,5	1090,6	97,4	99,8
- spółdzielnie produkcji rolnej	1002	826	80,9	98,7	318,0	248,5	98,2	99,9
- pozostałe	1548	2250	79,4	98,0	625,5	842,1	97,1	99,8
w tym: spółki krajowe	960	1714	85,4	98,0	609,6	781,1	97,8	99,8
własności zagranicznej*	189	273	96,4	98,6	134,1	183,3	96,5	99,9
2. Publiczne	837	828	66,1	90,0	565,0	373,3	60,5	65,8
- państwowe	557	595	59,6	87,6	550,2	359,2	60,0	65,0
w tym: Skarbu Państwa	369	459	50,3	84,5	371,1	239,3	74,2	55,3
-komunalne (samorządowe)**	331	233	100,0	96,7	14,8	14,1	87,1	100,0

* i mieszanej ** i własności mieszanej państwowo-komunalnej (3 gospodarstwa w 2002 roku i 4 w 2010 roku).

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

Udział gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w ogólnej liczbie gospodarstw był i jest silnie zróżnicowany w zależności od formy prawno-własnościowej tych gospodarstw (tabl. III.2.7). Udział ten, mimo dużego wzrostu w analizowanych latach, był i jest najmniejszy w gospodarstwach państwowych (59,6% w 2002 roku i 87,6% w 2010 roku), a w szczególności w gospodarstwach Skarbu Państwa (odpowiednio (50,3 i 84,5%), a więc średnio biorąc w gospodarstwach największych obszarowo. Był to efekt trwającego wciąż jeszcze procesu zagospodarowania (przede wszystkim prywatyzacji) mienia, w tym także użytków rolnych, po zlikwidowanych państwowych gospodarstwach rolnych. W pozostałych gospodarstwach osób prawnych krajowych udział ten był znacznie większy i w 2010 roku stał się bardzo wyrównany (od 98,0 % w spółkach krajowych do 98,7% w spółdzielni produkcji rolnej czyli SPR). Należy podkreślić, że udział gospodarstw prawnych prowadzących działalność rolniczą we wszystkich ich formach był większy niż w sektorze gospodarstw osób fizycznych (tabl. III.2.7).

W rezultacie wyżej przedstawionych zmian średni udział użytków rolnych (UR) w gospodarstwach prawnych prowadzących działalność rolniczą w UR gospodarstw prawnych ogółem był, i jest, stosunkowo niski (w 2002 r. 80,5%, a w 2010 r. 89,4%), a więc znacznie niższy niż w sektorze gospodarstw osób fizycznych (odpowiednio 91,0% i 97,9%). Wynika to z faktu, że jeszcze pewna część UR w gospodarstwach po zlikwidowanych PGR nie jest sprywatyzowana, a działalność rolnicza w tych gospodarstwach została dawno wygaszona. W pozostałych gospodarstwach osób prawnych wskaźnik ten był wyższy niż w gospodarstwach osób fizycznych i był bliski 100% (tabl. III.2.7).

Tabl. III.2.8. Struktura gospodarstw prawnych prowadzących działalność rolniczą według grup obszarowych użytków rolnych i podstawowych form prawnowłasnościowych tych gospodarstw w 2010 r.

Gospodarstwa	Liczba gospodarstw	Udział (%) w grupach obszarowych:							
		do 1	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	50-100	≥100
Ogółem gospodarstwa	1891065	21,5	41,8	18,3	11,8	3,2	1,9	0,9	0,5
w tym: osób fizycznych	1886888	21,6	41,9	18,3	11,8	3,2	1,9	0,9	0,4
Gospodarstwa osób prawnych	4177	3,2	7,9	6,2	6,9	4,1	5,8	10,2	55,8
1. Publiczne	828	1,9	8,8	6,6	7,9	5,7	8,3	13,5	47,2
- państwowe	595	1,3	2,9	3,9	5,2	4,7	7,9	14,1	60,0
w tym: skarbowe	459	1,3	3,0	4,3	6,1	5,7	9,6	15,2	54,7
- samorządowe	233	3,4	24,0	13,7	14,6	8,2	9,4	12,0	14,6
2. Prywatne prawne	3349	3,5	7,6	6,1	6,7	3,8	5,2	9,3	57,9
- SPR	826	1,2	3,8	2,8	4,8	2,3	4,4	11,9	68,9
- spółki krajowe	1714	4,4	5,1	3,0	4,0	2,7	4,4	8,9	67,3
- pozostałe krajowe	536	2,6	23,9	22,8	19,8	10,3	8,4	7,1	5,2
- zagraniczne i mieszane	273	5,9	3,3	2,6	3,3	1,8	6,2	8,4	68,5

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

Struktura obszarowa gospodarstw prowadzących działalność rolniczą i gospodarstw ogółem w sektorze gospodarstw osób prawnych niewiele się różni (porównaj tabl. III.2.5 i III.2.8). Należy zwrócić uwagę, że w sektorze gospodarstw osób fizycznych w odróżnieniu od gospodarstw prawnych struktura gospodarstw prowadzących działalność rolniczą była znacznie korzystniejsza niż struktura gospodarstw ogółem. Przede wszystkim dużo mniejszy był udział gospodarstw z powierzchnią do 1 ha użytków rolnych łącznie (odpowiednio 21,6% i 31,4%) oraz znacznie większy udział gospodarstw dużych obszarowo (30 ha i więcej) – odpowiednio 3,2% i 2,6%. Natomiast w strukturze gospodarstw prawnych prowadzących działalność rolniczą był tylko nieco większy udział gospodarstw o powierzchni 100 ha użytków rolnych i więcej (odpowiednio 55,8% i 54,7%), a nieco mniejszy gospodarstw

małych obszarowo (odpowiednio 17,3% i 17,8%). W strukturze tej zdecydowanie największy udział gospodarstw bardzo dużych obszarowo, w tym przede wszystkim 100 ha użytków rolnych i więcej, miały gospodarstwa spółdzielcze (odpowiednio 80,8% i 68,9%), własności zagranicznej i mieszanej (76,9% i 68,5%), spółek krajowych (76,2% i 67,3%), oraz państwowe (74,1% i 60%). Natomiast bardzo rozproszoną strukturę obszarową miały gospodarstwa samorządowe (41,1% małe obszarowo, 22,8% średnio obszarowe oraz 36% duże obszarowo) i w szczególności pozostałe prywatne krajowe (poza spółdzielniami produkcji rolniczej czyli SPR-ami i spółkami) – odpowiednio 49,3%, 30,1% i 20,7%.

Tabl.III.2.9. Struktura użytków rolnych w gospodarstwach według grup obszarowych i podstawowych form prawno- własnościowych tych gospodarstw w 2010 roku

Gospodarstwa	Użytki rolne ogółem w ha	Udział (%) w grupach obszarowych w ha użytków rolnych:							
		do 1	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	50-100	≥100
Ogółem	15026225	1,2	13,6	16,4	20,5	9,8	9,0	7,8	21,7
- w tym osób fizycznych	13378975	1,4	15,3	18,4	23,0	11,0	10,0	8,5	12,4
Gospodarstwa osób prawnych	1647250	0,0	0,1	0,1	0,3	0,3	0,6	1,9	96,8
1. Publiczne	373334	0,0	0,1	0,1	0,3	0,3	0,7	2,2	96,3
- państwowe	359236	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2	0,5	1,7	97,4
w tym: skarbowe	239304	0,0	0,0	0,1	0,2	0,3	0,7	2,2	96,6
- pozostałe	119932	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,9	98,9
- samorządowe	14098	0,0	1,2	1,6	3,7	3,4	6,2	14,3	69,6
2. Prywatne prawne	1273917	0,0	0,1	0,1	0,3	0,2	0,5	1,8	97,0
- SPR	248472	0,0	0,0	0,1	0,2	0,2	0,6	2,9	96,0
- spółki krajowe	781090	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,4	1,5	97,8
- pozostałe krajowe	61030	0,0	0,7	1,4	2,4	2,2	2,7	4,2	86,4
- zagraniczne i mieszane	183324	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,3	0,9	98,5

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

W rezultacie wyżej przedstawionych uwarunkowań także struktura użytków rolnych według grup obszarowych w gospodarstwach osób prawnych prowadzących działalność rolniczą nie różniła się od tej struktury w gospodarstwach prawnych ogółem (porównaj tabl. III.2.6 i III.2.9). W 2010 roku w grupie gospodarstw prowadzących działalność, udział gospodarstw bardzo dużych obszarowo w użytkach rolnych ogółem wynosił 98,7%, w tym w gospodarstwach 100 ha i więcej – 96,8%, a więc nawet nieco mniej niż ten udział w gospodarstwach osób prawnych ogółem (odpowiednio 98,8% i 97%). Był to efekt problemów strukturalnych w gospodarstwach Skarbu Państwa, w których w 2010 roku właśnie w grupie gospodarstw największych obszarowo był znaczący udział tych bez działalności rolniczej. W tej formie gospodarowania w latach 2002-2010 udział użytków rolnych w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą w użytkach rolnych ogółem zmniejszył się z 74,2% do 55,3%. Wynikało to z faktu, że prywatyzowane były przede wszystkim gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą, a nie gospodarstwa z wygaszoną działalnością.

3. Liczba gospodarstw i powierzchnia użytków rolnych według województw

Liczba gospodarstw osób prawnych i powierzchnia użytków rolnych będących w ich dyspozycji są silnie zróżnicowane regionalnie. Na początku analizowanego okresu, a więc w 2002 r., w sześciu województwach zachodnich i północnych (odznaczających się bardzo wysokim udziałem Państwowych Gospodarstw Rolnych PGR w strukturze władania użytków rolnych na początku przemian systemowych) znajdowało się 43,8% analizowanych gospodarstw, a w ich dyspozycji było 62,4% ogółu użytków rolnych tego sektora. Znaczący udział w tej strukturze miały także województwa charakteryzujące się wysoką kulturą rolną i stosunkowo wysokim udziałem na progu przemian ustrojowych PGR i Rolniczych Spółdzielni produkcyjnych, a więc woj. kujawsko-pomorskie i wielkopolskie (tabl. III.3.1 i III.3.2).

Tabl.III.3.1. Gospodarstwa osób prawnych według województw* w latach 2002-2010

Województwa	Liczba gospodarstw		2010/ 2002	tym z działalnością rolniczą		2010/ 2002	z działalnością rolniczą w % ogółu	
	2002	2010		2002	2010		2002	2010
Polska	4650	4329	93,1	3576	4177	116,8	76,9	96,5
Dolnośląskie	532	553	103,9	432	539	124,8	81,2	97,5
Kujawsko-pomorskie	301	320	106,3	258	297	115,1	85,7	96,9
Lubelskie	213	189	88,7	173	187	108,1	81,2	98,9
Lubuskie	240	254	105,8	196	250	127,6	81,7	97,6
Łódzkie	213	169	79,3	179	162	90,5	84,0	95,9
Małopolskie	220	178	80,9	145	163	112,4	65,9	93,3
Mazowieckie	384	324	84,4	253	263	104,0	65,9	93,2
Opolskie	259	239	92,3	239	239	100,0	92,3	98,3
Podkarpackie	171	174	101,8	115	172	149,6	67,3	98,9
Podlaskie	107	104	97,2	79	92	116,5	73,8	92,3
Pomorskie	310	247	79,7	212	252	118,9	68,4	96,0
Śląskie	202	150	74,3	152	137	90,1	75,2	94,0
Świętokrzyskie	107	61	57,0	79	56	70,9	73,8	88,5
Warmińsko-mazurskie	276	253	91,7	180	282	156,7	65,2	97,6
Wielkopolskie	697	631	90,5	591	610	103,2	84,8	98,6
Zachodniopomorskie	418	483	115,6	293	476	162,5	70,1	95,0

* według siedziby użytkownika;

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

Natomiast udział pozostałych ośmiu województw, charakteryzujących się już na początku przemian systemowych silną dominacją gospodarstw indywidualnych, był znaczący w strukturze gospodarstw prawnych (34,7%), ale niewielki w strukturze UR będących w użytkowaniu tego sektora (17,5%). Wynika to z faktu, że w tych województwach gospodarstwa osób prawnych to z reguły gospodarstwa samorządowe i niewielkie gospodarstwa spółdzielcze. Typowych gospodarstw popegeerowskich jest niewiele i są one także mniejsze obszarowo ze względu na to, że w tych województwach likwidowanych PGR było niewiele i były one zdecydowanie mniejsze niż w województwach zachodnich i północnych.

Jeśli chodzi o gospodarstwa prawne prowadzące działalność rolniczą regionalne zróżnicowanie jest jeszcze większe. Wynika to z tego, że udział gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w ogólnej liczbie był najwyższy w województwach odznaczających się wysoką kulturą rolną (opolskie, kujawsko-pomorskie i wielkopolskie) i stosunkowo wysoki (powyżej średniej krajowej) w województwach tzw. popegeerowskich (za wyjątkiem warmińsko-mazurskiego i zachodniopomorskiego), a stosunkowo niski w województwach w których udział gospodarstw prawnych ogółem był najniższy.

Tabl.III.3.2. Użytki rolne (w tys. ha) w gospodarstwach osób prawnych według województw* w latach 2002 i 2010

Województwa	Gospodarstwa ogółem		2010/ 2002	tym z działalnością rolniczą		2010/ 2002	z działalnością rolniczą w % ogółu	
	2002	2010	x	2002	2010	x	2002	2010
Polska	2040,9	1842,6	90,3	1642,6	1647,3	100,3	80,5	89,4
Dolnośląskie	220,9	222,3	100,6	203,3	197,2	97,0	92,0	88,7
Kujawsko-pomorskie	116,2	132,2	113,7	106,7	132,0	123,7	91,8	99,8
Lubelskie	73,1	41,8	57,2	36,7	41,6	113,4	50,2	99,5
Lubuskie	158,1	112,9	71,4	122,4	112,3	91,7	77,4	99,5
Łódzkie	19,7	22,0	111,5	18,4	21,6	117,4	93,4	98,2
Małopolskie	24,9	19,4	77,9	22,2	19,3	86,9	89,2	99,5
Mazowieckie	60,4	51,5	85,2	38,3	27,8	72,6	63,4	54,0
Opolskie	159,5	146,5	91,8	156,9	146,3	93,2	98,4	99,9
Podkarpackie	71,9	54,0	75,0	28,4	33,5	118,0	39,5	62,0
Podlaskie	37,7	18,5	49,0	34,6	18,2	52,6	91,8	98,4
Pomorskie	169,6	183,9	108,4	158,4	139,7	88,2	93,4	76,0
Śląskie	53,6	27,7	51,8	52,0	27,2	52,3	97,0	98,2
Świętokrzyskie	13,3	7,9	59,2	11,6	7,1	61,2	87,2	89,9
Warmińsko-mazurskie	233,6	190,7	81,6	153,8	147,1	95,6	65,8	77,1
Wielkopolskie	293,3	278,8	95,1	284,1	276,4	97,3	96,9	99,1
Zachodniopomorskie	334,9	332,5	99,3	214,7	300,0	139,7	64,1	90,2

* według siedziby użytkownika;

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

W latach 2002-2010, przy spadku liczby gospodarstw prawnych ogółem w skali całego kraju o 7%, a użytków rolnych w tych gospodarstwach o 10%, sytuacja w poszczególnych województwach była bardzo zróżnicowana. Wzrost liczby analizowanych gospodarstw nastąpił w czterech województwach charakteryzujących się dotychczasowym znaczącym udziałem tej formy gospodarowania (zachodniopomorskie, lubuskie, dolnośląskie i kujawsko-pomorskie) ale także w woj. podkarpackim. Natomiast wzrost powierzchni użytków rolnych w tym sektorze nastąpił w czterech województwach, w tym w trzech charakteryzujących znaczącym udziałem tej formy gospodarowania (kujawsko-pomorskie, pomorskie i dolnośląskie), ale także w woj. łódzkim. Spadek liczby analizowanych gospodarstw nastąpił w 11 województwach, a użytków rolnych w tych gospodarstwach –

w 12 województwach. Zmniejszanie się tego sektora gospodarstw, którego wyrazem jest przede wszystkim zmniejszanie się powierzchni użytków rolnych, zdecydowanie najsilniejsze było w grupie województw charakteryzujących się zdecydowaną dominacją gospodarstw indywidualnych, z reguły z rozdrobnioną strukturą agrarną (śląskie, lubelskie, świętokrzyskie), ale także ze stosunkowo korzystną strukturą agrarną i jednocześnie z dużym udziałem gospodarstw modernizujących i restrukturyzujących swoje gospodarstwa (podlaskie). Jeśli chodzi o gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą to wzrost ich liczby nastąpił aż w 12 województwach, a zmniejszenie tylko w 3 województwach (świętokrzyskie, śląskie i łódzkie). Najwyższy wzrost był oczywiście w województwach, w których udział gospodarstw nie prowadzących produkcji w ogólnej liczbie gospodarstw był największy w 2002 roku.

W rezultacie przedstawionych zmian regionalne zróżnicowanie udziału gospodarstw osób prawnych w poszczególnych województwach znacznie się pogłębiło. Udział wskazanych wcześniej województw tzw. popegeerowskich i o wysokiej kulturze rolnej w ogólnej liczbie gospodarstw prawnych wzrósł z 65,3% do 68,9%, a w użytkach rolnych z 82,5% do 86,9%. Udział ten zmniejszył się natomiast odpowiednio w pozostałych województwach, które już na początku analizowanego okresu charakteryzowały się dominacją gospodarstw osób fizycznych.

4. Wybrane aspekty zmian w prowadzonej działalności rolniczej

4.1. Ogólne tendencje zmian w działalności rolniczej

Jak przedstawiono wyżej, w latach 2002-2010 liczba gospodarstw osób prawnych prowadzących działalność rolniczą wzrosła o 16,8% (z 3576 do 4177). Jednak liczba gospodarstw zajmujących się produkcją rolniczą wzrosła w znacznie mniejszym stopniu (z 3368 do 4049), a więc o 7,7%.

Wykorzystanie użytków rolnych do działalności rolniczej w sektorze osób prawnych było średnio biorąc mniejsze niż w sektorze gospodarstw osób fizycznych (tabl. III.4.1). Świadczy o tym mniejszy odsetek użytków rolnych w dobrej kulturze (odpowiednio 84,0% i 95,6%). Należy jednak odnotować, że decydowało o tym bardzo małe wykorzystanie użytków rolnych w gospodarstwach państwowych skarbowych, w których użytki rolne w dobrej kulturze stanowiły tylko niecałe 40% ogółu użytków rolnych tych gospodarstw. Był to rezultat wskazywanych wcześniej problemów związanych z rozdysponowaniem użytków rolnych pozostających w Zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa, z których część nie nadawała się nawet do rolniczego wykorzystania. W pozostałych formach prawno-

-własnościowych gospodarstw osób prawnych poziom wykorzystania użytków rolnych do działalności rolniczej był większy niż w sektorze gospodarstw osób fizycznych, a największy w spółdzielniach produkcji rolniczej czyli SPR-ach i spółkach krajowych (97,8% przy 95,6% w gospodarstwach osób fizycznych).

Tabl.III.4.1. Struktura użytków rolnych w gospodarstwach według form prawno-własnościowych gospodarstw i rodzajów użytków w 2010 roku

Gospodarstwa	UR w dobrej kulturze w tys. ha	% ogółu UR	Rodzaje użytków rolnych w % ogółu UR						Pozo- stałe
			Grunty orne	użytki zielone			uprawy trwałe		
				ogółem	łąki	pastwi- ska	ogółem	sady	
Ogółem gospodarstwa	14603,2	94,2	74,8	22,5	18,0	4,5	2,7	2,6	5,8
- w tym osób fizycznych	13055,8	95,6	73,5	23,5	18,9	4,6	3,0	2,8	4,4
Gospodarstwa osób prawnych	1547,5	84,0	85,5	13,8	10,3	3,5	0,7	0,5	16,0
1. Publiczne	301,6	53,2	79,6	19,8	13,7	6,1	0,6	0,3	46,8
- państwowe	288,0	52,1	79,7	19,7	13,8	5,9	0,6	0,3	47,9
w tym: skarbowe	172,6	39,9	76,3	23,1	16,5	6,7	0,6	0,2	60,1
- pozostałe	115,4	96,2	84,9	14,6	9,7	4,9	0,5	0,5	3,8
- samorządowe i mieszane	13,6	96,0	75,7	22,8	12,0	10,1	1,5	0,9	4,3
2. Prywatne	1245,9	97,7	86,9	12,3	9,5	2,8	0,7	0,6	2,3
- SPR	243,3	97,8	90,5	9,0	6,7	2,4	0,4	0,4	2,2
- spółki krajowe	764,8	97,8	89,3	9,8	6,8	2,9	0,9	0,8	2,2
- pozostałe krajowe	59,5	97,1	29,2	70,4	67,8	2,6	0,4	0,4	2,9
- zagraniczne i mieszane	178,3	97,2	91,1	8,4	5,3	3,1	0,5	0,2	2,8

Uwaga: grunty orne obliczono jako zasiewy plus ugory

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

W strukturze użytków rolnych w dobrej kulturze w gospodarstwach osób prawnych dominowały zdecydowanie grunty orne. Stanowiły one bowiem 85,5% powierzchni użytków rolnych, podczas gdy w gospodarstwach osób fizycznych tylko 73,5%. Natomiast użytki zielone stanowiły tylko 13,8%, a uprawy trwałe 3,5%, podczas gdy w gospodarstwach osób fizycznych odpowiednio 23,5% i 4,6%. Jednak sytuacja w tym zakresie w gospodarstwach osób prawnych była silnie zróżnicowana. Największy był jest udział gruntów ornych w gospodarstwach własności zagranicznej (91,1%), spółdzielniach produkcji rolnej (90,5%) i spółkach krajowych (89,3%), stosunkowo duży w gospodarstwach publicznych (79,6%), ale bardzo mały w gospodarstwach prywatnych osób prawnych pozostałych krajowych (poza spółkami i SPR) – 29,2%. Odwrotna sytuacja była w udziale użytków zielonych. Udział ten wahał się od 70,4% w gospodarstwach krajowych prywatnych pozostałych (poza SPR i spółkami) do 19,8% w gospodarstwach publicznych i 8,4% w gospodarstwach własności zagranicznej. Udział upraw trwałych, w tym sadów był niewielki i wahał się od 0,4% w SPR do 1,5% w gospodarstwach samorządowych (tabl. III.4.1).

Jednak podstawowym miernikiem rolniczego wykorzystania użytków rolnych są zasiewy. W analizowanym okresie, a więc w latach 2002-2010, w sektorze gospodarstw osób prawnych liczba gospodarstw z zasiewami wzrosła z 3159 do 3459, a więc o 10%, przy wzroście liczby gospodarstw z działalnością rolniczą o 16,8%. Natomiast w gospodarstwach osób fizycznych liczba gospodarstw z zasiewami zmniejszyła się aż o 27,3%, przy zmniejszeniu się liczby gospodarstw z działalnością rolniczą o 13,2%. W analizowanym okresie w sektorze gospodarstw prawnych udział gospodarstw z zasiewami w ogólnej liczbie prowadzących działalność rolniczą zmniejszył się o 5,1 p.p. (z 88,3% do 83,2%), a w sektorze gospodarstw osób fizycznych aż o 15 p.p. (z 92,2% do 77,2%). Jednocześnie w gospodarstwach osób prawnych powierzchnia zasiewów wzrosła o 14,8% (z 1113,7 tys. ha do 1278,3 tys. ha), przy wzroście użytków rolnych w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą o 0,3%, podczas gdy w gospodarstwach osób fizycznych odpowiednio zmniejszyła się o 5,5%, przy zmniejszeniu się powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą o 1%. Można więc stwierdzić, że sytuacja w zakresie wykorzystania użytków rolnych do produkcji roślinnej w gospodarstwach osób prawnych uległa poprawie, a w gospodarstwach osób fizycznych znacznemu pogorszeniu. W rezultacie większego wzrostu powierzchni zasiewów niż gospodarstw z zasiewami wzrosła nieco średnia powierzchnia zasiewów przypadająca na 1 gospodarstwo (z 352,5 ha do 368,0 ha). Wzrost ten w gospodarstwach osób fizycznych (na skutek znacznie większego spadku liczby gospodarstw z zasiewami niż powierzchni zasiewów) był jeszcze większy (z 4,8 do 6,8 ha), ale średnia powierzchnia zasiewów w tym sektorze gospodarstw była wciąż bardzo mała.

Tabl.III.4.2. Zmiany w powierzchni zasiewów i udziale w niej wybranych upraw w gospodarstwach osób prawnych w latach 2002 i 2010

Wyszczególnienie	Zasiewy ogółem		Zboża		Ziemniaki		Buraki cukr.		Rzepak		Warzywa	
	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010
Gospodarstwa z zasiewami	3159	3474	2751	3092	650	373	665	592	1318	1759	434	222
Udział (%)	100,0	100,0	87,1	89,0	20,6	10,7	21,1	17,0	41,7	50,6	13,7	6,4
Powierzchnia zasiewów w ha	1113,7	1278,3	770,4	743,7	13,8	16,4	49,0	41,5	155,0	284,0	5,7	7,2
Udział (%)	100,0	100,0	69,2	58,2	1,2	1,3	4,4	3,2	13,9	22,2	0,5	0,6
Średnia pow. zasiewów w ha	352,5	368,0	280,1	240,5	21,2	43,8	73,7	70,1	117,6	161,5	13,1	32,5

Źródło: przeliczenie i zestawienie własne na podstawie opracowań: (a) Systematyka i charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 2002, GUS, Warszawa 2003 i (b) Charakterystyka gospodarstw rolnych, PSR 2010, GUS, Warszawa 2012.

W sektorze gospodarstw prawnych zdecydowana większość gospodarstw, i przy tym rosnąca, uprawia zboże i znaczna część, także rosnąca – rośliny przemysłowe (tabl. III.4.2). Natomiast niewielki, przy tym szybko malejący, jest udział gospodarstw uprawiających ziemniaki oraz warzywa. Odmienne przedstawiają się tendencje w powierzchni zasiewów analizowanych roślin uprawnych. W latach 2002-2010 wyraźnie wzrosła powierzchnia roślin przemysłowych (duży wzrost zasiewów rzepaku, przy niewielkim zmniejszeniu zasiewów buraków cukrowych), znaczący wzrost powierzchni uprawy ziemniaków oraz warzyw natomiast zmniejszenie się powierzchni zasiewów zbóż. W rezultacie średnia powierzchnia zasiewów w gospodarstwie znacząco wzrosła w uprawie warzyw (z 13,1 ha do 32,5 ha), ziemniaków (z 21,2 ha do 43,8 ha) i rzepaku (z 117,6 ha do 161,5 ha), a nieco zmalała w uprawie zbóż (z 280 ha do 240 ha). W związku ze zwiększeniem w tym sektorze pogłowia zwierząt gospodarskich (tabl. III.4.5) wzrosła także nieznacznie powierzchnia upraw roślin pastewnych (z 9,3% do 9,8%). Podsumowując można stwierdzić, że gospodarstwa prawne specjalizują się przede wszystkim w uprawie zbóż i rzepaku. Udział tych upraw w powierzchni zasiewów w tym sektorze w latach 2002-2010 nieco się obniżył (z 83,1 do 80,4%), ale wciąż pozostaje na bardzo wysokim poziomie.

Udział gospodarstw z zasiewami oraz struktura zasiewów w sektorze gospodarstw prawnych są znacząco zróżnicowane według form prawnowłasnościowych. (tabl. III.4.3).

Tabl.III.4.3. Gospodarstwa z zasiewami według uprawianych roślin i form prawnowłasnościowych gospodarstw w 2010 roku

Gospodarstwa	Gosp. z zasiewami	Udział w %*		Udział gospodarstw uprawiających:**			
		a	b	zboże	ziemniaki	buraki***	Rzepak
Ogółem	1459554	64,1	77,2	88,8	51,2	3,5	5,9
- w tym osób fizycznych	1456080	64,1	77,2	88,8	51,3	3,5	5,8
Gospodarstwa osób prawnych	3474	80,2	83,2	89,0	10,7	17,0	50,6
1. Publiczne	588	63,9	71,0	79,8	16,5	19,0	35,0
- państwowe	396	58,3	66,6	79,3	12,9	23,2	42,4
w tym: skarbowe	271	49,9	59,0	73,4	12,5	13,7	28,8
- pozostałe	125	91,9	91,9	92,0	13,6	44,0	72,0
- samorządowe	192	79,7	82,4	80,7	24,0	10,4	19,8
2. Prywatne prawne	2886	84,7	86,2	90,9	9,6	16,6	53,8
- SPR	781	93,3	94,6	98,8	9,7	21,5	61,8
- spółki krajowe	1431	81,8	83,5	88,7	6,6	19,6	62,7
- pozostałe krajowe	454	83,2	84,7	85,9	18,7	1,3	7,9
- zagraniczne i mieszane	220	79,4	80,6	86,8	9,1	11,8	62,3

*udział gospodarstw z zasiewami w: a - ogólnej liczbie gospodarstw w danej grupie; b - liczbie gospodarstw z działalnością rolniczą w danej grupie ; ** udział gospodarstw z daną uprawą w liczbie gospodarstw z zasiewami w danej grupie; *** buraki cukrowe

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

W 2010 roku udział gospodarstw z zasiewami w ogólnej liczbie gospodarstw wynosił 80,2%, a w liczbie z działalnością rolniczą - 83,2%. Udziały te były największe w spółdzielniach produkcji rolniczej (odpowiednio 93,3% i 94,6%) i gospodarstwach państwowych pozostałych (poza skarbowymi) – odpowiednio 91,9% i 91,9%, a najmniejsze w gospodarstwach skarbowych (odpowiednio 49,9% i 59,0%). Znacznie mniejsze rozpiętości wystąpiły w zakresie wykorzystania powierzchni użytków rolnych pod zasiewy. Przy średniej wynoszącej 96,6%, największym udziałem obsianych gruntów ornych legitymowały się SPR (98,8%), a najmniejszym gospodarstwa prawne prywatne krajowe pozostałe (poza SPR i spółkami krajowymi) - 74,6%, a dopiero w następnej kolejności gospodarstwa skarbowe (83,8%).

Jak wskazywano wyżej zdecydowana większość gospodarstw osób prawnych, podobnie jak gospodarstw osób fizycznych, uprawia zboże (tabl. III.4.3). Odsetek ten był największy w SPR (98,8%), a najmniejszy w gospodarstwach skarbowych (73,4%). Mimo tego powierzchnia zasiewów zbóż w gospodarstwach prawnych stanowiła w 2010 roku tylko 9,7% ogółu zasiewów zbóż przy 12,1% posiadanych gruntów ornych. Wynika to z tego, że gospodarstwa prawne znacznie częściej niż gospodarstwa osób fizycznych uprawiały rośliny przemysłowe, a przede wszystkim rzepak (odpowiednio 50,6% i 5,8%) i buraki cukrowe (17% i 3,5%). Odsetek gospodarstw osób prawnych uprawiających rośliny przemysłowe był największy w gospodarstwach państwowych pozostałych (poza skarbowymi) i duży w SPR i spółkach krajowych, a mniejszy w pozostałych krajowych i samorządowych.

Tabl.III.4.4. Udział gospodarstw prawnych w powierzchni zasiewów ogółem i poszczególnych upraw na tle udziału w powierzchni gruntów ornych w 2010 roku

Gospodarstwa	Grunty orne		Zasiewy		Zasiewy/ /grunty orne	Rośliny uprawne:			
	ha	%	ha	%		zboża	ziemniaki	Buraki cukrowe	rzepak
Ogółem	10921700	100,0	10499130	100,0	96,1	100,0	100,0	100,0	100,0
- w tym osób fizycznych	9598496	87,9	9220855	87,8	96,1	90,3	95,8	79,9	70,0
Gospodarstwa osób prawnych	1323253	12,1	1278275	12,2	96,6	9,7	4,2	20,1	30,0
1. Publiczne	239958	2,2	216730	2,1	90,3	1,3	0,5	3,8	3,7
- państwowe	229665	2,1	206628	2,0	90,0	1,2	0,5	3,7	3,5
- w tym: skarbowe	131664	1,2	110370	1,1	83,8	0,5	0,3	1,5	1,4
- pozostałe	98001	0,9	96258	0,9	98,2	0,7	0,2	2,2	2,1
- samorządowe	10293	0,1	10102	0,1	98,1	0,1	0,0	0,1	0,2
2. Prywatne prawne	1083295	9,9	1061545	10,1	98,0	8,5	3,7	16,3	26,3
- SPR	220233	2,0	217517	2,1	98,8	1,9	0,2	3,3	5,1
- spółki krajowe	683314	6,3	671849	6,4	98,3	5,3	1,6	11,1	16,9
- pozostałe krajowe	17366	0,2	12975	0,1	74,7	0,1	0,5	0,1	0,1
- zagraniczne	162383	1,5	159204	1,5	98,0	1,2	1,4	1,8	4,2

Uwaga: jako grunty orne przyjęto zasiewy plus ugory

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

W rezultacie, w ogólnej powierzchni uprawy rzepaku udział gospodarstw prawnych wynosił w 2010 roku aż 30%, a buraków cukrowych 17%. Natomiast gospodarstwa prawne zdecydowanie rzadziej niż gospodarstwa osób fizycznych uprawiają ziemniaki. W 2010 roku uprawiało je 10,7% gospodarstw prawnych (51,3% gospodarstw osób fizycznych), a udział ten wahał się od 6,6% w spółkach krajowych do 24% w gospodarstwach samorządowych. W rezultacie udział gospodarstw prawnych w powierzchni uprawy ziemniaków jest niewielki i w 2010 roku wynosił 4,2%.

W omawianym okresie, a więc w latach 2002-2010, w sektorze gospodarstw prawnych nastąpiły znaczące zmiany w zakresie chowu zwierząt gospodarskich. Wyraźnie zmniejszyła się (o 14,3%), chociaż w znacznie mniejszym stopniu niż w sektorze osób fizycznych (spadek o 27,1%), liczba gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie. Zmniejszył się także ich udział w strukturze ogółu gospodarstw tego sektora (z 37,1% do 34,1%). Jednak zmniejszenie tego udziału było zdecydowanie mniejsze niż w gospodarstwach osób fizycznych (z 63,3% do 46,6%). Skala tych zmian była silnie zróżnicowana w poszczególnych gatunkach zwierząt (tabl. III.4.5).

Tabl.III.4.5. Gospodarstwa osób prawnych utrzymujące zwierzęta gospodarskich na tle gospodarstw osób fizycznych w latach 2002 i 2010

Zwierzęta	Gospodarstwa osób prawnych					Gospodarstwa osób fizycznych				
	2002		2010	x	2010/ 2002	2002		2010		2010/ 2002
	liczba	%*	liczba	%*		liczba	%*	liczba	%*	
Ogółem	1722	37,0	1475	34,1	85,7	1452223	49,6	1059307	46,6	72,9
Bydło	853	18,3	798	18,4	93,6	934340	31,9	524674	23,1	56,2
- krowy	774	16,6	719	16,6	92,9	874580	29,9	453183	19,9	51,8
Trzoda chlewna	1091	23,5	582	13,4	53,3	759478	25,9	397094	17,5	52,3
Owce	89	1,9	90	2,1	101,1	17806	0,6	12681	0,6	71,2
Kozy	56	1,2	53	1,2	94,6	68309	2,3	27732	1,2	40,6
Konie	271	5,8	271	6,3	100,0	201695	6,9	100985	4,4	50,1
Drób kurzy	237	5,1	186	4,3	78,5	1099533	37,5	771809	34,0	70,2

*% ogółu gospodarstw w danym sektorze gospodarstw
Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie opracowań: (a) Zwierzęta gospodarskie, PSR 2002, GUS, Warszawa 2003 i (b); Zwierzęta gospodarskie i wybrane elementy metod produkcji zwierzęcej, PSR 2010, GUS, Warszawa 2011.

W gospodarstwach osób prawnych najwyższy spadek nastąpił w liczbie gospodarstw utrzymujących trzodę chlewną i w dalszej kolejności drób kurzy, a bardzo niewielki utrzymujących bydło, w tym krowy oraz kozy. Liczba gospodarstw utrzymujących konie i owce utrzymała się zasadniczo na tym samym poziomie. Natomiast w sektorze gospodarstw osób fizycznych największy spadek nastąpił w liczbie gospodarstw utrzymujących kozy, bardzo duży utrzymujących konie, krowy i trzodę, natomiast najmniejszy utrzymujących owce i drób kurzy. Jak widać zbieżność spadku liczby gospodarstw utrzymujący zwierzęta między sektorami wystąpiła tylko w trzodzie chlewnej.

Znacząco odmiennie zachodziły zmiany w pogłowie zwierząt gospodarskich. W sektorze gospodarstw prawnych nastąpił wzrost pogłowia wszystkich gatunków zwierząt, z wyjątkiem owiec. Nastąpił więc znaczący wzrost poziomu koncentracji w chowie zwierząt (z wyjątkiem owiec), przy tym największy w trzodzie chlewnej i drobiu (w tych gatunkach zwierząt nastąpił największy wzrost pogłowia przy największym spadku liczby gospodarstw utrzymujących te zwierzęta).

Tabl.III.4.6. Pogłowie zwierząt gospodarskich w gospodarstwach osób prawnych na tle gospodarstw osób fizycznych w latach 2002 i 2010

Zwierzęta	Gospodarstwa osób prawnych					Gospodarstwa osób fizycznych				
	Liczba		2010/ 2002	% ogółu *		Liczba		2010/ 2002	% ogółu *	
	2002	2010		2002	2010	2002	2010		2002	2010
Bydło	306536	341964	111,6	5,5	5,9	5226192	5418621	103,7	94,5	94,1
- krowy	133945	147320	110,0	4,7	5,5	2739220	2510045	91,6	95,3	94,5
Trzoda chlewna	1388123	2145139	154,5	7,5	14,0	17240787	13132912	76,2	92,5	86,0
Owce	33897	21896	64,6	9,8	8,2	311383	245836	78,9	90,2	91,8
Kozy	2002	2557	127,7	1,0	2,2	191353	114711	59,9	99,0	97,8
Konie	8981	9609	107,0	2,7	3,6	320552	254534	79,4	97,3	96,4
Drób kurzy	10024103	15445982	154,1	5,7	10,0	165050427	139584874	84,6	94,3	90,0

*% ogółu pogłowia w całym rolnictwie

Źródło: jak w tabl.III.4.5.

Natomiast w sektorze gospodarstw osób fizycznych w związku z bardzo dużym spadkiem liczby gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie, nastąpił spadek pogłowia we wszystkich gatunkach zwierząt. Jednak spadek ten był stosunkowo niewielki, co wskazuje, że także w tym sektorze proces koncentracji w chowie zwierząt wyraźnie się nasilił. Jednak w sumie udział sektora gospodarstw prawnych w krajowym pogłowie zwierząt wyraźnie wzrósł. Wzrost ten był szczególnie duży w pogłowie trzody chlewnej i drobiu kurzego.

Tabl.III.4.7. Zmiany strukturalne w chowie bydła w sektorze gospodarstw prawnych na tle tych zmian w sektorze osób fizycznych w latach 2002 i 2010

Wielkość stada w sztukach	Struktura gospodarstw (%) według wielkości stad w gospodarstwach:				Struktura pogłowia (%) według wielkości stad w gospodarstwach:			
	osób prawnych		osób fizycznych		osób prawnych		osób fizycznych	
	2002	2010	2002	2010	2002	2010	2002	2010
1	1,4	1,0	27,8	20,0	0,0	0,0	5,0	1,9
2	2,0	1,3	20,5	15,9	0,0	0,0	7,3	3,1
3-4	2,5	1,8	18,8	16,8	0,0	0,0	11,5	5,6
5-9	3,6	1,9	17,3	18,2	0,1	0,0	20,1	11,7
10-19	3,6	2,8	10,2	13,9	0,1	0,1	24,4	18,4
20-49	5,7	7,5	4,8	12,1	0,5	0,6	23,9	35,4
50-199	28,5	27,4	0,5	3,0	10,0	8,1	5,8	21,5
200 i więcej	52,6	56,4	0,0	0,1	89,2	91,2	2,0	2,4

Źródło: jak w tabl. III.4.5.

Wyżej przedstawione zmiany wskazują, że zarówno w sektorze osób prawnych, jak i osób fizycznych, gospodarstwa utrzymujące niewielkie stada zwierząt gospodarskich rezygnowały całkowicie z utrzymywania zwierząt, lub rezygnowały z utrzymywania poszczególnych gatunków zwierząt, a skutecznie powiększały stada zwierząt utrzymywanych. Można to prześledzić na przykładzie zmian w strukturze gospodarstw utrzymujących bydło i w strukturze pogłównia bydła według wielkości utrzymywanych stad w latach 2002 i 2010 (tabl. III.4.7). Na początku tego okresu sytuacja w tym zakresie w analizowanych sektorach była radykalnie odmienna. W sektorze osób prawnych większość gospodarstw utrzymywała stada liczące 200 sztuk i więcej (52,6%), a utrzymujące 1-4 sztuk miały niewielki udział (5,9%). W strukturze pogłównia dominacja gospodarstw wielkostatdnych była jeszcze większa. Bydło z gospodarstw utrzymujących 200 sztuk i więcej stanowiło aż 89,2% ogółu bydła w tym sektorze. Natomiast w sektorze osób fizycznych zdecydowana większość stanowiły gospodarstwa utrzymujące 1-4 sztuk (67,1%), a gospodarstwa utrzymujące duże stada miały znikomy udział. W strukturze pogłównia bydła zdecydowaną większość stanowiło bydło z gospodarstw utrzymujących 5-50 sztuk (68,4%). W latach 2002 i 2010 w sektorze gospodarstw prawnych wyraźnie zmniejszył się udział gospodarstw utrzymujących do 19 sztuk bydła (z 13,1% do 8,8%), a udział bydła z tych gospodarstw spadł do 0,1%.

Tabl.III.4.8. Gospodarstwa utrzymujące określone gatunki zwierząt gospodarskich w sektorze gospodarstw prawnych według form prawno-własnościowych w 2010 roku

Gospodarstwa	Ogółem	Gospodarstwa utrzymujące w % ogółu gospodarstw					
		bydło	trzoda chlewna	owce	kozy	konie	drób kurzy
Ogółem	1891065	27,8	21,0	0,7	1,5	5,4	40,8
- w tym osób fizycznych	1886888	27,8	21,0	0,7	1,5	5,4	40,9
Gospodarstwa osób prawnych	4177	19,1	13,9	2,2	1,3	6,5	4,5
1. Publiczne	828	18,1	8,9	4,5	2,9	11,8	1,4
- państwowe	595	20,2	7,2	4,5	2,5	10,6	1,7
w tym: skarbowe	459	10,0	4,1	1,7	1,1	7,4	0,0
- pozostałe	136	54,4	17,6	14,0	7,4	21,3	7,4
- samorządowe	233	12,9	13,3	4,3	3,9	15,0	0,9
2. Prywatne	3349	19,3	15,2	1,6	0,9	5,2	5,2
- SPR	826	20,7	33,2	1,1	0,4	2,2	5,9
- spółki krajowe	1714	23,2	10,1	1,4	0,7	6,5	4,1
- pozostałe krajowe	536	8,6	8,8	3,0	2,4	5,8	8,4
- zagraniczne i mieszane	273	12,5	5,1	1,5	0,4	4,8	3,7

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

W strukturze pogłównia nastąpił tylko wzrost i tak już bardzo dużego udziału bydła z gospodarstw utrzymujących 200 i więcej sztuk (do 91,2%). Natomiast w sektorze

gospodarstw osób fizycznych nastąpił spadek udziału liczby gospodarstw utrzymujących 1-4 sztuk (z 67,1% do 52,7%) z tym, że najwyższy utrzymujących 1-2 sztuki, a wzrost udziału gospodarstw utrzymujących 5 sztuk i więcej, z tym, że największy gospodarstw utrzymujących 20 sztuk i więcej.

Chów zwierząt w gospodarstwach osób prawnych jest silnie zróżnicowany w zależności od formy prawno-własnościowej gospodarstw (tabl. III.4.8). W 2010 roku udział gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie był najwyższy w gospodarstwach państwowych pozostałych (poza skarbowymi). W tej grupie udział gospodarstw utrzymujących bydło, owce, konie i kozy był znacząco większy, a w trzodzie chlewnej tylko niewiele mniejszy niż w gospodarstwach osób fizycznych. Pewien wpływ na ten stan miał pewnie znaczący udział w tej grupie gospodarstw hodowlanych oraz szkół rolniczych. Udział ten był także stosunkowo duży w spółdzielniach produkcji rolniczej (SPR) i spółkach krajowych. Można nawet wskazać, że w 2010 roku w SPR udział gospodarstw utrzymujących trzodę chlewną był znacząco większy niż w gospodarstwach osób fizycznych. Natomiast, co jest w pewnym stopniu zrozumiałe, udział gospodarstw utrzymujących zwierzęta był bardzo mały w gospodarstwach skarbowych. Trudno bowiem oczekiwać, by w gospodarstwach przeznaczonych do prywatyzacji inwestowano w rozwój kapitałochłonnej produkcji zwierzęcej. Niewielki był także udział tych ze zwierzętami w gospodarstwach zagranicznych oraz pozostałych prywatnych (poza SPR i spółkami krajowymi), mimo, że struktura obszarowa tych gospodarstw była zdecydowanie odmienna. W tych pierwszych przeważały zdecydowanie gospodarstwa z powierzchnią 100 ha i więcej (67,5%), w tych drugich gospodarstwa małe 1-10 ha (47,1%) i średnie 10-30 ha (29,7%).

4.2. Gospodarstwa według typów rolniczych

W latach 2002-2010 liczba gospodarstw osób prawnych, dla których określono typ rolniczy według metodologii z 2002 r. wzrosła z 3368 do 3627, a więc tylko o 7,7%. Jeśli w 2002 roku typ rolniczy określono dla 94,2% gospodarstw z działalnością rolniczą to w 2010 roku dla 86,8%. Ten mniejszy udział mógł wynikać z tego, że 2010 r. do grupy gospodarstw z działalnością rolniczą zaliczono także gospodarstwa których działalność ogranicza się tylko do utrzymywania użytków rolnych w dobrej kulturze. Zmiany te były znacząco zróżnicowane według grup obszarowych użytków rolnych (tabl. III.4.9). Liczba omawianych gospodarstw wzrosła w grupie do 1 ha użytków rolnych łącznie (o 13,7%), zmniejszyła się znacząco w grupie 1-5 ha (o 26,1%) i nieznacznie w grupie 5-10 ha (o 1,9%), a wzrosła w grupie

powyżej 10 ha (o 12,2%), z tym, że w największym stopniu w grupie 30-50 ha (o 25,3%) i 50-100 ha (o 21,0%). Z kolei podstawowym czynnikiem zmian w strukturze typów rolniczych były przedstawione wcześniej zmiany w poziomie strukturze produkcji ogółem i w strukturze produkcji roślinnej i zwierzęcej, a przede wszystkim procesy koncentracji (powiększanie powierzchni zasiewów upraw i stad zwierząt, w których gospodarstwa zaczynały się specjalizować) i dekoncentracji (zmniejszanie powierzchni upraw i stad zwierząt z których gospodarstwa wycofywały się), a także wycofywanie się gospodarstw o niespecjalistycznej produkcji (wielostronnych) z określonych kierunków działalności rolniczej.

Tabl.III.4.9. Struktura gospodarstw prawnych o określonych typach rolniczych według grup obszarowych w latach 2002 i 2010 w % ogółu gospodarstw i gospodarstw w danej grupie obszarowej (struktura pionowa)

Wyszczególnienie	Lata	Liczba ogółem typy - %	Grupy obszarowe użytków rolnych w ha							
			do 1	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	50-100	100 i więcej
Liczba gospodarstw Ogółem	2002	3368	102	330	213	195	122	165	297	2010
	2010	3627	116	244	209	219	128	188	340	2183
w tym udział typów (%): Specjalizacja w uprawach polowych	2002	46,5	6,9	48,8	55,9	52,8	62,7	50,0	51,6	44,7
	2010	58,7	5,2	53,7	67,5	68,9	68,8	59,6	2,1	9,1
Specjalizacja w uprawach ogrodniczych	2002	2,8	22,5	10,0	5,6	4,1	2,6	1,3	1,8	0,4
	2010	2,7	13,8	15,2	3,8	5,0	3,9	2,1	1,5	0,5
Specjalizacja w uprawach trwałych	2002	7,7	4,9	12,4	7,5	8,2	10,4	11,3	12,8	6,0
	2010	4,9	3,4	9,0	6,2	4,6	7,0	14,4	10,9	2,6
Specjalizacja w chowie zwierząt żywionych w systemie wypasowym	2002	4,2	7,8	3,0	2,8	3,6	1,7	5,3	6,0	4,3
	2010	7,0	16,4	5,3	5,7	5,5	4,7	6,9	5,6	7,3
Specjalizacja chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi	2002	7,1	45,1	8,2	5,2	10,3	6,1	11,3	8,5	4,4
	2010	6,1	54,3	7,0	2,9	3,2	3,1	6,4	4,7	4,4
Różne uprawy	2002	5,4	4,9	9,1	10,8	9,7	7,0	6,0	4,3	3,8
	2010	3,3	1,7	7,0	3,8	4,1	4,7	1,6	4,1	2,7
Różne zwierzęta	2002	6,2	0,0	2,7	4,2	5,6	0,9	6,0	3,9	8,1
	2010	3,4	2,6	0,8	3,3	4,1	1,6	2,1	2,4	4,1
Różne uprawy i zwierzęta łącznie	2002	20,0	7,8	5,8	8,0	5,6	9,6	8,7	11,0	28,5
	2010	14,0	2,6	2,0	6,7	4,6	6,3	6,9	8,8	19,4

Źródło: obliczenia własne sporządzone na podstawie opracowania pt. „, Gospodarstwa rolne – grupy obszarowe a kierunki produkcji”, PSR 2002, GUS Warszawa 2005 oraz niepublikowanych danych GUS.

Analizując gospodarstwa osób prawnych według typów rolniczych należy przede wszystkim wskazać, że większość tych gospodarstw, przy tym rosnąca, specjalizowała się w uprawach polowych (tabl. III.4.9). W latach 2002-2010 liczba takich gospodarstw wzrosła z 1566 do 2130, a więc o 36%, a ich udział zwiększył się z 46,5% do 58,7%. Gospodarstwa tego typu dominowały we wszystkich grupach obszarowych, poza grupą obszarową do 1 ha

użytków rolnych. W tej ostatniej grupie obszarowej i tak stosunkowo niski udział tego typu rolniczego zmniejszył z 6,9% do 5,2%. Wzrósł natomiast w pozostałych grupach obszarowych z tym że najbardziej w grupie 100 ha użytków rolnych i więcej. W 2010 roku udział ten w gospodarstwach z powierzchnią użytków rolnych 1 ha i więcej był bardzo wyrównany i wahał się od 53,7% w grupie 1-5 ha do 68,8% w grupie 10-30 ha.

Znaczący udział w omawianej zbiorowości miały jeszcze typy rolnicze niewyspecjalizowane (tabl. III.4.9). Jednak w analizowanym okresie nastąpiło silne zmniejszenie liczby gospodarstw tych typów, tj. z: różnymi uprawami (o 45%), różnymi zwierzętami (o 41%) oraz z różnymi uprawami i zwierzętami łącznie (o 25%). W konsekwencji ich łączny udział w strukturze ogółu omawianych gospodarstw wyraźnie się zmniejszył (z 31,6% do 20,7%, tj. o 10,9 p.p.). Jeśli chodzi o gospodarstwa z różnymi uprawami i różnymi zwierzętami, to zmniejszenie ich udziału nastąpiło prawie we wszystkich grupach obszarowych i trudno doszukać się tu wyraźniejszych zależności. Natomiast udział gospodarstwa z różnymi uprawami i zwierzętami łącznie jeszcze w 2002 roku był bardzo duży w gospodarstwach o powierzchni ponad 100 ha i stosunkowo duży w pozostałych grupach obszarowych, w tym także w grupie gospodarstw obszarowo małych. W latach 2002-2010 udział ten obniżył się we wszystkich grupach obszarowych, ale w największym stopniu w grupie do 1 ha włącznie i 1-5 ha. W rezultacie w 2010 roku rozkład udziału tego typu rolniczego był już bardziej logiczny. Był najmniejszy w grupie gospodarstw małych obszarowo, większy w gospodarstwach średnio obszarowych i zdecydowanie największy w gospodarstwach dużych obszarowo. Utrzymywanie się wciąż dużego udziału gospodarstw o typie różne uprawy i zwierzęta łącznie w grupie gospodarstw bardzo dużych obszarowo jest zrozumiałe, bowiem gospodarstwa te ze względu na swój obszar mogły rozwijać kilka kierunków produkcji na skalę zapewniającą wystarczająco dużą ich efektywność.

Jeśli chodzi o pozostałe typy produkcyjne to przede wszystkim należy wskazać na duży wzrost liczby i udziału gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych w systemie wypasowym (ze 143 do 253, a więc aż o prawie 80%, a udziału z 4,2% do 5,2%) oraz zmniejszenie się liczby i udziału gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych (liczby z 261 do 178 i udziału z 7,7% do 4,9%) i w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi (liczby z 240 do 220 i udziału z 7,1% do 6,1%). Natomiast udział gospodarstw specjalizujących się uprawach ogrodniczych w sektorze gospodarstw prawnych był niewielki i nawet zmniejszył się nieco (z 2,8% do 2,7%), przy niewielkim wzroście liczby takich gospodarstw.

Jeśli zaś chodzi o gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych w systemie wypasowym, to zastanawiające jest, że największy wzrost liczby i udziału gospodarstw tego typu nastąpił w gospodarstwach do 1 ha użytków rolnych łącznie. Mogło to wynikać z wydzielania ferm zwierząt wypasowych, jako samodzielnych gospodarstw, z dużych obszarowo gospodarstw, ale także powstawanie nowych gospodarstw tego typu, w tym na przykład zajmujących się agroturystyką. Znaczący wzrost udziału tego typu gospodarstw nastąpił także w grupie małych i średnio obszarowych oraz bardzo dużych (100 ha i więcej). Jeśli wzrost ten w bardzo dużych, a także w średnio dużych gospodarstwach wynikał z procesu koncentracji i specjalizacji produkcji, to prawdopodobnie w małych obszarowo gospodarstwach był efektem zawężania produkcji, a przede wszystkim likwidacji chowu trzody chlewnej w gospodarstwach o niewyspecjalizowanej produkcji (wielokierunkowych).

Tabl. III.4.10. Struktura gospodarstw prawnych o określonych typach rolniczych według grup obszarowych w latach 2002-2010

Gospodarstwa	Lata	Razem	w tym udział (%) w grupach obszarowych użytków rolnych w ha:							
			do 1 ha	1-5	5-10	10-20	20-30	30-50	50-100	100 i więcej
Ogółem	2002	3368	3,0	9,8	6,3	5,8	3,4	4,5	8,3	58,8
	2010	3627	3,2	6,7	5,8	6,0	3,5	5,2	9,4	60,2
W tym: Specjalizacja w uprawach polowych	2002	1566	0,4	10,3	7,6	6,6	4,5	4,8	9,3	56,5
	2010	2130	0,3	6,2	6,6	7,1	4,1	5,3	9,9	60,6
Specjalizacja w uprawach ogrodniczych	2002	93	24,7	35,5	12,9	8,6	3,2	2,2	5,4	7,5
	2010	98	16,3	37,8	8,2	11,2	5,1	4,1	5,1	12,2
Specjalizacja w uprawach trwałych	2002	261	1,9	15,7	6,1	6,1	4,6	6,5	13,8	45,2
	2010	178	2,2	12,4	7,3	5,6	5,1	15,2	20,8	31,5
Specjalizacja w chowie zwierząt żywionych w systemie wypasowym	2002	143	5,6	7,0	4,2	4,9	1,4	5,6	11,9	59,4
	2010	253	7,5	5,1	4,7	4,7	2,4	5,1	7,5	62,8
Specjalizacja w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi	2002	240	19,2	11,3	4,6	8,3	2,9	7,1	10,0	36,7
	2010	220	28,6	7,7	2,7	3,2	1,8	5,5	7,3	43,2
Różne uprawy	2002	181	2,8	16,6	12,7	10,5	4,4	5,0	6,6	41,4
	2010	118	1,7	14,4	6,8	7,6	5,1	2,5	11,9	50,0
Różne zwierzęta	2002	210	0,0	4,3	4,3	5,2	0,5	4,3	5,2	76,2
	2010	124	2,4	1,6	5,6	7,3	1,6	3,2	6,5	71,8
Różne uprawy i zwierzęta łącznie	2002	674	1,2	2,8	2,5	1,6	1,6	1,9	4,6	83,7
	2010	506	0,6	1,0	2,8	2,0	1,6	2,6	5,9	83,6

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

Struktura zbiorowości gospodarstw dla których określono typ rolniczy według grup obszarowych użytków rolnych była oczywiście zbliżona do struktury gospodarstw z działalnością rolniczą. Jednak w związku z tym, że w zbiorowości gospodarstw osób

prawnych, podobnie jak w gospodarstwach osób fizycznych, zdecydowanie mniejszy odsetek gospodarstw nie prowadzących produkcji rolnej występował w gospodarstwach większych obszarowo (w gospodarstwach osób prawnych o powierzchni 100 ha i więcej), ich udział w strukturze tej zbiorowości (w 2010 roku 60,2%) był większy niż w strukturze gospodarstw ogółem (54,7%) i gospodarstw prowadzących działalność rolniczą (55,8%). Natomiast w gospodarstwach osób prawnych, w odróżnieniu od gospodarstw osób fizycznych, największy odsetek gospodarstw z produkcją rolną był w grupie gospodarstw do 1 ha użytków rolnych łącznie. Udział tej grupy obszarowej gospodarstw w całej omawianej zbiorowości był niewielki (3,2%), ale był taki sam jak w zbiorowości ogółu gospodarstw osób prawnych i gospodarstw z działalnością rolniczą. Wynikało to z faktu, że były to z reguły fermy zwierząt gospodarskich.

Jednak struktura poszczególnych typów rolniczych według grup obszarowych użytków rolnych była zdecydowanie zróżnicowana i wynikała ze specyfiki produkcji rolniczej realizowanej w danym typie (tabl. III.4.10). Najbardziej zbliżoną strukturę według grup obszarowych użytków rolnych do struktury ogółu analizowanych gospodarstw charakteryzowały się gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych. W typie tym występował tylko zdecydowanie mniejszy udział niż w całej zbiorowości gospodarstw z powierzchnią do 1 ha (w 2010 roku odpowiednio 0,3% i 3,2%). Natomiast zdecydowanie odmienną strukturą charakteryzowały się gospodarstwa specjalizujące się w uprawach ogrodnich. W typie tym udział gospodarstw do 1 ha łącznie i 1-5 ha był kilkakrotnie większy od udziału gospodarstw tych grup obszarowych w całej zbiorowości gospodarstw (w 2010 roku odpowiednio 16,3% i 37,8% oraz 3,2% i 6,7%). W typie tym bardzo małym udziałem charakteryzowały się gospodarstwa obszarowo średnio duże i duże. Na uwagę zasługuje jednak duży wzrost liczby i udziału w tym typie gospodarstw największych obszarowo, a więc z ponad 100 ha i więcej (z 7,5% w 2002 roku do 12,2% w 2010 roku). Bardzo silną polaryzacją obszarową charakteryzowały się gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi. W typie tym największe udziały i przy tym rosące miały gospodarstwa obszarowo największe, ponad 100 ha i więcej (wzrost z 36,7% do 43,2%) i najmniejsze obszarowo, do 1 ha łącznie (wzrost z 19,2% do 28,6%). Te pierwsze bazują zasadniczo na paszach własnych (szczególnie przy chowie trzody), co oczywiście poprawia rentowność produkcji, a te drugie na paszach z zakupu, a konkurencyjność tym gospodarstwom zapewnia wysoka koncentracja produkcji. Jeśli chodzi o gospodarstwa typów mieszanych, to w ich strukturze utrzymywał się zdecydowanie dominujący udział gospodarstw bardzo dużych obszarowo, z powierzchnią 50 ha i więcej

(w 2010 roku w typie różne uprawy – 61,9%, różne zwierzęta – 77,3%, różne uprawy i zwierzęta łącznie – 89,5%). Można jedynie zauważyć, że w typie „różne zwierzęta” nastąpił wyraźny wzrost liczby i udziału gospodarstw w grupie obszarowej do 1 ha włącznie, co może wskazywać na powstawanie ferm, lub wydzielanie się ferm z gospodarstw dużych obszarowo, specjalizujących się przynajmniej w chowie kilku gatunkach zwierząt.

5. Wielkość ekonomiczna gospodarstw

W omawianym okresie w grupie gospodarstw prawnych zachodziły także znaczące zmiany w zakresie wielkości ekonomicznej gospodarstw (tabl. III.5.1). Zachodziły one pod wpływem takich czynników jak przedstawione wcześniej, a mianowicie:

- wzrost liczebny grupy gospodarstw prowadzących działalność rolniczą rolną w rezultacie napływu do tej grupy gospodarstw słabszych ekonomicznie, które do 2004 roku nie prowadziły tej działalności, a rozpoczęły ją w związku z objęciem rolnictwa polskiego wspólną polityką rolną,
- zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw, a w szczególności zmniejszenie liczby i udziału gospodarstw największych obszarowo, 1000 ha użytków rolnych i więcej,
- zmiany w poziomie i strukturze produkcji rolnej,
- zdecydowana poprawa rentowności produkcji rolnej po wejściu Polski do Unii Europejskiej i obniżenie tej rentowności w ostatnich latach analizowanego okresu.

Tabl. III.5.1. Zmiany w procentowej strukturze gospodarstw prowadzących produkcję rolniczą według grup wielkości ekonomicznej gospodarstw i form prawnowłasnościowych w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	Wielkość gospodarstw w ESU w 2002 r.					Wielkość gospodarstw w ESU w 2010 r.				
	do 8	8-16	16-40	40-100	100 i więcej	do 8	8-16	16-40	40-100	100 i więcej
Ogółem	89,8	6,8	2,8	0,4	0,2	87,4	7,1	4,3	0,9	0,3
- osób fizycznych	89,9	6,8	2,8	0,4	0,1	87,6	7,1	4,3	0,9	0,2
Osób prawnych ogółem	30,7	6,3	10,5	14,5	37,9	27,8	6,4	10,5	16,7	38,6
1. Publiczne	44,3	8,8	13,7	8,9	24,3	43,5	8,4	12,2	10,3	25,6
- państwowe	42,4	4,8	10,6	8,0	34,2	36,0	6,5	10,9	10,9	35,7
w tym: skarbowe	56,2	5,8	11,1	8,2	18,6	48,5	8,1	12,9	10,3	20,2
- pozostałe	7,4	2,0	9,4	7,4	73,8	9,9	3,1	6,9	12,2	67,9
- samorządowe	48,0	16,6	19,6	10,7	5,2	58,3	12,1	14,6	9,2	5,8
2. Prywatne prawne	26,5	5,6	9,5	16,3	42,2	24,6	6,0	10,1	18,0	41,3
- SPR	15,9	6,7	14,2	22,2	41,0	15,7	6,8	14,7	21,4	41,3
- spółki krajowe	8,5	4,4	7,4	17,0	62,7	12,0	6,1	9,8	21,3	50,8
- pozostałe krajowe	86,9	6,1	4,3	1,2	1,4	88,0	5,0	3,7	2,2	1,1
- zagraniczne	12,2	3,9	8,9	22,2	52,8	13,7	4,8	9,6	15,7	56,2

Źródło: jak w tabl.III.2.1.

W omawianym okresie w strukturze gospodarstw osób prawnych ogółem zmniejszył się nieznacznie udział gospodarstw małych ekonomicznie (do 8 ESU), pozostał zasadniczo na tym samym poziomie udział gospodarstw średnich ekonomicznie (8-40 ESU), a wzrósł dość znacząco dużych ekonomicznie (w tym zmniejszył się nieco największych ekonomicznie powyżej 250 ESU). W omawianej strukturze gospodarstw osób prawnych było jednak wciąż bardzo dużo gospodarstw małych ekonomicznie. W 2010 roku stanowiły one aż 27,8% (w 2002 roku 30,7%). Trudno objaśnić to strukturą obszarową, ponieważ w 2010 roku było tylko 17,3% gospodarstw małych obszarowo (do 10 ha). W strukturze tej mały był także udział gospodarstw bardzo dużych ekonomicznie, bowiem w 2010 roku wynosił on tylko 38,6% (w 2002 roku 37,9%), podczas gdy gospodarstw z powierzchnią 100 i więcej ha – 55,8%.

Analizowana struktura gospodarstw osób prawnych była bardzo zróżnicowana w zależności od ich form prawnowłasnościowych. Na początku analizowanego okresu najkorzystniejszą strukturą charakteryzowały się gospodarstwa państwowe pozostałe (poza skarbowymi) wśród których było aż 81,2% gospodarstw dużych ekonomicznie, w tym 73,8% o wielkości 100 i więcej ESU, natomiast tylko 7,4% gospodarstw małych ekonomicznie. Tylko nieco gorszą strukturą charakteryzowały się spółki krajowe (duże ekonomicznie 79,7%, w tym o wielkości 100 i więcej ESU 62,7% i małe ekonomicznie 8,5%) oraz gospodarstwa własności zagranicznej i mieszanej (odpowiednio 75,0%, w tym 52,8% i 12,2%). Nieco mniej korzystną strukturą niż spółki charakteryzowały się spółdzielnie produkcji rolniczej (SPR). W analizowanym okresie we wszystkich tych formach prawnowłasnościowych nastąpiło niewielkie pogorszenie struktury ekonomicznej gospodarstw. Najmniejsze pogorszenie tej struktury odnotowały SPR. Można sformułować opinię, że nastąpiło pewne zbliżenie analizowanych struktur w tych grupach gospodarstw. Znacznie mniej korzystną strukturą ekonomiczną charakteryzowały się gospodarstwa samorządowe i skarbowe, z tym, że w analizowanym okresie struktura gospodarstw skarbowych nieco się poprawiła (nastąpiło zmniejszenie udziału gospodarstw małych ekonomicznie z 56,2% do 48,5% i wzrost dużych ekonomicznie z 26,8% do 30,5%), samorządowych pogorszyła się (wzrost udziału małych ekonomicznie z 48,0% do 58,3% i zmniejszenie dużych ekonomicznie z 15,9% do 15,0%). Jednak, jeśli porównujemy te struktury, to należy zauważyć, że gospodarstwa skarbowe miały zdecydowanie lepszą strukturę obszarową niż samorządowe (udział gospodarstw z powierzchnią 100 ha i więcej odpowiednio 54,7% i 14,6%, a gospodarstw małych obszarowo – odpowiednio 8,6% i 41,1%). Natomiast zdecydowanie najbardziej niekorzystną strukturą ekonomiczną charakteryzowały się w 2002 roku gospodarstwa krajowe pozostałe (poza spółkami i SPR) – aż 86,9% gospodarstw małych ekonomicznie i tylko 2,6% dużych ekonomicznie. Była to w jakimś stopniu pochodna niekorzystnej struktury obszarowej tej

grupy gospodarstw (46,7% gospodarstw małych obszarowo i 42,6% średnio obszarowych). W grupie tej, w analizowanym okresie, nie nastąpiła poprawa tej niekorzystnej struktury (wzrósł nieco udział gospodarstw małych ekonomicznie do 88% i jednocześnie dużych ekonomicznie do 3,3%). Struktura tych gospodarstw coraz bardziej upodabniała się do struktury gospodarstw osób fizycznych.

Struktura gospodarstw prawnych według wielkości ekonomicznej i zmiany w tej strukturze były znacząco zróżnicowane także według typów rolniczych (tabl. III.5.2). Najmniejsze zmiany nastąpiły w gospodarstwach specjalizujących się w uprawach polowych. Liczba tych gospodarstw nawet znacząco wzrosła, ale w związku z dużym wzrostem ogólnej liczby gospodarstw w tym typie ich udział wzrósł nieznacznie. Można tu wskazać jedynie na niewielkie zmniejszenie się udziału gospodarstw bardzo małych ekonomicznie (do 4 ESU) i niewielki wzrost udziału gospodarstw dużych ekonomicznie, ale tylko w przedziale od 40 do 250 ESU. W grupie tej bardzo duży udział miały gospodarstwa bardzo małe ekonomicznie (27,9% w 2010 roku te o wielkości do 4 ESU, co kolidowało z niewielkim udziałem gospodarstw małych obszarowo).

Tabl. III.5.2. Zmiany w strukturze gospodarstw osób prawnych według wielkości ekonomicznej i typów rolniczych (100% - liczba gospodarstw ogółem i w danym typie).

Gospodarstwa	Lata	Liczba gospodarstw Ogółem	Struktura według wielkości ekonomicznej w ESU, w procentach ogółu						
			0-4	4-8	8-16	16-40	40-100	100-250	250 i więcej
Ogółem	2002	3368	25,0	5,7	6,3	10,5	14,5	19,7	18,2
	2010	3627	21,8	6,0	6,4	10,5	16,7	22,1	16,5
W tym: Specjalizacja w uprawach polowych	2002	1566	31,2	6,3	6,9	11,9	16,5	18,1	9,1
	2010	2130	27,9	7,0	7,0	11,6	17,8	20,5	8,2
Specjalizacja w uprawach ogrodniczych	2002	93	30,1	8,6	12,9	18,3	8,6	6,5	15,1
	2010	98	11,2	8,2	10,2	18,4	23,5	14,3	14,3
Specjalizacja w uprawach trwałych	2002	261	65,5	7,3	4,6	9,2	3,4	6,5	3,4
	2010	178	32,0	7,3	8,4	11,8	23,0	10,7	6,7
Specjalizacja chowie zwierząt żywionych w systemie wypasowym	2002	143	21,0	2,8	4,2	10,5	17,5	22,4	21,7
	2010	253	22,9	4,7	4,7	11,5	11,1	24,1	20,9
Specjalizacja w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi	2002	240	11,3	7,5	9,6	10,0	17,1	21,7	22,9
	2010	220	4,1	1,4	5,5	10,5	18,6	22,7	37,3
Z różnymi uprawami	2002	181	26,5	12,2	8,8	11,6	8,8	11,6	20,4
	2010	118	27,1	8,5	5,9	7,6	11,9	23,7	15,3
Z różnymi zwierzętami	2002	210	5,7	4,3	4,3	8,6	10,5	24,8	41,9
	2010	124	3,2	7,3	3,2	10,5	6,5	21,0	48,4
Z różnymi uprawami i zwierzętami łącznie	2002	674	5,8	1,9	4,0	7,0	16,3	30,0	35,0
	2010	506	5,3	2,4	4,5	4,0	13,8	33,2	36,8

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

Był to przede wszystkim efekt dużego wzrostu liczby gospodarstw w tym typie, związany ze wznowieniem produkcji rolnej po wejściu Polski do Unii Europejskiej, choć często tylko na części posiadanych użytków rolnych, przez gospodarstwa które w 2002 r. nie prowadziły działalności rolniczej. Jednocześnie w typie tym był stosunkowo mały udział gospodarstw bardzo dużych ekonomicznie (100 i więcej ESU) – 28,7%, przy dużym udziale gospodarstw bardzo dużych obszarowo (100 ha i więcej) – 60,6%. Niezależnie od tych zastrzeżeń taka struktura gospodarstw według grup wielkości ekonomicznej wskazuje na słabe wykorzystanie użytków rolnych w znacznej części gospodarstw tego typu (niski udział zasiewów i mało intensywna struktura upraw).

Natomiast bardzo korzystne zmiany w analizowanym okresie zaszły w strukturze gospodarstw według wielkości ekonomicznej w typach, których liczebność bardzo silnie zmniejszyła się. W gospodarstwach z uprawami trwałymi (typ „uprawy trwałe”), mimo braku wyraźnej poprawy struktury obszarowej, bardzo duży udział gospodarstw bardzo małych ekonomicznie (do 4 ESU) zmniejszył się ponad 2-krotnie (z 65,5% do 32,0%), a gospodarstw dużych ekonomicznie (40 i więcej ESU) wzrósł 3-krotnie (z 13,3 do 40,4%). Podobne zmiany zaszły w gospodarstwach z chowem zwierząt żywionych paszami treściwymi. Przy niewielkim w sumie zmniejszeniu liczby gospodarstw w tym typie udział gospodarstw małych ekonomicznie (do 8 ESU) zmniejszył się z 18,8% do 5,6%, a gospodarstw dużych ekonomicznie (40 ESU i więcej) wzrósł z 61,7% do 78,6%, w tym w tych o wielkości 250 ESU i więcej z 22,9% do 37,3%.

Decydującym czynnikiem wyżej przedstawionych zmian było znaczące przyspieszenie procesu upraszczania produkcji, a także procesu koncentracji oraz specjalizacji produkcji i to zarówno w produkcji roślinnej jak i zwierzęcej. Ważnym czynnikiem, który wpłynął na przyspieszenie tego procesu, były zmiany w rentowności poszczególnych kierunków produkcji (np. znacząca poprawa rentowności chowu bydła) i funkcjonujący system dopłat. Należy jednak zauważyć, że analizę tych tendencji w znacznym stopniu utrudnia napływ do grupy gospodarstw z działalnością rolniczą, a w szczególności tych z produkcją rolniczą, gospodarstw mniejszych obszarowo jaki nastąpił po objęciu polskiego rolnictwa wspólną unijną polityką rolną.

6. Liczba pracujących osób

Podstawową cechą gospodarstw osób prawnych już na początku przemian systemowych było mniejsze zasoby pracy niż w tradycyjnych gospodarstwach osób fizycznych w przeliczeniu na jednostkę powierzchni wykorzystywanych użytków rolnych.

W okresie przemian systemowych dysproporcje w tym zakresie nawet się pogłębiły. W 2002 roku średnie zatrudnienie na 100 ha użytków rolnych w gospodarstwach prawnych prowadzących działalność rolniczą wynosiło niecałe 4 AWU, podczas gdy w gospodarstwach osób fizycznych – 16,7 AWU. Stało się tak mimo tego, że w sektorze gospodarstw osób fizycznych powstał i umocnił się subsektor dużych obszarowo i ekonomicznie gospodarstw utworzonych w większości na mieniu zlikwidowanych państwowych gospodarstw rolnych (PGR), w którym poziom zatrudnienia był podobny jak w gospodarstwach osób prawnych.

W latach 2002-2010 liczba pracujących w gospodarstwach osób prawnych zmniejszyła się o około ¼, przy tylko nieznacznym zmniejszeniu się powierzchni użytków rolnych w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą (o około 1%) i wyraźnym wzroście pogłowia zwierząt utrzymywanych w tych gospodarstwach (o kilkanaście procent – patrz tabl. III.4.7). W rezultacie liczba pracujących w tym sektorze uwzględniając całość użytków rolnych w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą zmniejszyła się z 4,0 do 3,0 AWU w przeliczeniu na 100 ha, a uwzględniając tylko użytki rolne w dobrej kulturze do 3,15 AWU w przeliczeniu na 100 ha. W sektorze osób fizycznych także nastąpiło niewielkie zmniejszenie liczby pracujących – odpowiednio z 16,7 AWU do 15,7 AWU w przeliczeniu na 100 ha i 16,1 AWU w przeliczeniu na 100 ha, ale utrzymuje się ono wciąż na bardzo dużym poziomie, mimo wyraźnego zmniejszenia się w tym sektorze skali zaangażowania gospodarstw w produkcję zwierzęcą.

Tabl.III.6.1. Pracujący w gospodarstwach osób prawnych według form prawno-własnościowych w przeliczeniu na pełnozatrudnionych (AWU)* w latach 2002 i 2010

Gospodarstwa	2002		2010				2010/ 2002	AWU/100 ha UR	
	ogółem	%	ogółem	%	najemni stali	% ogółu		2002	2010
Osób prawnych ogółem**	65052	100,0	48796	100,0	38713	79,3	75,0	3,96	2,96
1. Publiczne	21061	32,4	11966	24,5	10728	89,7	56,8	3,73	3,21
- państwowe	19648	30,2	11117	22,8	9960	89,6	56,6	3,57	2,98
w tym: skarbowe	7939	12,2	5863	12,0	5220	89,0	73,9	2,14	2,45
- pozostałe	11709	18,0	5254	10,8	4740	90,2	44,9	6,54	4,38
- samorządowe	1413	2,2	849	1,7	752	88,6	60,1	9,55	6,02
2. Prywatne osób prawnych	43991	67,6	36830	75,5	27985	76,0	83,7	4,03	2,89
- SPR***	16000	24,6	11099	22,7	4485	40,4	69,4	5,03	4,47
- spółki krajowe	22365	34,4	20302	41,6	18748	92,3	90,8	3,67	2,60
- pozostałe krajowe	582	0,9	570	1,2	501	87,9	97,9	3,66	0,93
- zagraniczne***	5044	7,8	4859	10,0	4251	87,5	96,3	3,76	2,65

* dane z lat 2002 i 2010 r. nie są w pełni porównywalne. W 2002 roku w spisie nie ujęto pracujących członków spółdzielni, zakonników, uczniów i pracowników kontraktowych. ** po oszacowaniu liczby pracujących członków spółdzielni produkcji rolnej; *** i mieszanej własności

Źródło: jak w tabeli III.2.1.

Wskaźnik nakładów pracy (nakłady pracy liczone w AWU w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych) i zmiany tego wskaźnika w omawianym okresie w analizowanym sektorze były silnie zróżnicowane według form prawno-własnościowych gospodarstw. W 2002 roku wskaźnik ten był największy w gospodarstwach samorządowych (9,55 AWU na 100 ha), a najmniejszy w gospodarstwach skarbowych (2,14 AWU na 100 ha). Stosunkowo duży był w gospodarstwach państwowych pozostałych (poza skarbowymi) i spółdzielczych – odpowiednio 6,5 AWU na 100 ha i 5,0 AWU na 100 ha. Natomiast w pozostałych formach prawno-własnościowych utrzymywał się w przedziale 3,7-3,8 AWU na 100 ha. W latach 2002 i 2010 we wszystkich formach prawno-własnościowych, poza gospodarstwami skarbowymi (wzrost z 2,1 AWU na 100 ha do 2,5 AWU na 100 ha), nastąpiło zmniejszenie analizowanego wskaźnika. Największe nastąpiło w gospodarstwach prywatnych pozostałych krajowych (poza spółdzielniami produkcji rolniczej i spółkami) oraz w gospodarstwach samorządowych pozostałych państwowych. W rezultacie, jeśli nie uwzględniać gwałtownego obniżenia tego wskaźnika w gospodarstwach prywatnych pozostałych, to nastąpiło znaczące wyrównanie tego wskaźnika w poszczególnych formach prawno-własnościowych. Odrębnej analizy wymaga gwałtowne obniżenie tego wskaźnika w gospodarstwach prywatnych pozostałych, i to przy bardzo nieznacznym zmniejszeniu liczby pracujących (o 2,1%). Był to przede wszystkim rezultat dużego wzrostu powierzchni użytków rolnych w tych gospodarstwach przy niewielkim wzroście zasiewów (udział trwałych użytków zielonych w strukturze użytków rolnych wyniósł około 70% w 2010 roku) i bardzo małego udziału gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie (w 2010 roku 8,6% z bydłem i 8,8% z trzodą chlewną, przy 20,7% i 33,2% w SPR)

7. Wnioski

1. Objęcie polskiego rolnictwa wspólną polityką rolną Unii Europejskiej miało zdecydowanie korzystny wpływ na rozwój sektora gospodarstw osób prawnych. Nastąpiło wyraźne wyhamowanie bardzo dużej dynamiki kurczenia się tego sektora charakterystycznej dla okresu przedakcesyjnego (w latach 2002-2010 nastąpiło zmniejszenie liczby gospodarstw o 6,1 %, a użytków rolnych o 9,8%, podczas gdy w latach 1996-2002 zmniejszenie to wynosiło odpowiednio 28,6% i 38,4%). Skala zmian była bardzo silnie zróżnicowana w poszczególnych formach prawno-własnościowych. Z jednej strony nastąpiło wyraźne ożywienie w rozwoju nowo powstałej grupy gospodarstw prywatnych osób prawnych (spółki krajowe), co przejawiało się nie tylko znaczącym wzrostem ich liczby, ale także jeszcze większym wzrostem powierzchni użytków rolnych w tych gospodarstwach. Z drugiej strony

trwało, chociaż z mniejszym natężeniem niż w okresie przedakcesyjnym, kurczenie się grupy gospodarstw państwowych i spółdzielczych. Udział tej pierwszej grupy gospodarstw w ogólnej liczbie gospodarstw tego sektora wzrósł z 42,2% do 40,4%, a w użytkach rolnych z 30,6% do 42,3%, natomiast udział tej drugiej grupy zmalał odpowiednio z 46,7% do 35,0% i z 60,8% do 43,5%.

2. Zmniejszenie się liczby gospodarstw sektora osób prawnych było zdecydowanie mniejsze niż gospodarstw sektora osób fizycznych (odpowiednio 6,1% i 22,4%), natomiast powierzchni użytków rolnych nieco większe (odpowiednio 9,8% i 8,1%). Decydujące znaczenie miała tu postępująca prywatyzacja gospodarstw państwowych i obowiązkowe wyłączania użytków rolnych z gospodarstw dzierżawiących ziemię z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa na rzecz powiększania gospodarstw osób fizycznych. W latach 2002-2010 udział sektora gospodarstw prawnych w ogólnej liczbie gospodarstw wzrósł z 0,16 do 0,19%, a w użytkach rolnych ogółem zmniejszył się tylko nieznacznie, bo z 12,1% do 11,9%.

3. W strukturze gospodarstw prawnych zdecydowanie dominują gospodarstwa bardzo duże obszarowo, z powierzchnią 50 i więcej ha użytków rolnych. W latach 2002-2010 ich udział w strukturze ogółu gospodarstw znacznie wzrósł (z 54,4% do 65,0%), a udział w powierzchni użytków rolnych utrzymał się na bardzo dużym poziomie ponad 98%. Udział gospodarstw małych z powierzchnią do 10 ha użytków rolnych szybko zmniejszał się (w 2002 roku 25,3%, a w 2010 roku 17,8%), a ich udział w powierzchni użytków rolnych pozostał symboliczny (około 1%).

Struktura obszarowa gospodarstw prawnych była jednak silnie zróżnicowana w poszczególnych formach prawnowłasnościowych. Najkorzystniejszą strukturą, a więc największym udziałem gospodarstw z powierzchnią 50 ha i więcej użytków rolnych charakteryzowały się gospodarstwa państwowe i spółki krajowe (w 2010 roku odpowiednio 99,3% i 99,2%), a najmniej korzystną gospodarstwa samorządowe (83,5%). Struktura obszarowa gospodarstw osób prawnych zdecydowanie różni się od struktury obszarowej gospodarstw osób fizycznych, w której dominują gospodarstwa małe obszarowo (udział w strukturze gospodarstw ogółem w 2010 roku wynosił 84,8%, a w strukturze użytków rolnych – 36,2%), a udział gospodarstw bardzo dużych, bo z powierzchnią 50 ha użytków rolnych więcej jest wciąż niewielki (odpowiednio 1% i 20,5%).

4. Liczba gospodarstw prawnych, a w szczególności powierzchnia użytków rolnych będąca w ich dyspozycji, jest silnie zróżnicowana regionalnie. Zdecydowana większość tych gospodarstw, przy tym rosnąca, znajduje się w sześciu województwach zachodnich i północnych oraz w województwie wielkopolskim i kujawsko-pomorskim. W latach 2002-

- 2010 udział tych województw w ogólnej liczbie tych gospodarstw wzrósł z 65,3% do 68,9%, a w powierzchni użytków rolnych z 82,5% do 86,9%. Udział gospodarstw prawnych w powierzchni użytków rolnych w 2010 r. wahał się od 33,8% w woj. zachodniopomorskim i 28,2% w woj. opolskim do 1,4% w woj. świętokrzyskim i 1,9% w woj. podlaskim.

5. W analizowanym okresie liczba gospodarstw osób prawnych z działalnością rolniczą wzrosła o 16,8%, podczas gdy gospodarstw osób fizycznych zmniejszyła się o 13,2%. W rezultacie wzrost udziału gospodarstw prowadzących działalność rolniczą w sektorze gospodarstw prawnych był znacznie większy (z 76,9% do 96,5%) niż w sektorze gospodarstw fizycznych (z 74,2% do 83,0%). Był to przede wszystkim efekt korzystniejszej struktury obszarowej, a w szczególności zdecydowanie mniejszego udziału gospodarstw najmniejszych grup obszarowych (przede wszystkim do 1 ha użytków rolnych łącznie) i zdecydowanie większego udziału w tych grupach obszarowych gospodarstw specjalistycznych. Większy był też wzrost udziału powierzchni użytków rolnych tych gospodarstw w strukturze ogółu użytków rolnych w sektorze (w gospodarstwach prawnych z 80,5% do 89,4%, a gospodarstwach osób fizycznych z 91,0% do 97,9%), ale wciąż pozostawał na mniejszym poziomie niż w sektorze gospodarstw osób fizycznych. Był to z pewnością efekt wciąż niskich wskaźników w tym zakresie w gospodarstwach Skarbu Państwa (w 2010 roku udział gospodarstw z działalnością rolniczą w strukturze ogółu tego typu gospodarstw wynosił 84,5%, a w powierzchni użytków rolnych 55,3%). W pozostałych typach gospodarstw udział użytków rolnych gospodarstw z działalnością rolniczą w powierzchni użytków rolnych ogółu gospodarstw wynosił od 99,8% do 100%, a więc był większy niż w gospodarstwach osób fizycznych.

6. Średni udział użytków rolnych w dobrej kulturze w powierzchni użytków rolnych ogółem w gospodarstwach osób prawnych jest znacznie mniejszy niż w gospodarstwach osób fizycznych (w 2010 r. odpowiednio 84,0% i 95,6%). Przyczyną tego jest bardzo mały ich udział w gospodarstwach skarbowych, w których w 2010 r. wynosił on tylko 39,9%. W pozostałych formach prawnowłasnościowych wskaźnik ten był większy niż w gospodarstwach osób fizycznych i wahał się od 96% w gospodarstwach samorządowych do 97,8% w spółdzielniach produkcji rolnej (SPR-ach) i spółkach krajowych. W strukturze użytków rolnych w dobrej kulturze udział gruntów ornych w gospodarstwach osób prawnych jest znacznie wyższy niż w gospodarstwach osób fizycznych (odpowiednio 85,5% i 73,5%), a mniejszy użytków zielonych (13,8% i 23,5%) oraz upraw trwałych (0,7% i 3,0%). Największy udział gruntów ornych w 2010 r. był w gospodarstwach zagranicznych, spółdzielniach produkcji rolniczej (SPR) i spółkach krajowych (odpowiednio 91,1%, 90,5% i 89,3%).

7. Liczba gospodarstw prawnych z zasiewami zwiększyła się w analizowanym okresie o 10%, ale ich udział w strukturze gospodarstw prowadzących działalność rolniczą (w związku ze wzrostem ich liczby o 16,8%) zmniejszył się z 88,3 do 83,2%. Jednocześnie wzrosła o 14,8% powierzchnia zasiewów. Natomiast w gospodarstwach osób fizycznych nastąpiło nie tylko zmniejszenie liczby gospodarstw z zasiewami (o 27,3%) oraz ich udziału z 99,2% do 77,2%, ale także powierzchni zasiewów o 5,5%.

8. Zdecydowana większość gospodarstw prawnych, przy tym w analizowanym okresie rosnąca, uprawiała zboże i rzepak (w 2010 roku odpowiednio 89% i 50,6%), natomiast niewielka część, przy tym malejąca – buraki cukrowe, ziemniaki i warzywa gruntowe (odpowiednio 17%, 10,7% i 6,4%), a także niewielka część ale nieznacznie rosnąca – rośliny pastewne (9,8%). Odmienne przedstawiały się zmiany w analizowanym okresie w powierzchni zasiewów: duży wzrost powierzchni uprawy rzepaku, oraz znaczący wzrost ziemniaków i warzyw, natomiast zmniejszenie powierzchni uprawy zbóż. W rezultacie średnia powierzchnia zasiewów ziemniaków i warzyw podwoiła się i w 2010 roku wyniosła odpowiednio prawie 44 ha i 33 ha, zasiewów rzepaku znacząco wzrosła (do 162 ha), a zbóż nieco zmalała, ale i była duża (około 240 ha). W 2010 roku udział gospodarstw prawnych w ogólnej powierzchni zasiewów był bardzo duży w rzepaku (30%) i burakach cukrowych (20,1%), średni w zbożach (9,8%), a mały w ziemniakach (4,2%) i warzywach (4,1%).

9. W analizowanym okresie w sektorze gospodarstw osób prawnych nastąpił znaczący ubytek gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie, ale był on znacznie mniejszy niż w sektorze osób fizycznych (odpowiednio o 14,3% i o 27,1%). Mniejsze było też zmniejszenie udziału takich gospodarstw w strukturze ogółu gospodarstw. Jednak udział ten w gospodarstwach prawnych jest wciąż znacznie mniejszy niż w gospodarstwach osób fizycznych (odpowiednio 34,1% i 46,6%). Największy spadek liczby i udziału nastąpił w gospodarstwach utrzymujących trzodę chlewną (odpowiednio o 46,7% i z 23,5% do 13,4%) i drobiu kurzego (odpowiednio o 21,5% i z 5,1 do 4,3%). Zmiany w pozostałych gatunkach zwierząt były nieznaczne. Udział ten był jednak silnie zróżnicowany w zależności od gatunku zwierząt i formy prawnowłasnościowej gospodarstw. Najsilniej był zróżnicowany w bydło (przy średniej 19,1%, wahał się on od 54,4% w gospodarstwach państwowych nie skarbowych do 8,6% w prywatnych pozostałych) i trzodzie chlewnej (przy średniej 13,4% wahał się od 33,2% w SPR do 4,1% w gospodarstwach skarbowych).

10. Gospodarstwa osób prawnych w zakresie zmian w pogłowie zwierząt gospodarskich prezentowały się korzystnie na tle gospodarstw osób fizycznych. W tych pierwszych nastąpił wzrost pogłowia wszystkich zwierząt gospodarskich (z wyjątkiem owiec), a największy

w trzodzie chlewnej i drobiu (po około 54%) i duży w bydle (prawie 12%). Natomiast w gospodarstwach osób fizycznych nastąpił spadek pogłowia we wszystkich gatunkach zwierząt, a największy w pogłowie kóz (o 40%) i bardzo duży w trzodzie chlewnej (o 24%), a najmniejszy w bydle (o 5,9%). Można więc stwierdzić, że w gospodarstwach osób prawnych nastąpił znaczący wzrost poziomu koncentracji w chowie zwierząt, a w szczególności w chowie trzody chlewnej i drobiu kurzego.

11. Większość gospodarstw osób prawnych, i przy tym rosnąca, specjalizowała się w uprawach polowych (46,5% w 2002 roku i 58,7% w 2010 roku). Natomiast najmniejszy był udział gospodarstw specjalizujących się w uprawach ogrodniczych (2,8% w 2002 roku i 2,7% w 2010 roku). Duży odsetek gospodarstw prawnych, chociaż szybko malejący, plasował się w typach z produkcją mieszaną (łącznie w trzech typach – 31,6% w 2002 roku, 20,7% w 2010 roku), a przede wszystkim w typie „różne uprawy i zwierzęta łącznie” (20% w 2002 roku i 14,0% w 2010 roku). Z pozostałych typów w omawianym okresie wzrosła bardziej znacząco liczba (o 80%) i udział (z 4,2% do 7,0%) gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych w systemie wypasowym, a zmniejszyła się, chociaż mniej znacząco, gospodarstw specjalizujących się w uprawach trwałych i w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi. Na uwagę zasługuje duży wzrost w grupie gospodarstw do 1 ha użytków rolnych łącznie liczby i udziału gospodarstw specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi (liczby o 37%, a udziału z 19% do 29%), a także w chowie zwierząt żywionych w systemie wypasowym (odpowiednio 2,4-krotny i z 5,6% do 7,5%). Było to spowodowane powstawaniem nowych ferm tych zwierząt, lub wydzielaniem się ferm istniejących z dużych gospodarstw rolnych.

12. Struktura gospodarstw prawnych pod względem wielkości ekonomicznej w analizowanym okresie zmieniała się nieznacznie. Zmniejszył się udział gospodarstw małych ekonomicznie (z 30,7% do 27,8%), pozostał zasadniczo bez zmian gospodarstw średnich ekonomicznie, a wzrósł nieznacznie dużych ekonomicznie (z 52,4% do 55,3%). Najkorzystniejszą strukturą charakteryzowały się gospodarstwa państwowe pozostałe, a więc nie skarbowe, w których udział gospodarstw dużych ekonomicznie wyniósł w 2010 roku 80,1%). Udział ten w spółkach krajowych i gospodarstwach podmiotów zagranicznych wyniósł natomiast odpowiednio 72,1% i 71,9%. Tylko nieco mniej korzystną strukturą miały spółdzielnie produkcji rolniczej - SPR (odpowiednio 62,7%). We wszystkich tych grupach gospodarstw w analizowanym okresie nastąpiło niewielkie pogorszenie tej struktury, z tym, że najmniejsze w SPR. Znacznie gorszą strukturą ekonomiczną, przy tym pogarszającą się, charakteryzowały się gospodarstwa samorządowe (wzrost udziału gospodarstw małych

ekonomicznie z 48,0% do 58,3% i zmniejszenie dużych ekonomicznie z 15,9% do 15%) oraz gospodarstwa skarbowe, ale poprawiającą się (zmniejszenie małych ekonomicznie z 56,2% do 48,5% i wzrost dużych ekonomicznie z 26,8% do 30,5%). Należy jednak zauważyć, że gospodarstwa skarbowe w porównaniu do gospodarstw samorządowych charakteryzowały się zdecydowanie lepszą strukturą obszarową (odpowiednio 8,6% i 41,1% gospodarstw małych obszarowo i 54,7% i 14,6% gospodarstw z powierzchnią 100 i więcej ha użytków rolnych). Natomiast zdecydowanie najbardziej niekorzystną strukturą ekonomiczną, a przy tym stagnującą, charakteryzowały się gospodarstwa prywatne pozostałe (poza SPR-ami i spółkami). W grupie tej udział gospodarstw małych ekonomicznie wzrósł z 86,9% do 88,0%, zmniejszył się średnich ekonomicznie z 10,5% do 8,7% i nieco wzrósł dużych ekonomicznie, bo z 2,6% do 3,3%. Był to w jakimś stopniu efekt niekorzystnej struktury obszarowej, ale przede wszystkim ekstensyfikacji organizacji produkcji rolnej.

13. Gospodarstwa osób prawnych na tle gospodarstw osób fizycznych cechowały się zdecydowanie mniejszym poziomem nakładów pracy. W latach 2002-2010 liczba pracujących w tym sektorze, uwzględniając całość użytków rolnych w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą, zmniejszyła się z 4,0 AWU na 100 ha do 3,0 AWU na 100 ha, a uwzględniając tylko użytki rolne w dobrej kulturze do 3,15 AWU na 100 ha. Nastąpiło to przy znaczącym wzroście powierzchni zasiewów i pogłowia zwierząt gospodarskich. W sektorze osób fizycznych również nastąpiło niewielkie zmniejszenie liczby pracujących – odpowiednio z 16,7 AWU na 100 ha do 15,7 AWU na 100 ha i 16,1 AWU na 100 ha, ale wskaźnik ten utrzymywał się bardzo wysokim poziomie mimo wyraźnego zmniejszenia się w tym sektorze skali zaangażowania gospodarstw w produkcję zwierzęcą. Wskaźnik ten i jego zmiany w omawianym okresie były silnie zróżnicowane według form własnościowo-organizacyjnych gospodarstw. We wszystkich tych formach (poza gospodarstwami skarbowymi) nastąpiło znaczące obniżenie tego wskaźnika, z tym, że bardzo gwałtowne w gospodarstwach osób prywatnych pozostałych. W 2010 roku największymi nakładami pracy charakteryzowały się gospodarstwa samorządowe (6 AWU na 100 ha) oraz spółdzielnie produkcji rolniczej i państwowe pozostałe (poza skarbowymi) – po około 4,4 AWU na 100 ha. W spółkach, gospodarstwach skarbowych i gospodarstwach zagranicznych poziom nakładów był podobny (2,5-2,7 AWU na 100 ha). Gwałtowne obniżenie nakładów pracy z 3,7 do 0,9 AWU w przeliczeniu na 100 ha w gospodarstwach prywatnych pozostałych było spowodowane dalszą ekstensyfikacją produkcji rolnej, a przede wszystkim ograniczeniem powierzchni zasiewów i wycofywaniem się tych gospodarstw z chowu zwierząt gospodarskich.

IV. PODSUMOWANIE

1. Zmiany zachodzące w gospodarstwach osób fizycznych i prawnych o różnych typach produkcji

Książka zawiera analizę zmian jakie zaszły między latami 2002 i 2010 w gospodarstwach różniących się formami własności środków produkcji, ze szczególnym podkreśleniem wyodrębnionych typów produkcji. Pierwsza część tego podrozdziału podsumowania odnosi się do zmian, które zaszły w gospodarstwach rolnych będących w posiadaniu osób fizycznych.

Mimo wyraźnej poprawy koniunktury w latach 2004-2010 **trwał proces polegający na zmniejszaniu się liczby gospodarstw osób fizycznych prowadzących produkcję rolniczą**. W latach 2002-2010 liczba tych, które były aktywne zmniejszyła się z 2168,7 tys. w 2002 roku do 1891,1 tys. w 2010 roku, czyli o 283,6 tys. (o 13,1%). Ponadto wśród tych aktywnych – jak to już pisano wcześniej – część nie prowadziła produkcji rolniczej, a po 2004 roku ich liczba wzrosła, zapewne po to by móc skorzystać z dopłat, choć warunkiem było utrzymywanie gruntów w stanie gotowości produkcyjnej. W rezultacie **w 2010 roku tylko 1617,3 tys. gospodarstw osób fizycznych prowadziło produkcję rolniczą i to one będą podstawą odniesienia w dalszej analizie gospodarstw osób fizycznych**.

Zmieniła się również wewnętrzna struktura gospodarstw sklasyfikowanych pod względem udziału poszczególnych typów rolniczych. Wyróżnionych zostało, zgodnie z metodyką GUS, 8 następujących typów rolniczych: 1 – specjalizujące się w uprawach polowych; 2 – specjalizujące się w uprawach ogrodniczych; 3 – specjalizujące się w uprawach trwałych; 4 – specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych głównie paszami objętościowymi (zwierzęta w systemie wypasowym); 5 – specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi; 6 – różne uprawy; 7 – różne zwierzęta i 8 – różne uprawy i zwierzęta łącznie. W dalszej analizie operować będziemy numerami poszczególnych typów rolniczych. Typy rolnicze 1–5 należy potraktować, jako silniej, natomiast typy 6–8 jako mniej wyspecjalizowane, czyli wielostronne.

W analizowanym okresie nastąpiło pogłębienie procesów specjalizacji. Wystąpił wzrost udziału typów wyspecjalizowanych z 56,3% w 2002 roku do 69,7% w 2010 roku, czyli o 13,4 p.p., przy jednoczesnym spadku tej samej wielkości grupy wielostronnych z 43,7% do 30,3%. Wśród grupy gospodarstw wyspecjalizowanych zdecydowanie dominuje typ 1. Jego udział w 2010 roku wynosił 40,8% i wzrósł o 6,8 punktu procentowego (p.p.)

Kolejnymi typami pod względem udziału były 4 i 5, których udział w 2010 roku wynosił odpowiednio 12,9% i 8%, a ich wzrost odpowiednio 2,4p.p. i 3,5 p.p. Udział typu 2 i 3 był nieznaczny; w 2010 roku było to odpowiednio 2,3% i 5,7%. Udział typu 2 nie uległ zmianie, natomiast typu 3 zwiększył się 0,7 p.p. W grupie gospodarstw wielostronnych największy udział miał typ 8, który w 2010 r. wynosił 15,5%, a udział pozostałych typów 7 i 6 wynosił odpowiednio 8,8% i 6%. Największy spadek wystąpił w typie 7, który wynosił 5,8 p.p., następny w typie 8 i 6, gdzie wynosił odpowiednio 4,1p.p. i 3,5 p.p.

Rozkład terytorialny analizowanej grupy gospodarstw według województw nie uległ istotnej zmianie. W 2002 roku 55,4%, a w 2010 roku 56,6% gospodarstw znajdowało się na terenie pięciu województw: lubelskiego, małopolskiego, mazowieckiego, podkarpackiego i wielkopolskiego. Zdecydowanie najwięcej gospodarstw było w województwach mazowieckim i lubelskim, z udziałem w 2010 roku odpowiednio 13,4% i 13,1%. W pozostałych trzech: małopolskim, podkarpackim i wielkopolskim był mniejszy i wynosił odpowiednio: 10,8%; 11,9% i 8,3%.

Rozkład terytorialny według typów rolniczych był zróżnicowany. Rozkład typu 1 – uprawy polowe i typu 6 – różne uprawy był zbliżony do rozkładu gospodarstw ogółem. Udział typu 1 w tych pięciu województwach wynosił w latach 2002 i 2010 odpowiednio 53,7% i 55,7%, natomiast typu 6 odpowiednio 55,6% i 60,8%. Zarówno w typie 1, jak i 6, dominowało województwo lubelskie, którego udział w 2010 roku wynosił odpowiednio 15,2% i 17,7%. Nieco odmienny był rozkład terytorialny typu 2 – uprawy ogrodnicze i typu 3 – uprawy trwałe. W typie 2 dominowały województwa: lubelskie, łódzkie, małopolskie, mazowieckie i wielkopolskie. Zdecydowanie dominujący był udział województwa mazowieckiego, który w 2010 roku wynosił 19,1%. W typie 3 dominowały województwa: lubelskie, łódzkie, małopolskie, mazowieckie i świętokrzyskie. Dominował udział województwa mazowieckiego, który w 2010 roku wynosił 21%. Na podkreślenie zasługuje wzrost udziału województwa świętokrzyskiego o 3,5 p.p., a jego udział w 2010 roku wynosił 11,4%. W typie 4 – chów zwierząt w systemie wypasowym dominowały województwa: łódzkie, małopolskie, mazowieckie, podkarpackie i podlaskie. Dominujący był udział woj. mazowieckiego, który w 2010 roku wynosił 20,5%. Podkreślić należy wzrost udziału woj. podlaskiego o 4,5 p.p., z 9,3% do 13,8% i spadek udziału woj. małopolskiego z 20,5 do 15%. Typ 5 – chów zwierząt żywionych paszami treściwymi dominował w województwach: kujawsko-pomorskim, lubelskim, łódzkim, mazowieckim, podkarpackim, śląskim i wielkopolskim. Na terenie tych województw znajdowało się w 2002 roku 67,5%, a w 2010 roku 65,4% gospodarstw tego typu. W obydwu analizowanych latach dominujący był udział

woj. mazowieckiego, który w 2002 roku wynosił 23,8%, natomiast w 2010 roku, mimo spadku pogłowia o 14%. Podkreślenia wymaga wzrost udziału woj. lubelskiego z 6% do 9,4% i podkarpackiego, gdzie wzrost wynosił 6,6 p.p. i w 2010 r. wynosił 11%. Typ 7 – różne zwierzęta, dominował w województwach: lubelskim, łódzkim, małopolskim, mazowieckim, podkarpackim i wielkopolskim. Łącznie w tych województwach znajdowało się w 2002 roku 68%, a w 2010 r. 68,9% gospodarstw tego typu. W obydwu latach dominujący był udział województwa mazowieckiego, którego udział w 2002 roku wynosił 15,2%, a w 2010 roku 13,2%. W tym ostatnim roku znaczący był także udział woj. wielkopolskiego, który wynosił 13,4%. Typ 8 – różne uprawy i zwierzęta łącznie dominował natomiast w województwach: lubelskim, małopolskim, mazowieckim, podkarpackim i świętokrzyskim. Łącznie na terenie tych województw znajdowało w analizowanych latach 56,5% i 58,7 % gospodarstw typu 8. W 2010 roku dominujący był udział dwóch województw: małopolskiego (17,7%) i podkarpackiego (16,8%). W obydwu tych województwach wystąpił również największy przyrost, w małopolskim o 6,3 p.p., a w podkarpackim o 3,9 p.p.

W analizowanym okresie wystąpiły również **zmiany w strukturze gospodarstw pod względem wielkości ekonomicznej wyrażonej w ESU**. Wskazują one na wzrost koncentracji działalności produkcyjnej w gospodarstwach, jednak zmiany nie były duże. W analizowanych latach w całej analizowanej populacji dominujący był udział klasy 0-2 ESU, który wynosił odpowiednio 65,5% i 64,7%, natomiast klasy 2-8 ESU 24,4% i 22,7%. Łączny udział obydwu tych klas wynosił 87,4% w 2010 roku i był mniejszy zaledwie o 2,5 p.p. Można uznać, że zdolności rozwojowe gospodarstwa obydwu tych klas są ograniczone, a jedynie część gospodarstw z klasy 2-8 ESU takie zdolności może posiadać. Udział klas 8-16 ESU i 16 SU oraz więcej, wynosił w 2002 roku odpowiednio 6,8% i 3,3%, natomiast w 2010 roku był większy i wynosił odpowiednio 7,2% i 5,4%. Łączny przyrost udziału tych dwóch klas wyniósł 2,5 p.p.

Struktura poszczególnych typów była silnie zróżnicowana i mocno odbiegała od wielkości średnich. Typ 1 był najsilniej spolaryzowany. Udział gospodarstw najmniejszych (do 2 ESU) był zdecydowanie dominujący i wynosił w analizowanych latach 90,1% i 86,3%, a w klasie 2-8 ESU odpowiednio 7,6% i 10,6%. Łączny udział w tych dwóch klasach wynosił więc 97,7% i 96,9%. Udział pozostałych klas, które można uznać za rozwojowe wynosił natomiast odpowiednio 2,3% i 3,1%. Typ 6 – różne uprawy był mniej spolaryzowany. Większy był udział gospodarstw klasy 2-8 ESU, który wynosił w obydwu latach 32%, natomiast średnio 24,4% i 22,7%. Odmienna struktura wystąpiła w typie 2, w którym procesy koncentracji były bardziej intensywne. Udział gospodarstw najmniejszych był najmniejszy

wśród analizowanych typów, wynosił odpowiednio 47,8% i 38,4%, a gospodarstw klasy 2-8 ESU odpowiednio 26,6% i 29,5%. Natomiast zdecydowanie najwyższy był udział klas powyżej 8 ESU, który wynosił odpowiednio 25,6% i 32,1%. Na szczególne podkreślenie zasługuje udział klasy 16 ESU i więcej, który w 2010 roku wynosił 18,4%, i wzrósł o 5,6 p.p. Struktura typu 3 była bardziej zrównoważona. Procesy koncentracji nie były tak intensywne jak w typie 2. Udział gospodarstw najmniejszych do 2 ESU zmniejszył się z 76,9% do 62,7%, natomiast zwiększył się udział w pozostałych klasach. W klasie 2 – 8 ESU z 16,8 do 25,8%, w klasie 8 – 16 ESU z 4,8 do 7,5% i w klasie 16 ESU i więcej z 1,5% do 4%. Wzrost udziału gospodarstw o zdolnościach rozwojowych 8 ESU i większych wyniósł 5,3 p.p. W typie 4 silniej w stosunku do średniej wystąpiły procesy koncentracji. Udział gospodarstw najmniejszych zmniejszył się o 20,8 p.p. z 56,9% do 36,1%, natomiast pozostałych klas zwiększył się, najmniej w klasie 2 – 8 ESU, gdyż tylko o 3,5 p.p., w klasie 8 – 16 ESU o 7,3 p.p., a w klasie 16 ESU i więcej o 10 p.p. Udział gospodarstw o zdolnościach rozwojowych, 8 ESU i większych w 2010 r, wynosił 33,4% i był najwyższy spośród omawianych typów. Udział gospodarstw tej klasy wielkościowej w typie 2 był nieco niższy i wynosił 32,1%. Struktura typu 5 różnił się od średniej. Wystąpiły w niej procesy dekoncentracji. Świadczy o tym wzrost udziału gospodarstw najmniejszych obszarowo w klasie do 2 ESU z 47,8% do 59%, czyli o 11,2 p.p., przy jednoczesnym spadku udziału gospodarstw z klas 8–16 i powyżej 16 ESU odpowiednio o 4,0 p.p. i 3,9 p.p. Udział gospodarstw z tych dwóch ostatnich klas o zdolnościach rozwojowych wynosił w 2010 roku 21,7%, natomiast w 2002 roku więcej, gdyż 29,6%. Strukturę typu 7, można określić jako zrównoważoną i trwałą. Udział pierwszych trzech klas wielkościowych uległ niewielkim zmianom, wynosił odpowiednio 30%; 47% i 15%. Zwiększył się tylko udział klasy 16 ESU i większych o 2,6 p.p., który w 2010 roku wynosił 8%. Struktura typu 8 była zbliżona do średniej wszystkich typów i stabilna. Udział gospodarstw najmniejszych w klasie do 2 ESU w analizowanych latach wynosił odpowiednio 57,9% i 61,4%, w klasie 2–8 ESU 33,7% i 30,5%, a klasie 8–16 ESU odpowiednio 6% i 5,2% i w klasie najwyższej, 16 ESU i większych odpowiednio 2,4% i 2,9%. W tym typie można mówić również o pewnej dekoncentracji. Wzrost udziału gospodarstw najmniejszych do 2 ESU może świadczyć o zwiększeniu udziału gospodarstw samozaopatrzeniowych, podobnie jak w typie 5.

Drugą cechą charakteryzującą **zmiany w strukturze pod względem wielkości była powierzchnia gospodarstw**. W analizowanym okresie liczba gospodarstw wszystkich analizowanych typów zmniejszyła się o 522,2 tys. tj o 24,4%. Bardziej zmniejszyła się liczba gospodarstw najmniejszych – do 1 ha włącznie, gdyż o 51,2%, a gospodarstw 1-2 ha o 29,1%.

Zmniejszyła się liczba gospodarstw kolejnych klas wielkościowych do 30 ha. Spadki te były malejące. W przedziale 5-10 ha spadek liczby wynosił 14,8%, a w kolejnych klasach 10-15, 15-20 i 20-30 ha, spadek wynosił odpowiednio: 9,2%; 15% i 3,5%. Liczba gospodarstw o powierzchni 30 ha i więcej wzrosła o 25,7% i w 2010 roku wynosiła 58,6 tys. Gospodarstwa tej klasy można uznać za zdolne do rozwoju. Porównując strukturę gospodarstw według powierzchni użytków rolnych ze strukturą wg wielkości ekonomicznej wyrażonej w ESU stwierdzić należy, że wg tej ostatniej, liczba gospodarstw zdolnych do rozwoju (16 ESU i więcej) była większa i w 2010 roku wynosiła 85,9 tys.

Wystąpiły także **zmiany w strukturze obszarowej gospodarstw**. Wyraźnemu zmniejszeniu uległ udział gospodarstw najmniejszych (o powierzchni do 1 ha włącznie), z 25,2% do 16,3% w 2010 roku. Spadek wynosił 8,9 p.p. Zwiększył się natomiast udział gospodarstw o powierzchni 1-5 ha, z 39,5% do 42,2%, a więc przyrost wynosił 2,7 p.p. Zwiększył się także udział gospodarstw z klas: 5-30 ha, z 33,3% w 2002 roku do 37,9% w 2010 roku, a także udział gospodarstw o powierzchni 30 ha i więcej, z 2,1% do 3,6 %.

Efektem zmian w liczbie i strukturze gospodarstw był wzrost średniej powierzchni gospodarstw wszystkich sklasyfikowanych typów rolniczych z 6,29 ha do 7,93 ha użytków rolnych w 2010 roku. Wzrost średniej powierzchni gospodarstw wynosił 26,1%.

Zmiany w strukturze obszarowej kształtowały się odmiennie w gospodarstwach poszczególnych typów rolniczych. W typie 1 w analizowanym okresie nastąpił silny spadek udziału gospodarstw najmniejszych (do 1 ha użytków rolnych włącznie) z 38% do 16,6% w 2010 roku. Spadek wynosił 21,4 p.p. Zwiększył się udział gospodarstw w grupie 1-5 ha o 8,8 p.p. i w 2010 roku wynosił 52,7%. Istotnie zwiększył się udział gospodarstw w grupie 5-30 ha, gdyż o 11,3 p.p. i w 2010 roku wynosił 27,6%. W niewielkim stopniu zwiększył się udział gospodarstw największych o powierzchni 30 ha i większych, gdyż o 1,3 p.p. Udział gospodarstw tej grupy w 2010 roku wynosił 3,1%. Efektem końcowym zmian w strukturze gospodarstw typu 1 był wzrost średniej powierzchni gospodarstwa z 4,6 do 7,1 ha użytków rolnych w 2010 r. Mimo tego wzrostu, średnia powierzchnia gospodarstwa w typie 1 była mniejsza od średniej powierzchni wszystkich typów. Podobny był kierunek zmian w strukturze w typie 6. Zmniejszył się udział gospodarstw do 1 ha włącznie, z 20,7% do 12,2% w 2010 roku, a więc spadek wynosił 8,5 p.p. Wystąpił wzrost udziału pozostałych grup: 1-5 ha do 41,6%; 5-30 ha do 44% i 30 ha i więcej do 2,2%. Średnia powierzchnia gospodarstwa w tym typie wzrosła z 5,9 ha do 7,2 ha użytków rolnych w 2010 roku. Wzrost powierzchni wynosił 22%. Kierunek zmian w typie 2 – uprawy ogrodnicze był podobny. Wystąpił istotny spadek udziału gospodarstw do 1 ha włącznie, z 57% do 31,5% w 2010 roku.

Spadek wynosił 25,5 p.p. W pozostałych grupach wielkościowych wystąpił wzrost udziału gospodarstw z przedziału: 1-5 ha z 32% do 43,9%; 5-10 ha z 10,9% do 23,6% oraz 30 ha i więcej z 0,1% do 1%. Średnia powierzchnia gospodarstwa w tym typie wzrosła z 1,96 do 4,23 ha użytków rolnych. Przyrost powierzchni wynosił 116%. Bardzo podobny był kierunek zmian w typie 3. W 2010 roku udział gospodarstw z przedziałów: do 1 ha łącznie wynosił 31,8%; 1-5 ha 43,6%; 5-30 ha 23,3% oraz 30 ha i więcej o 4,6%. Średnia powierzchnia gospodarstwa w tym typie wzrosła o 70%, z 2,7 do 4,6 ha użytków rolnych.

Odmienny był kierunek zmian struktury gospodarstw w typie 4. Wystąpił spadek udziału gospodarstw z dwóch najmniejszych grup: do 1 ha łącznie z 14,9% do 7,1%, a grupy 1-5 ha z 42,5% do 28,7%. Nastąpił natomiast wzrost udziału gospodarstw w grupie 5-30 ha z 39,2% do 56,6%. Przyrost wynosił 17,4 p.p. W grupie 30 ha i więcej wystąpił wzrost udziału z 3,3% do 7,7%. Wzrosła średnia powierzchnia gospodarstwa w tym typie z 7,9 ha do 12,5 ha użytków rolnych. Przyrost powierzchni wynosił 58%. W tym typie rolniczym procesy koncentracji przebiegały najsilniej. W 2010 roku średnia powierzchnia gospodarstwa w tym typie była największa spośród wszystkich omawianych typów.

W typie 5 kierunek zmian w strukturze był odmienny od dotychczas omawianych. Nastąpił w nim wzrost udziału dwóch najmniejszych grup: do 1 ha łącznie, z 29,6% do 33,4% i z grupy 1-5 ha z 30,9% do 32,5%, przy jednoczesnym spadku w pozostałych grupach: 5-30 ha z 35,8% do 30,5% i z grupy największej z 4,1% do 3,6%. W tym typie wystąpił proces dekoncentracji. Średnia powierzchnia gospodarstwa zmniejszyła się z 7,9 ha w 2002 r. do 6,7 ha użytków rolnych w 2010 r.

Kierunek zmian w typie 7 i 8 był podobny. Zmniejszył się udział gospodarstw dwóch pierwszych grup, przy stagnacji udziału grup 5-30 ha, przy średnim udziale 44% i niewielkim wzroście udziału gospodarstw o powierzchni 30 ha i więcej, z 2,7% do 3,5%. Średnia powierzchnia gospodarstwa w typie 7 wzrosła natomiast z 8,8 ha do 9,6 ha użytków rolnych, a w typie 8 z 7,8 ha do 8,2 ha użytków rolnych.

Zmiany w liczbie i w strukturze gospodarstw spowodowały **zmiany w liczbie pracujących**. W analizowanym okresie liczba pracujących ogółem (w przeliczeniu na osoby pełnozatrudnione - AWU) w gospodarstwach osób fizycznych zmniejszyła się o 204,7 tys., z 2191,7 tys. do 1987,0 tys. Spadek wynosił 9,4%¹⁹. W strukturze pracujących dominowała

¹⁹ W 2010 roku liczba pracujących ogółem w gospodarstwach osób fizycznych obejmowała rodzinną siłę roboczą członków rodziny mieszkających we wspólnym gospodarstwie domowym i poza gospodarstwem użytkownika, pracowników kontraktowych i pomoc sąsiedzką. W 2002 roku członkowie rodziny pozostający poza gospodarstwem domowym użytkownika, pracownicy kontraktowi i pomoc sąsiedzka nie była ujmowani w liczbie pracujących. Podane liczby zostały sprowadzone do wielkości porównywalnych wg zasad liczenia zatrudnionych w gospodarstwach osób fizycznych w 2002 roku.

praca własna, której udział w obydwu analizowanych latach wynosił 98,1%. W przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych wystąpił również spadek liczby pracujących z 16,3 AWU do 14,9 AWU. Spadek wynosił 8,6%. Natomiast w przeliczeniu na gospodarstwo wystąpił wzrost liczby pracujących 1,03 AWU do 1,18 AWU. Wzrost wynosił 14,5%. Zmiany w liczbie pracujących się między poszczególnymi typami rolniczymi.

W typie 1, wystąpił wzrost liczby pracujących o 49% i w 2010 roku wynosił 569,9 tys. Udział pracy własnej był nieco mniejszy od wielkości średnich i w analizowanych latach wynosił 94,9% i 96,8%. W przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych wystąpił niewielki wzrost z 11,5 AWU do 12,1 AWU, a w przeliczeniu na 1 gospodarstwo liczba pracujących wzrosła z 0,53 AWU do 0,86 AWU, czyli o 62,2%. W typie 6, wystąpił spadek pracujących o 40,5% do 132,9 tys. Udział pracy własnej był zbliżony do średniej i wynosił odpowiednio 97,7% i 97,2%. W przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych liczbę pracujących w tym typie można określić jako wysoką, gdyż wynosiła ona w obydwu latach 18,7 AWU.

W typie 2, wystąpił wzrost liczby pracujących o 26,7% i w 2010 roku wynosił 62,1 tys. AWU. Udział pracy własnej zdecydowanie był niższy od średniej i wynosił w analizowanych latach odpowiednio 88,1% i 81%. Gospodarstwa te w znacznym stopniu korzystały z pracy najemnej. W przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych liczba pracujących w tym typie była najwyższa spośród omawianych typów i wynosiła w analizowanych latach odpowiednio 50 AWU i 39 AWU. W przeliczeniu na 1 gospodarstwo liczba pracujących wzrosła z 0,98 AWU do 1,65 AWU.

W typie 3, wystąpił duży wzrost pracujących, gdyż o 42,9% i w roku 2010 wynosił 95,4 tys. AWU. W przeliczeniu na gospodarstwo liczba pracujących była większa od średniej i wynosiła w analizowanych latach 0,62 AWU i 1,03 AWU. Wzrost wynosił 68,8%. W przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych pracujących w tym typie było odpowiednio 22,6 AWU i 22,4 AWU. Zmiany były więc nieistotne.

W typie 4, nastąpił wzrost zatrudnienia z 302,2 tys. do 354,5 tysięcy AWU. Przyrost pracujących wynosił 17,3%. Udział pracy własnej w całkowitych nakładach pracy był zbliżony do średniej i wynosił odpowiednio 98,8% i 98,2%. Wystąpił także istotny wzrost liczby pracujących w przeliczeniu na gospodarstwo, z 1,35 AWU do 1,71 AWU, czyli o 26,6%. W przeliczeniu na 100 ha UR wystąpił spadek 17,1 AWU do 13,7 AWU, a więc wynosił 19,9%.

W typie 5, wystąpił wzrost liczby pracujących o 33,6% i w 2010 roku wynosił 148,2 tys. AWU. Udział pracy własnej był niższy od średniej i wynosił w analizowanych latach odpowiednio 91,1% i 94,2%. W przeliczeniu na 1 gospodarstwo liczba pracujących nie

zmieniła się istotnie, wynosiła 1,14 AWU i 1,13 AWU. Wystąpił natomiast wzrost nakładów pracy w tym typie w przeliczeniu na 100 ha UR z 27,8 AWU do 31,4 AWU. Przyrost wynosił więc 13%. W typie 7, wystąpił drastyczny spadek liczby pracujących z 509,1 tys. do 244,4 tys. AWU. Był to największy spadek spośród omawianych typów, wynosił bowiem 52%. W tym typie wyjątkowo duży był udział pracy własnej, który wynosił odpowiednio 99,5% i 99,7%. W przeliczeniu na gospodarstwo, liczba pracujących w tym typie była duża i wynosiła odpowiednio 1,63 AWU i 1,72 AWU. W przeliczeniu na 100 ha UR nakłady pracy były również wysokie i wynosiły odpowiednio 18,5 AWU i 17,9 AWU.

W typie 8, wystąpił również spadek liczby pracujących z 551,3 tys. AWU do 337,8 tys. AWU, który wynosił 38,7%. W tym typie udział pracy własnej był wysoki, zbliżony do średniej i w obydwu latach wynosił 98,9%. Liczba pracujących, zarówno w przeliczeniu na 1 gospodarstwo i na 100 ha użytków rolnych była podobna w obydwu latach i wynosiła odpowiednio 1,33 AWU i 16,5 AWU.

W analizowanych latach wystąpiły istotne **zmiany w długości stażu osób prowadzących gospodarstwa**. W 2002 roku udział rolników prowadzących gospodarstwo do 1 roku zawarty był w przedziale 7–12%, natomiast w 2010 r. nie przekraczał 2,1%. Znacząco wzrósł natomiast udział rolników prowadzących gospodarstwo przez 11 lat i więcej. W 2002 roku udział ten wynosił średnio 55%, natomiast w 2010 roku około 70%.

Z liczbą pracujących wiąże się **wyposażenie w siłę pociągową**, którą stanowią ciągniki. W analizowanych latach liczba ciągników ogółem we wszystkich analizowanych typach produkcyjnych zmniejszyła się o 6,2% i w 2010 roku wynosiła 985,59 tys. sztuk. Wystąpiły także zmiany w strukturze mocy ciągników. We wszystkich klasach wg mocy wystąpił spadek, z wyjątkiem klas: 15–25 kW (wzrost o 44,6%) i klasy 60–100 kW, w której wystąpił wzrost o 45,2%. W przeliczeniu na 1 gospodarstwo wystąpiło zwiększenie wyposażenia z 0,49 ciągnika do 0,61 ciągnika na gospodarstwo. Powierzchnia użytków rolnych w przeliczeniu na 1 ciągnik zmniejszyła się z 7,7 do 7,68 ha użytków rolnych, a więc zmiana była nieistotna.

Zmiany liczby ciągników w poszczególnych typach rolniczych były zróżnicowane. W typie 1 nastąpiło zwiększenie liczby ciągników ogółem o 59%, natomiast większy był przyrost liczby ciągników o mocy 60–100 kW oraz 100 kW i więcej, który wynosił odpowiednio 80% i 50,4%. Liczba ciągników przypadająca na 1 gospodarstwo była stosunkowo niewielka i wynosiła odpowiednio w analizowanych latach 0,27 sztuk i 0,47 sztuk, a liczba ha użytków rolnych przypadająca na 1 ciągnik zmniejszyła się z 17,1 ha

do 15,1 ha użytków rolnych. W typie 6, nastąpił spadek liczby ciągników o 36,1%, przy jednoczesnym wzroście liczby ciągników w przeliczeniu na gospodarstwo z 0,52 ciągnika do 0,68 ciągnika. Liczba ha przypadająca na 1 ciągnik w tym typie była zdecydowanie niższa i wynosiła 11,3 ha i 10,5 ha użytków rolnych.

W typie 2, wystąpił niewielki wzrost liczby ciągników w przeliczeniu na 1 gospodarstwo, z 0,25 sztuk do 0,49 sztuk. Powierzchnia użytków rolnych w przeliczeniu na 1 ciągnik była mniejsza niż w typie 1 i 6. Była ona zbliżona do średniej i wynosiła w analizowanych latach odpowiednio 7,8 ha i 8,6 ha użytków rolnych. Wyposażenie w ciągniki w typie 3, było podobne jak w typie 2. Liczba ciągników w przeliczeniu na 1 gospodarstwo wynosiła odpowiednio 0,27 ciągnika i 0,44 ciągnika, a na 1 ciągnik przypadało w tych latach 9,8 ha i 10,3 ha użytków rolnych.

W typie 4 zwiększyła się liczba ciągników o 21%, co w przeliczeniu na 1 gospodarstwo doprowadziło do wzrostu z 0,61 ciągnika do 0,87 ciągnika, czyli o 34,4%. Powierzchnia użytków rolnych przypadająca na 1 ciągnik w tym typie produkcyjnym nie uległa istotnym zmianom i wynosiła 12,9 ha oraz 12,45 ha. Była zatem zdecydowanie większa od średniej.

W typie 5, mimo zwiększenia liczby ciągników, poziom wyposażenia w siłę pociągową pozostał bez zmian. Na 1 gospodarstwo w obydwu analizowanych latach przypadało 0,55 ciągnika, a powierzchnia użytków rolnych przypadająca na 1 ciągnik zmniejszyła się z 14,25 ha do 12,10 ha.

W typie 7 poziom wyposażenia w siłę pociągową nie uległ istotnej zmianie. Na 1 gospodarstwo przypadało w tych latach odpowiednio 0,80 ciągnika i 0,89 ciągnika, a powierzchnia użytków rolnych w przeliczeniu na 1 ciągnik wynosiła w obydwu latach około 11 ha. W typie tym mimo zmniejszenia liczby ciągników ogółem, wystąpiło zwiększenie liczby ciągników w przeliczeniu na 1 gospodarstwo z 0,69 ciągnika do 0,72 ciągnika. Powierzchnia użytków rolnych w przeliczeniu na 1 ciągnik nie uległa istotnym zmianom, wynosiła w analizowanych latach odpowiednio 12,30 ha i 13,7 ha.

W analizowanych latach zwiększyło się **wyposażenie gospodarstw w ważniejsze maszyny**. W całej zbiorowości gospodarstw wszystkich typów nastąpiło zwiększenie liczby kombajnów zbożowych w przeliczeniu na 100 gospodarstw z 5,4 szt. do 9 szt.; kombajnów ziemniaczanych z 3,7 szt. do 4,8 szt.; agregatów uprawowych z 11,2 szt. do 26,8 szt.; dojarni rurociągowych z 0,4 szt. do 1,5 szt. i schładzarek zbiornikowych z 3,6 szt. do 6 szt. Natomiast

zmniejszyła się liczba gospodarstw z dojarkami bańkowymi z 11,8 szt. do 9,9 szt. I schładzarkami konwiowymi z 7,6 szt. do 1,8 szt.

Analizując wyposażenie gospodarstw w ważniejsze maszyny w poszczególnych typach rolniczych wzięto pod uwagę kombajny zbożowe i agregaty uprawowe, a w typach ze zwierzętami dodatkowo dojarki rurociągowe oraz schładzarki zbiornikowe.

W typie 1 liczba kombajnów zbożowych w przeliczeniu na 100 gospodarstw, była mniejsza od średniej i w analizowanych latach wynosiła 2,6 szt. i 5,7 szt. Liczba agregatów uprawowych była również mniejsza od średniej i wynosiła 6,6 szt. i 20,1 szt. W typie 6 wyposażenie w kombajny zbożowe i agregaty uprawowe zbliżone było natomiast do średniej.

W typach 2 i 3 wyposażenie w kombajny zbożowe było zdecydowanie mniejsze od średniej i zawarte było w przedziale 0,29 szt. -1,92 szt. w przeliczeniu na 100 gospodarstw. Wyższe było wyposażenie w agregaty uprawowe, zbliżone do średniej w analizowanych latach.

W typie 4 wyposażenie w kombajny zbożowe było wyższe od średniej i w analizowanych latach wynosiło 5,6 szt. i 14,0 szt. przeliczeniu na 100 gospodarstw. Analogiczny wskaźnik nasycenia agregatami uprawowymi wzrósł w analizowanych latach z 10 szt. do 35,7 szt. Na podkreślenie zasługuje istotny wzrost liczby dojarek rurociągowych z 2,3 szt. do 9,8 szt. i zbiornikowych schładzarek do mleka z 16,5 szt. do 36 szt. Oznacza to, że w 2010 roku ponad jedna trzecia gospodarstw specjalizujących się w chowie krów mlecznych dysponowała urządzeniami tego rodzaju.

W typie 5, wyposażenie w kombajny zbożowe było najwyższe wśród analizowanych typów, wynosiło ponad 12 kombajnów w przeliczeniu na 100 gospodarstw. Wyposażenie gospodarstw w tym typie w agregaty uprawowe było również większe niż przeciętnie i wynosiło w 2010 roku 30 sztuk na 100 gospodarstw. W typie 7, nastąpiło wyraźne zwiększenie liczby kombajnów zbożowych, z 3,2 szt. do 12 szt. w przeliczeniu na 100 gospodarstw. Zwiększył się także wskaźnik nasycenia gospodarstw agregatami uprawowymi do 29 szt. w 2010 roku. W typie 8 wyposażenie gospodarstw w kombajny zbożowe i agregaty uprawowe było natomiast zdecydowanie mniejsze od poziomu średniego. W analizowanym okresie wynosiło: kombajnów 1 szt. i 4,3 szt., a agregatów uprawowych 3,5 szt. i 12,5 szt. w przeliczeniu na 100 gospodarstw.

W analizowanych latach wystąpiły ponadto **zmiany w strukturze użytkowania ziemi**. We wszystkich typach rolniczych wystąpił spadek liczby gospodarstw użytkujących pastwiska trwałe. Zmniejszyła się także powierzchnia pastwisk trwałych, nawet

w gospodarstwach typu 4. Wystąpił natomiast wzrost udziału gospodarstw z lasami, najsilniej w typie 1 i 6, gdyż o 71% i o 53%.

We wszystkich typach, za wyjątkiem 2 i 3 wystąpił wzrost liczby gospodarstw i powierzchni uprawy zbóż i rzepaku, przy jednoczesnym spadku powierzchni uprawy buraków cukrowych, ziemniaków, strączkowych jadalnych i warzyw.

We wszystkich typach rolniczych wystąpił spadek liczby gospodarstw utrzymujących zwierzęta, przeciętnie o 50%. W typie 4, znacząco wzrosła koncentracja, szczególnie w bydło. Udział stad dużych (50 szt. i więcej) zwiększył się ponad trzykrotnie, z 0,6% do 3,2%, a liczba zwierząt utrzymywanych w tych stadach zwiększyła się z 12,9% do 28,4%. Analogiczne liczby dla krów (stada 20 krów i więcej) wynosiły odpowiednio: 1,3% i 6,8% oraz 7,9% i 42,78%. W typie 5 wystąpił spadek liczby gospodarstw utrzymujących trzodę chlewną o 5%, przy jednoczesnym wzroście liczby gospodarstw utrzymujących drób kurzy. W obydwu gatunkach wystąpił wzrost koncentracji stad.

Istotnym wskaźnikiem pośrednio informującym o poziomie intensywności produkcji jest **udział gospodarstw stosujących nawożenie mineralne i organiczne pochodzenia zwierzęcego**. Bezpośrednio o poziomie intensywności produkcji informuje poziom nawożenia w kg czystego składnika w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych. Wobec braku tych informacji posłużyło się jednak liczbą i udziałem gospodarstw stosujących określone nawozy. W analizowanych latach we wszystkich analizowanych typach nastąpiło zwiększenie udziału gospodarstw stosujących nawożenie azotowe z 43,7% do 57,3%. Ten fakt należy ocenić pozytywnie. Należy jednak zaznaczyć, że w 2002 roku ponad połowa gospodarstw nie stosowała nawożenia azotowego, a w 2010 roku prawie 43%. W analizowanym okresie nastąpiło natomiast drastyczne obniżenie udziału gospodarstw stosujących nawożenie fosforowe i potasowe z około 30% do 8%. W pewnym stopniu było to spowodowane stosowaniem nawozów wieloskładnikowych, a udział gospodarstw stosujących te nawozy wzrósł z 35,7 % do 37%. Niepokoi obniżenie udziału gospodarstw stosujących nawozy wapniowe z 14,6% do 9,1%. Zwiększył się natomiast udział gospodarstw stosujących nawożenie organiczne pochodzenia zwierzęcego z 37,9% do 47,1%, ale na tej podstawie nie można stwierdzić czy w takim samym stopniu miało miejsce zbilansowanie nawożenia tego rodzaju.

Podobne tendencje wystąpiły we wszystkich analizowanych typach. Udział gospodarstw stosujących nawożenie azotowe zwiększył się we wszystkich typach z wyjątkiem typu 5. Największy udział gospodarstw stosujących nawożenie azotowe wystąpił w typie 7, gdzie wynosił 88%. Nieco mniejszy wystąpił w typie 4, 6 i 8, gdzie wynosił

odpowiednio: 72,1%; 75,5% i 76,1%. W typie 1 i 2 wynosił on w 2010 roku odpowiednio 68,8% i 53,6%. Najmniejszy był udział w typie 3, gdzie wynosił 38,6%. Spadek nawożenia fosforowego i potasowego wystąpił we wszystkich analizowanych typach gospodarstw. Wzrost udziału gospodarstw stosujących nawozy wieloskładnikowe, wystąpił we wszystkich typach, z wyjątkiem typów; 5; 7 i 8. Spadek udziału gospodarstw stosujących wapnowanie gleb wystąpił we wszystkich analizowanych typach gospodarstw. Na pozytywne podkreślenie zasługuje wzrost udziału gospodarstw stosujących nawożenie organiczne pochodzenia zwierzęcego, z wyjątkiem typu 5 i 8, w których wystąpił niewielki spadek tego wskaźnika.

W latach 2002-2010 nastąpiło **zmniejszenie liczby gospodarstw osób prawnych o 6,1%, a powierzchni użytków rolnych będących w ich posiadaniu o 9,8%**, podczas gdy w latach 1996-2002 zmniejszenie to wynosiło odpowiednio 28,6% i 38,4%. Skala zmian była jednak bardzo silnie zróżnicowana w poszczególnych formach własnościowo-prawnych. Udział podmiotów prywatnych w ogólnej liczbie gospodarstw tego sektora wzrósł z 72,8% do 78,7%, a w użytkach rolnych z 30,6% do 42,3%, natomiast udział podmiotów państwowych i spółdzielczych pod względem liczby zmalał odpowiednio z 46,7% do 35,0%, a w zakresie powierzchni użytków rolnych z 60,8% do 43,5%.

W strukturze gospodarstw osób prawnych zdecydowanie dominowały gospodarstwa o powierzchni 50 ha i więcej użytków. W latach 2002- 2010 ich udział w strukturze ogółu gospodarstw wzrósł z 54,4% do 65,0%, a udział w powierzchni użytków rolnych utrzymał się na bardzo wysokim poziomie, gdyż ponad 98%. Największym udziałem gospodarstw z powierzchnią 50 ha i więcej użytków rolnych charakteryzują się gospodarstwa państwowe i spółki krajowe (w 2010 roku odpowiednio 99,3% i 99,2%), a najmniej korzystną gospodarstwa samorządowe (83,5%,).

Podkreślić należy duże **zróżnicowanie terytorialne gospodarstw osób prawnych**. Zdecydowana ich większość znajduje się w sześciu województwach zachodnich i północnych oraz w województwie wielkopolskim i kujawsko- pomorskim. W latach 2002-2010 udział w/w województw w ogólnej liczbie charakteryzowanych gospodarstw wzrósł z 65,3% do 68,9%, a w powierzchni użytków rolnych z 82,5% do 86,9%.

W analizowanym okresie wzrosła o 16,8% liczba gospodarstw osób prawnych z działalnością rolniczą, a ich udział w całkowitej liczbie gospodarstw osób prawnych wzrósł o 19,6 p.p. i w 2010 roku wynosił 96,5%. Wzrósł również udział tych gospodarstw w powierzchni użytków rolnych będących w dobrej kulturze, który w analizowanych latach wynosił odpowiednio 84,0% i 95,6%. W tym okresie liczba gospodarstw osób prawnych z zasiewami zwiększyła się o 10%, ale ich udział w strukturze gospodarstw prowadzących

działalność rolniczą (w związku ze wzrostem ich liczby o 16,8%) zmniejszył się z 88,3% do 83,2%. Jednocześnie wzrosła jednak o 14,8% powierzchnia zasiewów.

Zdecydowana większość gospodarstw osób prawnych uprawiała zboża i rzepak (w 2010 roku odpowiednio 89% i 50,6%), natomiast niewielka i zarazem malejąca – buraki cukrowe, ziemniaki i warzywa gruntowe (odpowiednio 17%, 10,7% i 6,4%), a także niewielka i nieznacznie rosnąca część – rośliny pastewne (9,8%).

W analizowanym okresie nastąpił spadek o 14,3% liczby gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie, a największe zmniejszenie nastąpiło w trzodzie chlewnej (o 46,7%) i w drobiu kurzym (o 21,5%). W gospodarstwach osób prawnych nastąpił wzrost pogłowia wszystkich gatunków zwierząt gospodarskich (z wyjątkiem owiec), a najwyższy w trzodzie i drobiu po ponad 54% i wysoki w bydle (prawie 12%). Można więc stwierdzić, że w gospodarstwach osób prawnych nastąpił znaczący wzrost poziomu koncentracji w chowie zwierząt, a w szczególności w chowie trzody chlewnej i drobiu kurzego.

Znaczący był w analizowanych latach udział gospodarstw osób prawnych w typie 1, który w analizowanych latach wynosił odpowiednio 46,5% i 58,7%, najmniejszy natomiast w typie 2 odpowiednio 2,8% i 2,7%. Dość znaczny był udział gospodarstw z typami mieszanymi, 6,7 i 8 (łącznie w trzech typach – 31,6% w 2002 roku i 20,7% w 2010 roku), a przede wszystkim w typie 8 (w 2002 roku 20%, a w 2010 roku 14,0%). Na podkreślenie zasługuje wzrost udziału z 4,2% do 7,0% gospodarstw 4.

Struktura gospodarstw osób prawnych pod względem wielkości ekonomicznej zmieniła się niewiele w omawianym okresie. Zmniejszył się nieznacznie udział gospodarstw małych ekonomicznie (z 30,7% do 27,8%), pozostał zasadniczo bez zmian udział gospodarstw średnich ekonomicznie, a wzrósł nieznacznie dużych ekonomicznie, z 52,4% do 55,3%.

Gospodarstwa osób prawnych na tle gospodarstw osób fizycznych cechowały się zdecydowanie mniejszymi **nakładami pracy**. W latach 2002-2010 liczba pracujących w tym sektorze, zmniejszyła się z 4,0 do 3,0 AWU w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych. Nastąpiło to przy znaczącym wzroście powierzchni zasiewów i pogłowia zwierząt gospodarskich. Wskaźnik ten i jego zmiany w omawianym okresie różniły się jednak znacząco w zależności od formy własnościowo-prawnej gospodarstw. We wszystkich tych formach (poza gospodarstwami skarbowymi) nastąpiło znaczące obniżenie tego wskaźnika, z tym że bardzo duże w gospodarstwach prywatnych pozostałych. W 2010 roku największymi nakładami pracy charakteryzowały się gospodarstwa samorządowe (6 AWU/100 ha) oraz

spółdzielnie produkcji rolnej i państwowe pozostałe (poza skarbowymi) – po około 4,4 AWU/100 ha. W spółkach, gospodarstwach skarbowych i gospodarstwach podmiotów zagranicznych poziom nakładów był podobny (2,5-2,7 AWU/100 ha). Duże obniżenie nakładów pracy (z 3,7 AWU do 0,9 AWU/100 ha) w gospodarstwach prywatnych było skutkiem ekstensyfikacji, ograniczenia powierzchni zasiewów i wycofywania się gospodarstw z chowu zwierząt produkcyjnych.

2. Wnioski odnoszące się do wszystkich krajowych gospodarstw rolnych

Gospodarstwa polskie w różny sposób zareagowały na zmianę warunków spowodowanych akcesją. Część gospodarstw rezygnowała z kosztownej uprawy gruntów marginalnych i kosztownego chowu zwierząt w małych stadach i organizowała produkcję oraz inwestowała tak, by móc produkować ograniczoną liczbę dóbr na coraz większą skalę. Absorbowały one zarazem różnorakie innowacje owocujące postępem technicznym, biologicznym, z zakresu marketingu i zarządzania, co w sumie przynosiło im poprawę efektywności produkcji mimo niekorzystnego wpływu zmian klimatu. W rezultacie rosła liczbowo i umacniała się ekonomicznie grupa gospodarstw wyróżniających się zdolnością konkurencyjną i takich, które miały przesłanki, by taką zdolność osiągnąć. Na podstawie różnych dostępnych opracowań dotyczących gospodarstw o wielkości 2 i więcej ESU oszacowano, że w 2010 roku było ich około 295 tys. (15,6% ogółu gospodarstw prowadzących działalność rolniczą) i to, że liczba takich gospodarstw wzrosła w okresie poakcesyjnym około 2,5-krotnie.

Na drugim biegunie natomiast znajdowało się w 2010 roku około 1328 tys. (81,8% ogółu) gospodarstw prowadzących produkcję rolniczą, głównie tych o wielkości do 2 ESU, które inwestowały w niewielkim stopniu lub nie inwestowały wcale i nie absorbowały innowacji. Ich liczba uległa zmniejszeniu w latach 2002-2010 o 522,1 tys., tj. o 24,3%, mimo korzystnych warunków gospodarowania zapoczątkowanych w 2004 roku.

Prezentowana książka weryfikuje nieco ten dwubiegunowy obraz rozwoju krajowego rolnictwa. Szczegółowa analiza dostarczyła bowiem podstaw do wyodrębnienia w 2010 roku w ramach drugiego bieguna dwóch podgrup gospodarstw.

- Gospodarstwa z produkcją rolniczą, własnymi maszynami i mechaniczną siłą pociagową w liczbie około 591 tys. (31,3% ogółu). W 2010 roku charakteryzowały się one mało racjonalnym sposobem stosowania środków produkcji, co można wywnioskować analizując szczegółowo poziom i strukturę nawożenia mineralnego oraz organicznego. Można się też domyślać, że tylko część tych gospodarstw dysponowała kompletem maszyn dopasowanych

do mocy ciągnika i organizacji produkcji. Ten mało racjonalny sposób stosowania środków produkcji był zapewne jedną z ważniejszych przyczyn niewielkich dochodów i w konsekwencji ograniczonych możliwości inwestowania, co utrudniało adaptację do zmienionych warunków gospodarowania. Liczba tych gospodarstw uległa zmniejszeniu w latach 2002-2010 o około 8%.

- Gospodarstwa z produkcją rolniczą, ale bez własnych maszyn rolniczych, a to oznacza, że podmioty te korzystały z usług produkcyjnych. W 2010 roku funkcjonowało około 736 tys. (38,9% ogółu) takich gospodarstw. Niewielka ich część (17-18%) posiadała ciągnik rolniczy, co może wskazywać, że gospodarstwa znajdowały się w trakcie reorganizacji. Albo więc zaczynały się mechanizować zaczynając od kupna ciągnika, albo ciągnik zamierzały sprzedać po wcześniejszej sprzedaży maszyn rolniczych. Wyłączając z oceny gospodarstwa ekologiczne dało się poza tym ustalić, że aż 51% gospodarstw tej podgrupy nie stosowało nawozów mineralnych, a około 39% – chemicznych środków ochrony roślin. Nie zaskakuje zatem to, że liczba tych gospodarstw uległa zmniejszeniu w latach 2002-2010 aż o 45,4%. Prawdopodobnie część z nich zasilila inne wyodrębnione grupy gospodarstw, a jeszcze inne uległy likwidacji.

Najprawdopodobniej rodziny posiadaczy gospodarstw charakteryzowanej podgrupy czerpały swoje dochody z co najmniej dwu źródeł, a prowadzona produkcja rolnicza była jednym z nich.

W 2010 roku istniała poza tym grupa gospodarstw (268,3 tys., tj. 14,2% ogółu prowadzących działalność rolniczą), których nie udało się zaklasyfikować do określonych typów rolniczych. Była to liczba niemal dziesięciokrotnie większa od liczby z 2002 roku, kiedy to nie udało się zaklasyfikować 27,4 tys. gospodarstw do któregoś w wyodrębnionych typów rolniczych. Wspomniano w części wstępnej tej książki, że klasyfikowanie gospodarstw do określonego typu zależy w określonym stopniu od metody, więc część tej zmiany mogła być spowodowana tą właśnie przyczyną. Mogły być jednak jeszcze inne przyczyny. Grupa gospodarstw o niesklasyfikowanym typie obejmowała na ogół te niewielkie obszarowo, ale około 4,9 tys. spośród nich dysponowało użytkami rolnymi o powierzchni 10-30 ha, a 1,5 tys. powierzchnią 30 ha i więcej. Gospodarstwa te, a może również nieco mniejsze, mogły więc tylko utrzymywać grunty w stanie gotowości produkcyjnej, aby móc korzystać z dopłat bezpośrednich.

Zasadne byłyby pogłębienie badań obejmujące gospodarstwa prowadzące produkcję rolniczą z korzystaniem z usług produkcyjnych i tych, których nie udało się zaklasyfikować do któregoś z typów rolniczych. Na taką potrzebę wskazuje duża ich liczba (w 2010 roku

łącznie nieco ponad 1 milion, tj. 53,0% gospodarstw z działalnością rolniczą), duże tempo zmian ich liczby w latach 2002-2010 i odmienne tendencje związane ze zmianą tych liczb.

Trzeba podkreślić kolejne ważne zjawisko odnoszące się do całego krajowego rolnictwa, które było rzadko poruszane w literaturze tematu w ostatnich latach, a które dostrzeżono w trakcie analiz szczegółowych poprzedzających pisanie tej książki. Chodzi o **zmiany jakie zaszły w specjalizacji produkcji**. Podano wyżej, że łączna liczba gospodarstw prowadzących produkcję rolniczą zmniejszyła się między latami 2002 i 2010 o 24,3%. Niewielki był jednak spadek liczby gospodarstw specjalistycznych, bo o 6,5%, podczas gdy liczba gospodarstw o wielostronnej, a więc nie wyspecjalizowanej produkcji (z różnymi uprawami, z chowem różnych gatunków zwierząt i z produkcją mieszaną roślinno-zwierzęcą) uległa zmniejszeniu aż o 47,3%. Zapewne część gospodarstw nie wyspecjalizowanych zanikła, inne natomiast ograniczyły zakres prowadzonej produkcji i zasiły liczebnie gospodarstwa specjalistyczne poszczególnych typów.

Specjalizacja była w analizowanym okresie (i oczywiście jest nadal) jednym z ważniejszych czynników ograniczających jednostkowe koszty produkcji w podmiotach o niewielkiej skali produkcji, jakimi była większość krajowych gospodarstw rolnych. Specjalizacja pozwalała ograniczać koszty pozyskiwania informacji ułatwiających efektywne zarządzanie i koszty transakcyjne związane ze zbytem gotowych produktów oraz zakupem środków produkcji. Ograniczała ponadto koszty pracy wykonawczej zmniejszając udział prac przygotowawczo-zakończeniowych w łącznych nakładach pracy, a ponadto gospodarstwa o wyspecjalizowanej produkcji nie wymagały tak dużego parku maszynowego jak gospodarstwa z produkcją wielostronną (typu mieszanego).

Przeprowadzone analizy wskazały, że udział gospodarstw specjalistycznych wśród tych o wielkości do 8 ESU oraz 8 i więcej ESU był w 2010 roku bardzo podobny i wynosił odpowiednio 69,5 i 70,4%. Co więcej, udział gospodarstw specjalistycznych o wielkości do 2 ESU wynosił w tym samym roku aż 75,6%. Zjawisko specjalizacji nie miało zatem powiązania, lub powiązanie to było luźne z wielkością ekonomiczną gospodarstwa i zapewne w związku z tym ze skalą produkcji. Specjalizacja produkcji była zatem korzystna dla gospodarstw większych, które były głównym lub wyłącznym źródłem dochodów dla ich posiadaczy i dla gospodarstw mniejszych, które jedynie uzupełniały dochody rodzin swych posiadaczy pochodzące z innych źródeł. Co więcej, specjalizacja pozwalała posiadaczom tych drugich i członkom ich rodzin ograniczać nakłady pracy w gospodarstwie, co było istotną przesłanką umożliwiającą podejmowanie pracy poza nim.

W wyniku zaistniałych przemian udział gospodarstw specjalistycznych osiągnął w 2010 roku poziom 69,7%. W Niemczech na przykład wynosił on w 2007 roku 81%, ale w tamtym kraju liczba ta została ustalona dla gospodarstw o wielkości 8 i więcej ESU. Polsce udział gospodarstw specjalistycznych w ogólnej liczbie gospodarstwa o wielkości 8 i więcej ESU wyniósł natomiast w 2010 roku 70,4%. W obu porównywanych krajach udział ten rósł, ale w rolnictwie polskim tempo tego wzrostu było w latach 2002-2010 kilkakrotnie większe, a to wskazuje, że polskie rolnictwo szybko zmniejszało dystans pod tym względem.

Udział gospodarstw specjalistycznych w poszczególnych województwach mieścił się w 2002 roku w przedziale 50-68,1% i różne było tempo przyrostu tego udziału w następnych ośmiu latach (6,6-22,2%). W efekcie **w 2010 roku istniały dwa zwarte terytorialnie makroregiony o większym udziale gospodarstw specjalistycznych**, mieszczącym się w granicach od 71,0 do 79,8%. Jeden z nich obejmował zachodnie i południowo-zachodnie obszary kraju (województwa: zachodniopomorskie, lubuskie, dolnośląskie, śląskie i opolskie), drugi zaś obszary północno-wschodnio-środkowe (województwa: warmińsko-mazurskie, podlaskie i mazowieckie). Makroregiony te rozdzielał pas województw z mniejszym udziałem gospodarstw specjalistycznych (63,7-68,9%), a mianowicie: pomorskie, kujawsko-pomorskie, wielkopolskie, łódzkie, świętokrzyskie, małopolskie, podkarpackie i lubelskie.

Ta sytuacja wymaga komentarza. Udział gospodarstw specjalistycznych w trzecim z wyodrębnionych makroregionów był już w 2002 roku mniejszy o 8,4 p.p. i nieco mniejszy (o 0,9 p.p.) był też przyrost tego udziału w latach 2002-2010 niż w obu makroregionach z dużym udziałem w 2010 roku gospodarstw specjalistycznych. Przyczyny tego zróżnicowania nie są całkiem jasne. Większy udział gospodarstw specjalistycznych w 2002 był charakterystyczny dla województw z dużym udziałem państwowych gospodarstw rolnych aż do początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, jak np. województwo warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie i lubuskie) i części województw z rozwiniętym przemysłem (np. śląskie i dolnośląskie). Duży przyrost udziału gospodarstw specjalistycznych odnotowano natomiast w otoczeniu dużych miast, np. w woj. mazowieckim.

Należy zwrócić poza tym uwagę na jeszcze jedno zjawisko. Z analiz przedstawionych w książce wynika, że gospodarstwa o niewyspecjalizowanej produkcji ograniczały w latach 2002-2010 liczbę prowadzonych rodzajów upraw (np. zamiast czterech gatunków zbóż zaczynały uprawiać 2 gatunki) i liczbę gatunków oraz form użytkowych utrzymywanych zwierząt (np. zamiast chowu bydła w tzw. cyklu zamkniętym zaczynały utrzymywać tylko krowy mleczne). Upraszczały zatem organizację produkcji, co można uznać za fazę

poprzedzającą jej specjalizację. W ostatnim z trzech wymienionych wyżej makroregionów trzeba się więc liczyć w związku z tym z nasilonym tempem wzrostu udziału gospodarstw specjalistycznych w 2011 roku i w latach następnych.

Tylko największe gospodarstwa będące w posiadaniu osób fizycznych i znaczna część gospodarstw osób prawnych nie będą musiały specjalizować swej produkcji, a to sformułowanie potwierdza analiza ubytku gospodarstw z produkcją wielostronną (o typach mieszanych) w zależności od posiadanego obszaru użytków rolnych. Z analizy tej wynika, że w latach 2002-2010 liczba takich gospodarstw zmniejszyła się we wszystkich klasach obszarowych do 100 ha użytków rolnych (zmniejszenie wyniosło 47,4%), a wzrosła liczba (o 4,5%) tylko tych z powierzchnią 100 ha użytków rolnych i więcej. Duże posiadane zasoby materialnych czynników produkcji, głównie ziemi i kapitału pozwalają im bowiem wytwarzać kilka rodzajów dóbr na skalę zapewniającą co najmniej dostateczną efektywność produkcji.

I ostatni komentarz natury ogólnej. W części analizowanych typów produkcyjnych **zarysowało się w latach 2002 i 2010 zjawisko renaturalizacji spożycia** polegające na przeznaczaniu części wytwarzanej produkcji na samozaopatrzenie rodzin posiadaczy drobnych gospodarstw rolnych. Zjawisko to na rosnącą skalę można było dostrzec w latach 2002-2010 w gospodarstwach specjalizujących się w chowie zwierząt żywionych paszami treściwymi (chów trzody chlewnej i drobiu). Wzrosła bowiem liczba nawet tych z powierzchnią do 1 ha użytków rolnych, podczas gdy malała liczba gospodarstw pozostałych siedmiu analizowanych typów. W gospodarstwach specjalizujące się w uprawach trwałych i ogrodnictwie, oraz z chowem różnych gatunków zwierząt chów trzody i drobiu był kontynuowany na małą skalę w okresie objętym analizą. Zjawisko to miało prawdopodobnie co najmniej dwie przyczyny. Umożliwiało wykorzystanie na cele paszowe własnych zbóż i ziemniaków trudnych do sprzedaży ze względu na niewielkie ich ilości, natomiast produkty gotowe (żywiec wieprzowy i drobiowy oraz jaja) były dobrym i tanim uzupełnieniem diety rolników i ich rodzin.

ANEKS

Aneks zawiera definicje pojęć używanych przy pisaniu tej książki.

- Za **gospodarstwo rolne** uznano grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą oraz prawami i obowiązkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Musi ono poza tym spełniać określone minimalne

wymogi. Powierzchnia użytków rolnych nie może być mniejsza od 0,1 ha, jeśli zaś jest ona mniejsza, wtedy gospodarstwo musi posiadać co najmniej: 1 sztukę bydła lub (i) 5 sztuk trzody chlewnej albo lochę lub (i) 3 sztuki owiec bądź kóz lub (i) 1 konia lub (i) 30 sztuk drobiu lub (i) 5 sztuk samic zwierząt futerkowych (w tym królików) lub (i) 1 pień pszczoły.

- **Działalność rolnicza nie jest tożsama z prowadzeniem produkcji rolniczej.** Działalność rolniczą gospodarstwo rolne prowadzi nawet wtedy, kiedy nie pozyskuje produktów rolniczych w procesie produkcji, ale utrzymuje grunty w stanie gotowości produkcyjnej.

- **Za użytkownika gospodarstwa osoby fizycznej** uważa się osobę lub grupę osób, które faktycznie użytkują grunty, niezależnie od tego czy są właścicielami, dzierżawcami, czy użytkują je z innego tytułu i niezależnie od tego, czy grunty te są zlokalizowane w jednej, czy w kilku gminach.

- **Za osobę kierującą gospodarstwem rolnym** uważa się osobę fizyczną upoważnioną przez właściciela/użytkownika gospodarstwa rolnego do podejmowania decyzji bezpośrednio związanych z procesami produkcyjnymi, nadzorowania ich lub wykonywania. W gospodarstwach osób fizycznych kierujący jest na ogół, choć nie zawsze, tą samą osobą co użytkownik.

- **Typ rolniczy** gospodarstwa określany jest na podstawie udziału wartości standardowej nadwyżki bezpośredniej SGM (Standard Gross Margin) poszczególnych działalności rolniczych prowadzonych w gospodarstwie w całkowitej kwocie standardowej nadwyżki bezpośredniej gospodarstwa rolnego. Wyróżniono 8 typów rolniczych, w tym gospodarstwa z produkcją specjalistyczną (wyspecjalizowaną) i z produkcją niewyspecjalizowaną (wielostronną, mieszaną). Do tych pierwszych zalicza się te, w których udział wartości SGM z określonego rodzaju produkcji (np. z upraw polowych takich jak zboża i rośliny przemysłowe) przekracza 2/3 łącznej wartości SGM gospodarstwa, w tych drugich natomiast warunek ten nie musi być spełniony. Na tej podstawie wyróżniono gospodarstwa specjalistyczne: z uprawami polowymi (typ 1), ogrodnicze (typ 2), z plantacjami trwałymi (typ 3), z chowem zwierząt żywionych paszami objętościowymi (typ 4) i z chowem zwierząt żywionych paszami treściwymi (typ 5) oraz gospodarstwa niespecjalistyczne (z produkcją wielostronną lub produkcją mieszaną): z uprawami różnymi (typ 6), z chowem różnych zwierząt (typ 7) oraz z różnymi uprawami i zwierzętami (typ 8).

- **Gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą** obejmują te ze sklasyfikowanym typem rolniczym i te, które przejawiały działalność rolniczą, lecz z różnych przyczyn nie można było jej zaklasyfikować do określonych typów rolniczych. Wśród tych różnych

przyczyn znalazło się między innymi to, że do działalności rolniczej w 2010 roku włączono użytki rolne niewykorzystywane dla celów produkcyjnych, ale utrzymywane według zasad dobrej kultury rolnej przy zachowaniu wymogów ochrony środowiska. Zjawisko takie nie występowało oczywiście w 2002 roku.

- **Ogólna liczba gospodarstw** (łączna liczba gospodarstw) obejmuje gospodarstwa prowadzące działalność rolniczą i te, które nie prowadzą tej działalności.

- **Wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego** jest sumą kwot standardowych nadwyżek bezpośrednich wszystkich działalności prowadzonych w danym gospodarstwie. Jest ona wyrażona w europejskich jednostkach wielkości ESU (European Size Unit), a 1 ESU odpowiada kwocie 1200 euro.

- **Roczna przeliczeniowa jednostka pracy AWU** (Annual Work Unit) jest ekwiwalentem czasu przepracowanego przez 1 osobę pełnozatrudnioną w ciągu roku w gospodarstwie rolnym. Jeden AWU to równowartość 2120 godzin pracy rocznie w gospodarstwie, wykonanej przez rolnika, członków jego rodziny, pracowników najemnych i kontraktowych, a także pracy świadczonej w ramach pomocy sąsiedzkiej.

W ramach łącznych nakładów pracy wyróżniono **nakłady pracy własnej** rolników i członków ich rodzin. Do określenia wielkości nakładów ich pracy użyto jednostki FWU (Family Work Unit). Jedno FWU odpowiada 2120 godzin pracy rocznie wykonanej przez rolnika i członków jego rodziny w posiadanym gospodarstwie.

- **Sztuka przeliczeniowa inwentarza żywego LU** (Livestock Unit) służy do wyrażania pogłowia zwierząt w gospodarstwie, a 1 LU odpowiada jednej krowie. Jednostki te są jednak bliższe sztukom obornikowym niż sztukom dużym (SD), które są szeroko stosowane w naszym kraju.